ناودارانی ئەدەب

ناودارانی ئەدەب

وەرگێڕانی

حەمە کەریم عارف

هەولێر - ٢٠٠٩

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **ناودارانی ئەدەب**
- بابەت: ئەدەب
- وەرگێڕانی: حەمە کەریم عارف
- نەخشەسازی ناوەوە: تەها حسێن
- بەرگ: ئاسۆ مامزادە
- ژمارەی سپاردن: (٥١١)
- نرخ: (٢٥٠٠) دینار
- چاپی یەکەم : ٢٠٠٩
- تیراژ: ١٠٠٠ دانە
- چاپخانە: چاپخانەی خانی (دهۆک)

زنجیرەی کتێب (٣٣٧)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

وتەیەك

حەمە کەریم عارف

ئەم بەرهەمە، هەوڵێکی بچکۆلەیەو رێنمایەکە بۆ ناساندنی کۆمەڵە ناودارێکی گەورەی جیهانی ئەدەبیاتو قوڵکردنەوەی تێگەیشتنی خوێنەرو مشتوماڵدانی زەوقی هونەری وەرگر..

هەڵبەتە بەندە قەناعەتی تەواوم بەوە هەیە کە کەلتوور و بەرهەمهێنانی کەلتووری رووبارێکی لێك دانەبڕاوەو لە سەرچاوەوە تا رێژگە مولکی سەر لەبەری تیرەی بەشەرەو هیچ بەرهەمێکی مەعریفی نییە بە تەنیا زادەی هزر و بیر و خەیاڵی یەك نووسەر بێ. هەر نووسەرێك بگری قەرزاری سەرچاوەکانی بەر لە خۆیەتی... بەندەش لەم حاڵە بەدەر نیمو بەدەم ئەرکی ژیانو پەیدا کردنی بژێوییەوە ئەم کارەم ئەنجامداوە کە رەنگە لە چەشنی خۆیداو بۆ کتێبخانەی کوردی جۆرە پێشەنگایەتییەکی تێدا بێ... جا ئەم کارە وێڕای ئەوەی پەلەپرۆزێیو بگرە تەمبەڵی پێوە دیارە، بەڵام کلیلێکە بۆ چوونە ناو دنیای ئەدەبیاتی ئەو ئەدیبە ناودارانەی کە لێرەدا ناویان هاتووە. هەڵبەتە پتر ئەو ئەدیبانەی لە خۆ گرتووە کە جێ دەستیان لە ئەدەبیاتی جیهانیدا دیارە. بە هەر حاڵ ئەم بەرهەمە تەنیا رێنمایەکە بۆ ئەوەی خوێنەر بخاتە سەر راستە رێگاو ئیدی بە خۆی هەنگاو بنێو مەنزڵ بداتە چاو، چونکە ئەم کتێبە تەنیا پێناسەیەکی چڕو پڕو کورتەیەکی زۆر کورتی ژیانو بەرهەمی ئەو ئەدیبانەیە کە جێ دەستیان لە خزمەتی ئەدەبیاتی نەتەوەییو مرۆڤانیدا دیارە..

ئەم بەرهەمە، راستەوخۆ لەم سەرچاوانەوە وەرگیراوەو وەرگێڕدراوەو هەڵێنجراوە:

١- تاریخ ادبیات روس/ جلد ١، ٢، ڤیکتورس تراس/ ترجمە علی بهبهانی چ١/١٣٨٤.
٢- تاریخ ادبیات روسیە/ جلد ١، ٢، د.س. میرسکی/ ترجمە ابراهیم یونسی چ١/ ١٣٥٤.
٣- تاریخ ادبیات روسی/ استاد سعید نفیسی چ١/ ١٣٦٧.
٤- دلیل القاریء الی الادب العالمي/ ترجمة: محمد الجورا ١٩٨٦ ط١.
٥- ستارگان درخشان/ گرد اورندە/ ازاد مهر، شهباز ١٣٣٨.
٦- زندگینامە مشهورترین نوسیندگان و شاعیران. زهرا رضائي چاپ هفتم ١٣٨١.
٧- موسوعە ادباء امریکا/ الجزء ١، ٢/ ١٩٧٨ الدکتور نبیل راغب.
٨- مئە قصیدة من الشعر الانگلیزی/ ترجمة: د. رزوق فرج رزوق بغداد ١٩٧٨.
٩- خمسون قصیدة مترجمة: عن الشعر الانگلیزی الحدیث. ترجمة: الدکتورة وفاء عبداللطیف زین العابدین ٢٠٠٥.
١٠- کبار الکتاب کیف یکتبون ترجمة. کاظم سعدالدین بغداد ١٩٨٦.
١١- مێژووی ئەدەبیاتی جیهان. وەرگێڕانی حەمەکەریم عارف.
١٢- دیداری چیرۆکڤانی: و: حەمە کەریم عارف ٢٠٠٥.
١٣- پەلکە رەنگینە/ حەمە کەریم عارف ٢٠٠٣.
١٤- ئەو دیوی مەرگ/ حەمە کەریم عارف/ ٢٠٠١.
١٥- ریالیزم و دژە ریالیزم لە ئەدەبیاتدا -٢٠٠٤، و: حەمە کەریم عارف.
١٦- نوسیندگان روس بە سرپرستی خشایار دیهیمی — ١٣٧٩.

- ١ -

جيمز گرۆڤێر تێربێر

(James Grover Thurber)

جيمز گرۆڤەر تربەری تەنزنوس و كاريكاتۆريستی ئەمريكايی لە ساڵی ١٨٩٤ لە شاری كۆلۆمبسی ويلايەتی ئۆهايۆ هاتۆتە دنياوەو خوێندنی لە زانستگەی ئۆهايۆ تەواوكردووە. پاش زانستگە پيشەی پەيامنێری هەڵبژارد. لە سەرەتادا بۆ ماوەی چوار ساڵان پەيامنێری رۆژنامەی ناوچەيی كۆلۆمبس ديسپچی كردبوو. پاشان بۆ ماوەی يەك ساڵ بووە پەيامنێری شيكاگۆتريبيون. لە ساڵی ١٩٢٦د چوو بۆ نيويۆرك و لەوێ پەيوەندی كرد بەو گروپە لاوەوە كە گۆڤاری نيويۆركەريان دامەزرانبوو، ئەركی سەرنووسەری ئيجرايی گۆڤارەكەی گرتە ئەستۆ. لەم گۆڤارەداو لە رێگەی ئەم گۆڤارەوە تربەر وەكو تەنز نووس و كاريكاتێريست ناوبانگی دەركردو شۆرەتی جيهانی پەيدا كرد. ژيانی ئەدەبی تربەر يەجگار پڕ بەرهەمەو چيرۆكی كورتی تەنزئاميزو ژمارەيەكی زۆر لە گوتارو كريكاتۆران دەگرێتە خۆ. هەندێ لەو بەرهەمانە بەپێی ريزی بلاوبونەوەيان بريتين لە: (ئايا سێكس پێويستە؟- بەهاوكاری ئی. بی. وايت.، كوندەپەپوی ژێر تاق و شتی ديكەی سەير — ١٩٣١، ورچی شينباوی ژووری نووستن و شتی ديكەی عەزاب ، ژيانی من و سالانی سەخت ١٩٣٣، پياوێكی ميانە ساڵێ سەر تەنافی پەتبازی- ١٩٣٥، با مێشكت ئاسودە بێ_ ١٩٣٧، دوايەمين گوڵ_ ١٩٣٩، حەيەوانی نێر — ١٩٤٠، دنيای من و بەخێربێی بۆی — ١٩٤٢، پياوان، ژنان و سەگان

_ ١٩٤٣ گەرنەڤالی توربەر_ ١٩٤٥، حيكايەتەكانی سەردەمی ئێمە- ١٩٥٦، سەعاتی چاڵمەدارو شادييەكان- ١٩٥٧)

جيمز تربەر چەندين ساڵ بەدەست كزی چاوەوە ناڵاندی و لە دوا ساڵەكانی تەمەنيشيدا بە تەواوەتی نابينا بوو. هەر بۆيەش لە دوا ساڵەكانی تەمەنيدا بەرهەمێكی ئەوتۆی بلاونەكردەوەو پتر لە گۆشەگيريدا دەژيا. تربەر لە ساڵی ١٩٦١دا كۆچی دوايی كرد.

تەنزی تربەر چزدارو خەمينە، چيرۆكەكانی پتر وەسفی ژيانی ميكانيكی و گيانەلاێ ئاميزی وردە شاران و خەڵكانی بۆرەكييە كە دەخوازن ناسنامەی خۆيان بە فەرامۆشی بسپێرن، خەڵكانێكی(نوێخواز) كە حەزدەكەن ساتێ زووتر ئاوێتەی سيستەمی گشتی كۆمەڵگە بن و بتوێنەوە، كاريكاتۆرەكانی بەزۆری سادەو بێ رتوشن و كەمتر تاريك و روونيان تێدا دەبينرێ. بەزۆری چەند خەتێكی سادەن، كە بەتەنز تروسكەيەك لە ژيانی ئەمرۆ دەنوێنێ. كاريكاتۆرەكانی پتر وێنە گرتنی گرفتی كۆمەلايەتی، ئابووری و خانەوادەيی خەڵكانێكە كە خەريكە دەگۆرێن و خۆيان لە بير دەكەن..

-٢-

ئێرنسێت هێمینگوای

١٨٩٩-١٩٦١

(Ernest Hemingway)

له ١٨٩٩/٧/٢١ له شاری ئۆكپاركی ئیلینویز هاتۆته دنیاوه. له تەمەنی ١٨ساڵیدا بوو بە پەیامنێری رۆژنامەی كانزاس ستی ستار. له ساڵی ١٩٢١دا وازی له رۆژنامەی نێوبراو هێنا و بوو بە پەیامنێری گەریدەی رۆژنامەی تورینتۆ ستار ویكلی، له دیسامبەری هەمان ساڵدا بە سواری كەشتی رێگەی ئەوروپای گرتە بەر، له ئەوروپاوە سەرەتا راپۆرتێكی لەمەڕ جەنگی نێوان یۆنان و تركیا و پاشان راپۆرتێكی لەمەڕ رەوتی كۆنفرانسی ئاشتی لۆزان، بۆ هەفتە نامەی نێوبراو نارد، لەو قۆناخەدا بوو كە دەسنووسی شیعر و چیرۆكە كورتەكانی، جگە له چیرۆكی (پیرەمێردی من) كە بۆ گۆڤارە جیاوازەكانی دەنووسین. بەجانتایەكەوە له ڤیتاردا لێ بەجێماو هەمەنگوای جەوان و لاو ناچار بوو سەرلەنوێ دەست بەكار بكاتەوەو ئەو بەرهەمانە دووبارە بنووسێتەوە.

له ساڵی ١٩٢٣دا یەكەمین بەرهەمی خۆی بەناوی (سێ چیرۆك ودە هۆزان) بە تیراژی سێسەد دانە بڵاوكردەوە. له ساڵی ١٩٢٦دا یەكەمین كۆمەڵە چیرۆكی بەناوی (له زەمانی ئێمەدا) هاتە چاپكردن، هەر له ساڵی ١٩٢٦دا بەرهەمێكی تەنز ئامێزی بەناوی (سێلاوی بەهاری) و پاشان له پاییزی هەمان ساڵدا (هەتاو هەڵدێتەوە)ی بڵاوكردەوە.

له ئۆكتۆبەری ١٩٢٧دا كۆمەڵە كورتە چیرۆكێكی دیكەی بەناوی (پیاوانی بێ ژن) بڵاو بووەوە، (پیاو كوژان) و (لەپێ نەكەوتوو) كە دوو چیرۆكی ناو كۆمەڵەی نێوبراون، بە باشترین چیرۆكی كورتی ئەم سەردەمە دەژمێردرێن، له ساڵی ١٩٢٩دا رۆمانی (ماڵاوایی له چەك)ی بڵاوبووەوەو ئەم كارە پایەی هەمنگوای له نێو باشترین چیرۆكنووسانی سەردەمی تازەدا چەسپاند. له ساڵی١٩٣٨دا كۆمەڵە چیرۆكێكی دیكەی هەمنگوای بەناوی(یەكەمین چل ونۆ) بڵاو بووەوە. هەمنگوای له ساڵی ١٩٤٠دا رۆمانی(زەنگی مەرگ بۆ كێ لێدەدرێ)ی تەواو كرد كە رۆمانێكی درێژە لەمەڕ جەنگی ناوخۆی ئەسپانیا، دوای دە ساڵ (له كەناری رۆخانەو لەناو درەختاندا)ی بڵاو دەبێتەوە، پاش ماوەیەكی كورت و له ساڵی ١٩٥٢دا (پیرەمێرد و دەریا)ی بڵاوكردەوە.

ئەنجام له ساڵی ١٩٥٤دا هەمنگوای خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیات وەردەگرێ كە بەر لەو تەنیا شەش ئەمریكایی دیكە وەریان گرتبوو. خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی (لەبەر وەستایی و توانای داهێنەرانەی له شێوازو نیشاندانی چیرۆكی تازە) پێ بەخشرا.

ئەرنست هەمنگوای ساڵانێك له كوبا ژیا، دوا رۆژەكانی ژیانی له شاری كیچوم بەسەربردو هەر لەوێندەر له ٢/ ٧/ ١٩٦١دا ماڵاوایی له ژیان كرد.

- ٣ -

تی. ئێس . ئیلیۆت

١٨٨٨-١٩٦٥

(T.S.Eliot)

تۆماس ئسترنز ئیلیەت لە ٢٦/سەبتەمبەر/ ١٨٨٨دا لە شاری سەنت لویس لە بنەماڵەیەکی ناوداری بۆستۆنی هاتووەتە دنیاوە. بنەماڵەیەکی ئایینی و پابەند بە دابو نەریت. کە زیاد لە پێویستپابەندی داب و نەریتی خەڵکی نیو ئینگلاند بوو. ئیلیەت تا هەژدە ساڵی لە سەنت لویس ژیا و لە ساڵی ١٩٠٦دا، پاش ئەوەی ساڵێکی لە کۆلیجی میلتۆندا بەسەربرد، داخڵی زانستگەی هارڤەرد بوو. چوار ساڵ لەم زانستگەیەدا مایەوەو توانی لە ماوەی ئەو چوار ساڵەدا کارنامەی ماجستێر وەربگرێت. پاش ئەوە چوو بۆ زانستگەی سۆربۆن و ساڵێك لەوێدەر مایەوە، بەلاّم خوێندنی بە نیوەچڵی بەجێهێشت و گەڕایەوە بۆ زانستگەی هارڤەرد. ئەمجارەیان بە جددی کەوتە کارکردن لەسەر دکتۆرایەکەی و نامەیەکی دەربارەی (ئیف. ئێچ. برادلی) نووسی و یەکسەر پەسند کرا. ئیلیەت بەخۆی لەمبارەیەوە دەڵی: ((راستییەکەی نامەکەیان بۆیە پەسند کردم چونکە نە قابیلی خوێندنەوە بوو نە کەس سەری لێدەردەکرد)) وێرای ئەمەش هەرگیز کارنامەی دکتۆراکەی وەرنەگرت و نەچوو بەلایەوەو وازی لە زانستگەی هارڤەرد هێنا. ئیلیەت لە ساڵی ١٩١٤دا چوو بۆ ئەڵمانیا. بەلاّم بە هۆی هەڵگیرسانی شەڕەوە بۆ ئینگلتەرا گەڕایەوەو لە شاری ئۆکسفۆردا فەلسەفەی خوێند. لە هەمان ساڵدا بەیەکجارەکی لە ئینگلتەرادا ئاکنجی

بوو. و باقی تەمەنی خۆی لەوێندەر بەرێکرد. ئیلیەت لە ساڵی ١٩١٧وە تا ساڵی ١٩١٩ یاریدەدەری سەرنووسەری گۆڤاری ئیگۆئیست بوو. یەکەمین کتێبی شیعری خۆی بەناوی (پروفەك و تێبینیانی دیکە)ی لەم سەردەمەدا بلاّوکردەوە. هەروەها زنجیرە گوتارێکی زۆریشی بلاّوکردەوە کە یەکێك لەوانە: عەزرا پاوەندو هۆزان و کێش.) بوو بەلاّم لە گەڵ هەموو ئەمەشدا تا لە ساڵی ١٩٢٢دا قەسیدەی (وێرانە خاك) نەهاتە بلاّوبوونەوە، شۆرەتێکی ئەوتۆی نەبوو. لەم ساڵە بەدوواوە ئیلیەت گەییە ترۆپکی ئەدەبیات ئەمەش ناوی هەندێ بەرهەمی بەناوبانگی دیکەی ئیلیەتە بەپێی ریزی بلاّبوونەوەیان: دوو دەفتەری شیعر: ((چوار شەممەی خۆڵە کەوە-١٩٣٠) و (چوار چوارینە-١٩٣٤)وشانۆنامانی: ((کوشتن لەکاتەدرائیەدا-١٩٣٥))و ((کۆبوونەوەی خانەوادەیی-١٩٣٩)) و ((ئاهەنگی کۆکتێل-١٩٥٠)) هەروەها زنجیرە گوتاری: ((لێرەواری مقەدەس-١٩٢٠)) ، ((ئەندرێ مارڤیل-١٩٢٢))، ((هەندێ بیرکردنەوە لەمەڕ لامبێت-١٩٣١))، ((بەکارهێنانی شیعرو بەکارهێنانی رەخنە-١٩٣٣))و ((گوتارانی کۆن ونوێ-١٩٣٦)). یەکێك لە کارە جدییەکانی ئیلیەت دامەزراندنی گۆڤاری کرایتریۆن بوو لە ساڵی ١٩٢١دا، ئەو گۆڤارەی کە بۆ یەکەمجار قەسیدەی وێرانە خاکی تێدا بلاّوبووەوەو بۆ ساڵانێکی زۆر وەکو گۆڤارێکی سەنگینی دنیای ئەدەبیات و فەلسەفە حەساو دەکرا. لە ساڵی ١٩٢٥دا سەرنووسەریی بلاّوەخانەی (فیبەر ئاند فیبەر)ی گرتە ئەستۆو چەند ساڵێك بۆ ئەم بلاّوەخانەیە کاری کرد. ئیلیەت لە ساڵی ١٩٢٧دا بە فەرمی بوو بە هاووڵاتی ئینگلتەرا. لە ساڵی ١٩٣٣دا بەم شێوەیە وەسفی خۆی کردووە: ((ئەنگلۆ-کاتۆلیکەم، لە ئەدەبیاتدا پەیڕەوو موریدی قوتابخانەی کلاسیکم و لە سیاسەتدا خۆم بە سەڵتەنەتخواز دەزانم))

لە ساڵی ١٩٤٨دا خەلاّتی نۆبڵی لەسەر قەسیدەی وێرانە خاك وەرگرت و جۆرجی حەتەمی پاشای سوێد ستایشی کرد. لە ساڵی ١٩٦٥دا مالاّوایی یەکجارەکی کرد.

- ٤ -

میلان کۆندێرا

(Milan Kundera)

کۆندێرا یەکێکە لەو ڕۆماننووسانەی کە حەزناکات باسی خۆی بکات. هەموو ئەو ڕۆژنامەنووسانەی کە دەربارەی ژیانی پرسیاری لێدەکەن، هەمان وەڵامی دووبارەیان دەدرێتەوە، لە ساڵی ١٩٢٩دا لە شاری برنوی چیکۆسلۆڤاکیدا هاتووەتە دنیاوە. کە ڕژێمی کۆمۆنیستی لە ساڵی ١٩٤٨دا دەسەڵاتی گرتە دەست، ئەو قوتابی زانکۆ بووە. پێش ئەوەی کە ژیانی خۆی وەقفی ئەدەبیات و فیلم بکات، بە کرێکاری و جازژەنی ژیانی خۆی بەرێەبردووە، پاشان لە قوتابخانەی فیلم ی پراگ دەرس دەڵێتەوە، زۆربەی قوتابیانی ئەم قوتابخانەیە بریتی بوون لە فیلمسازانی لاو(شەپۆلی نوێ) . یەکەمین ڕۆمانی (شۆخی) بەرهەمێکی یەجگار سەرکەوتوو بوو، لە ساڵی ١٩٦٨دا خەڵاتی یەکێتی نووسەرانی چیکی لەسەر وەرگرت.

هەر لە ساڵی ١٩٦٨دا یەکێتی سۆڤیەت، چیکۆسلۆڤاکیای بەهێزی سوپایی داگیر کرد. کۆندێرا لەم ساڵەدا کاری دەرس وتنەوەکەی لە دەستدا و نەیتوانی کارێکی تازە بدۆزێتەوە. هەموو کتێبەکانی لە کتێبخانەکاندا یاساغ و کۆکرانەوە. ئەگەرچی ئە قۆناغە بەلای کەمەوە لە ڕوانگەی خودی کۆندێراوە، بە یەکێك لە ڕەشترین ڕۆژگارو قۆناغەکانی مێژووی چیکۆسلۆڤاکیا دەژمێردرێ و پەیوەندی کۆندێرا بەژیانی گشتی و خەڵکییەوە دەپچرێ، لێ بەرێکەوت بەقۆناغێکی بەرهەمدار بۆ کۆندێرا حەساو دەکرێ. دوو ڕۆمانی تازە دەنووسێت: (ژیان لەجێیەکی دییە) و (ئاهەنگی بەرێکردن) لەو کاتە وە کە ڕۆمانەکانی لە چیکۆسلۆڤاکیادا قەدەغە کران، ئیدی بەرەبەرە وەرگێردرانە سەر

زمانی فەرەنسی. لە ساڵی ١٩٧٥دا بڕیاریدا کە بەیەکجارەکی ئاکنجی فەرەنسا بێ. زانستگەی(رن) پۆستی مامۆستای ئەدەبیاتیان بۆ پێشنیاز کرد و ئەویش قبوڵی کرد. کە بەرهەمی (کتێبی خەندەو فەرامۆشی) بلاۆکردەوە دەوڵەتی چیکۆسلۆڤاکیا مافی هاووڵاتییەتی لێسەندەوە، و ساڵی پاش ئەم ڕووداوە کۆندێرا بوو بە هاووڵاتی فەرەنسا.دوا بەرهەمی کۆندێرا (شێوازی لە تەحەمولنەهاتووی بوون) زۆر بە گەرمی لە لایەن خەڵکییەوە پێشوازی لێکراو و لەگەڵ بلاۆبوونەوەیدا چووە ریزی (پڕ فرۆشترین) بەرهەمی ئەدەبی جیهانەوە. کۆندێرا لەو سەرو بەندەدا بوو بەدیارترین نووسەرانی فەرەنسی. هەڵبەتە ئەم شۆرەت و ناوبانگە گەلەك سەریەشەو کێشەی بۆ دروستکردووەو لەم ڕووەوە نارەحەتە. پێدەچێ ئەم ڕستەیەی (مەلکولم لوری) زمانحاڵی کۆندێرا بێ کە دەڵێت: (سەرکەوتن بەڵایەکی مەترسیدارە، تەنانەت خراتر لەو ئاگرەشە کە بەر دەبێتە ماڵت. شۆرەت حاڵی بوون دەخواتو لە بناغەوە وێرانی دەکات). جارێکیان پرسیارم لێکرد کە ڕای چییە سەبارەت بەو ڕەخنانەی کە لە بەرهەمەکانی دەگیرێن لە وەڵاما گوتی: ((تا ئێستا لە ڕادە بەدەر دەربارەی خۆم قسەم کردووە!))

پێدەچێت ئەم دوورەپەرێزییەی کۆندێرا لە باسکردنی خۆی، تا ڕادەیەك و بە شێوەیەکی ناشعوری، کاردانەوەیەك بێ بەرانبەر بەم بۆچوونەی کە زۆربەی ڕەخنەگران لە بڕی تۆژینەوەی بەرهەمی نووسەر، زیاتر بایەخ بەژیانی تایبەتی و کەسایەتی و بۆچوونە سیاسییەکانی نووسەر دەدەن. کۆندێرا بەخۆی لەم بارەیەوە بەپەیامنێری ڕۆژنامەی (نوڤل ئەبزرڤاتۆر)ی گووتووە ((ڕۆماننووسان بێزارن لەوەی کە باسی خۆیان بکەن. زۆربێژی و باسکردنی خۆ پتر بەهرەیەکی شاعیرانەیە، هەڵبەتە شاعیرانی غەزەلخوان)).

جا کە هونەرمەندێك حەز نەکات باسی خۆی بکات، مانای وایە کە دەخوازێ تەنیا هونەرو داهێنانەکەی مایەی سەرنج بێ. دەیەوێ خودی ڕۆمانەکە سەنگی مەحەك بێ..

- ٥ -

رۆبێرت فرۆست

١٨٧٤-١٩٦٣

(Robert Frost)

ئەو شاعیرە ناوچەییەی کە شۆرەتی جیهـانی پەیـداکرد لـە ١٨٧٤/٣/٢٦دا لـە سانفرانسیسکۆ لە دایك بووە. بـابی رۆژنامـەنووس و سیاسـەتوانێکی لیـبراڵ بـوو، چـونکە کاروبـاری سیاسـی نیوئینگلانـد بەدەسـتی کۆماریخوازەکانـەوە بـوو، بۆیـە ئەوێندەری بەجێهێـشت بـوو و رووی کردبـووە سانفرانسیـسکۆ. بـابی رۆبـەرت کـە سەبارەت بە خەڵکی باشوور هاوسۆزو پەیوەندییەکی تایبەتی هـەبوو، و هەنـدێکیش لە جەنگە ناوخۆییەکانی ئـەمریکادا بەشـداری کردبـوو، بۆیـە بـەیادی فەرمانـدەی گەورەی ئەمریکاییەوە(رۆبرت لی) ناوی کورەکـەی نـا. گـاڤێ بـابی فرۆسـت مـرد، رۆبەرتی لاو، لە گەڵ دایکید بۆ نیوئینگلانـد گەڕایـەوە تـا لای بـاپیری لـە شـاری لۆرانس ماسا چوستدا بژی. لەم شارەدا یەکەم شیعری خۆی نووسی و ئەگەرچی کـەم کەس هانیان دەدا، ژیانی پـڕ بەرهـەمی شـیعری خـۆی دەسـت پێکـرد. لـە سـاڵی ١٨٩٢دا چووە کۆلیجی دارمووت، بەڵام دوای دوو مـانگ چـونکە کـەش و هـەوای ئەوێندەری بە دڵنەبوو، وازی هێنا، لە تەمەنی ٢٢ساڵیدا چووە زانستگەی هارڤـەرد و دوو ساڵێکی بە خوێندنی زمانانی لاتینی و یۆنانی بـردە سـەر. پـاش ئـەوە رووی کردە مەزرایەك لە (دری)ی (نیو هامشایر). لەم ماوەیەدا جگە لە کاری کشتوکاڵی، کاری دەرسگوتنەوەشی دەکردو هەندێ جاریش بابـەتی بـۆ رۆژنامەیـەکی ناوچـەیی دەنووسی. هەڵبەتە لە شیعریش غافڵ نەبوو و بـەردەوام شـیعری دەنووسـی. لەگـەڵ

ئەمەشـدا تـا سـاڵی ١٩١٢، کـاتێ کـە چـوو بـۆ ئـەوروپا، شـیعرەکانی رەواج و رەونەقێکی وایان نەبوو. لە ئـەوروپادا یەکـەم کۆمەڵـە شـیعری خـۆی بلاوکـردەوە: (حەزی مناڵێك) و (باکووری بۆستۆن). لە بەهاری ١٩١٥دا بۆ ئەمریکا گەڕایـەوە. ئەمجارە بەپێچەوانەی جارانەوە هەموو کەسـێك بـە شـاعیرێکی گـەورەیان دەزانـی و دەیتوانی ژیانی خۆی لە رێگەی شیعرو دەرسگوتنەوەوە بەرێوەبەرێ.

فرۆست چوارجار خەلاتی (پـۆلتزەر)ی وەرگـرت. سـاڵی ١٩٢٤ لەسـەر کۆمەڵـە شیعری (نیوهامشایر)، ساڵی ١٩٣١ لەسەر (کۆی شیعرەکان)، ساڵی ١٩٣٧ لەسەر (ئاسۆی دوورتر) و دواجار لەسـاڵی ١٩٤٣دا لەسـەر (درەختـی خۆشەویـستی). دوا کۆمەڵە شیعری فرۆست لەژێر سەرناڤی (لەسەر زەمینـی رووتـەن)دایـەو لـە سـاڵی ١٩٦٢دا بلاوبووەوە.

دیارترین خەسڵەتی فرۆست تاکپەروەری بوو. هەموو جۆرە (وابەستەکییەکی دەستە جەمی) رەتدەکردەوە. باوەڕی وابوو کە لـە ژیـانی شیعریـشا وەکـو ژیانـەکانی دیکـە ((دارودەستە، تاقم تاقمێنەو رەوتی جیاواز هەیە. لەوەیە چ رێگەیـەکی دیکـە نـەبێ و هەر کەسەو دەبێ سەر بە تاقم و گروپێـك بـێ، لێ ئـەز گـورگی تـەنیام)) . روبـەرت فرۆست لە ١٩٦٣/١/٢٩دا کۆچی دوایی کرد...

- ٦ -

ئیزرا پاوند

١٩٧٢-١٨٨٥

(Ezra Pound)

له ١٨٨٥/١٠/٣٠دا له شارێكی سنووریی ویلایەتی ئایداهۆ هاتووەتە دنیاوه. خوێندنی له زانستگەی پەنسیلڤانیا، كۆلیجی هامیلتۆن تەواو كردووه. یەكەم كتێبی شیعری له ساڵی١٩٠٨دا له ڤینیس بلاوكردەوەو لەم ساڵە بەدوواوە پتر له نەوەت كتێبی بلاوكردووەتەوە. ئەم بەرهەمانه دیوانانی شیعر، رەخنەی ئەدەب، وەرگێرانیان له خۆ گرتووه. بەتایبەتی وەرگێرانی شیعر. لەسالانی سەرەتاكانی ١٩٢٠دا پاوەندی نۆلاو سەرەتا له لەندەن و پاشان له پاریس دەژیا. پاشان رۆیی بۆ شاری راپالوی ئیتالیاو له زەمانی هەڵگیرسانی جەنگی جیهانی دووەمدا لەم شارەدا دەژیا. لەم قۆناغەدا پاوەندی نۆلاو بۆ چەند ساڵێك سەرنووسەی بەشی دەرەوەی گۆڤاری (پۆیتری) بوو.

سالانێك سیستەمی دراوی و فاكتەرە كاریگەرەكانی سەر ئەو سیستەمە، زەین و هۆش وگۆشی پاوەندی تەواو مژولكردبوو، ئەو سیستەمەی كە بەنۆرینی وی بڕبڕەی پشتی سیستەمی كۆمەڵایەتی هەر كۆمەڵگەیەكە. بە درێژایی جەنگی دووەمی جیهانی، پاوەند له ئیتالیادا دەژیاو له رادیۆی ئیتالیاوە گەلێك گوتاری لەعەلەیی دەوڵەتی ئەمریكا، بەدەنگی خۆی بلاوكردەوە. گوتارەكانی بە شێوەیەكی گشتی دژی بەشداربوونی ئەمریكا له جەنگ بوو.. یەكێك له پەڵە رەشەكانی مێژووی ئەمریكا،

تەرزی رەفتاری ئەمریكا بوو له گەڵ پاوەندا كه له بەهاری ساڵی ١٩٤٥دا دەستگیریان كردو خستیانه زندانەوه.

زندانەكەی له شاری پیزای ئیتالیا بوو، زندانی (مەڵبەندی پەروەردەو فێركردنی زەبت و رەبت) كه دەوڵەتی ئەمریكا بەرێوەی دەبرد، زندانەكەی قەفەزێكی ئاسن بوو، ناوەكەیان بە قسڵ و چەوفەرش كردبوو،له ژوورەكەیدا تەنیا یەك-دوو پەتۆ هەبوو كه بۆ خەوتن بەكاری دێنا و قوتویەكی تەنەكەشیان بۆ دانابوو كه لەجیاتی ئاودەست بەكاری دێنا، گلۆپێكیش به بنمیچكەیەوە هەڵواسرابوو، شەو و رۆژ بەسەر سەرییەوە دەسووتا. پاوەند تەنیا سێ هەفتە لەم قەفەسەدا بەرگەی گرت و نەخۆشی(بێخەوی) و (ترس له شوێنی تەنگ) هەراسانیانكرد. پاش ئەوە شوێنەكەیان گۆری و بۆ ماوەی شەش مانگ له ژوورێكی ئینفرادی دیكەدا زندانیان كرد لەم ماوەیەدا چەندین جار تووشی نەخۆشی وترسی لەرادەبەدەر بوو.پاش تەواوبوونی (پەروەردەو فێربوونی زەبت و رەبت) بۆ واشنگتۆن- یان ناردو بەتاوانی خیانەت دادگاییان كردو له ئەنجامدا بێ تاوان دەرچوو. پاشان بۆ ماوەی چوارده مانگ له خەستەخانەی سەنت ئیلیزابت كەوت، پاوند له ساڵی ١٩٥٨ بەدوواوه دووباره بۆ ئیتالیا گەڕایەوەو لەگەڵ كیژەكەیدا ژیا. گرنگترین كاری شیعری پاوەند زنجیره شیعری (سروودەكان)ه كه زنجیرەی یەكەمی له ساڵی ١٩١٧داو دووا زنجیرەی (ئاسمانی سێیەم) له ساڵی ١٩٥٩دا بلاوبووەوه، شیعره كورتەكانیشی له كۆمەڵەی (كەسایتییەكان)دا كۆكراونەتەوه. یەكەمجار له ساڵی ١٩٢٦دا بلاوبووەوه پاشان بە هەندێ شیعری تازەوه له ساڵی ١٩٥٠دا دووباره چاپكرایەوه. پاوەند له ساڵی ١٩٦٢دا دەفتەری شیعری (شیعرێن ئاشقانەی میسری كۆن)ی وەرگێرایه سەر زمانی ئینگلیزی. پاوەند له ساڵی ١٩٦٣دابه هاوكاری (مارسلاسپان) گوڵبژێرێكی شیعری بەناوی (لەكۆنفۆشیۆسەوه تاكامینگز) بلاو كردەوه...

- ٧ -

خۆرخە لۆییس بۆرخیس

١٨٩٩-١٩٨٦

(Khorkhe Loyees Borkhes)

بۆرخیس لە ١٨٩٩/٨/٢٤دا لە ئەرجەنتین لە دایکبووە. سەردەمی منداڵییەتی لە سویسراو ئەسپانیادا بەسەربردووە. لە جەنگی یەکەمی جیهانیدا کە قوتابی زانکۆ بوو، لە سویسرا بووە. پاش جەنگ بۆ ئەرجەنتینی زێدی خۆی گەڕایەوە و سەنگینترین گۆڤاری ئەدەبیی ئەو زەمانەی بە ناوی (سوور) دامەزراندو دەستی بە نووسین کرد.

بەرهەمێکی یەجگار زۆری نووسیوە کە ئەمە ناوی هەندێکیانە: ئەفسانان-١٩٦٢، هەزار تونێیان-١٩٦٢، پڵینگانی خەون-١٩٦٤، شەڕی شەخسی-١٩٦٧، ئەلیف و چیرۆکێن ون-١٩٣٣-١٩٦٩، ١٩٧٠ .. راپۆری دکتۆر بڕۆدی-١٩٧١، هۆزانێن هەڵبژاردەی ساڵانی ١٩٢٣-١٩٦٧، ١٩٧٢... بەتێپەربوونی ساڵانی دوورو درێژ چاوەکانی کز بوون و تا لە ساڵی ١٩٥٥دا کوێر بوو و چیتر نەیتوانی لەسەر کاری مامۆستایەتی لە زانستگەی بۆینس ئایرس بەردەوام بێ. لەم زانستگەیەدا مامۆستای زمانی ئینگلیزی و ئەدەبیاتی ئەمریکا بوو. لەمە بەدوواوە ناچاربوو پەنا وەبەر سکرتێرەکەی ببات و هەر نووسینێکی بوێ بۆ ئەوی رەتبکاتەوە تا بۆی بنووسێت. دکتۆر بۆرخیس ساڵانی ١٩٦٧-١٩٦٨ی لە زانستگەی هارڤەرد بەسەر بردو مامۆستای کورسی شیعری چارلز ئیلیۆت نورتون

بوو. لە ساڵی ١٩٥٥وە تا ساڵی١٩٧٣ سەرۆکی کتێبخانەی میللی ئەرجەنتین بوو. لە ساڵی ١٩٦٢دا بەشەریکی لەگەڵ ساموئیل پیکیت دا (خەڵاتی نێونەتەوەیی بلاۆوەخانەی پریکس) یان وەرگرت. بۆرخیس جگە لەم خەڵاتە ئەم خەڵاتە ئەدەبیانەشی وەرگرتووەو ئەندامی فەخری ئەو ئەنجوومەنانەش بووە کە ناویان دەبەین: خەڵاتی ئەدەبی کیشوەری ئەمریکا-١٩٧٠، خەڵاتی کتێبی ئۆرشەلیم، ئەندامی فەخری ئەکادیمیای ئەدەبیات و هونەری ئەمریکا، وئەندامی ئەنیستیتۆی میللی ئەدەبیات و هونەر، و دواجار هەردوو زانستگەی ئۆکسفۆرد و کۆلۆمبیا دکتۆرای فەخری ئەدەبیاتیان داێی.

بۆرخیس و هاوسەرەکەی خاتو ئیلزا ئستیت دوئالباراسین، کە لە ساڵی ١٩٦٧دا زەماوەندیان کردووە، لە شاری بۆینس ئایرسدا دەژیان. لە ساڵی ١٩٨٦دا لە ئەورووپا کۆچی دوایی کرد..

- ٨ -

جۆرجس سیمنۆن

(Georges Simenon)

ئاندریە جید کە لە ئاخرو ئۆخری تەمەنیدا خەریکی لێکۆڵینەوەیەك بوو دەربارەی بەرهەمەکانی سیمنۆن گوتوویەتی: ((رەنگە گەورەترین رۆماننووسی فەرەنسا بێ))

سیمنۆن یەکەم رۆمانی (پردی هەیڤۆك شێوە))ی لە تەمەنی هەڤدە ساڵی دا نووسی. ئەم رۆمانەی لە زەرفی دە رۆژدا تەواو کرد و بەمەش بەردی بناغەی رۆماننووسی بۆ خۆی دانا، نووسینێك کە خێرایی بوو بەشەقڵی تایبەتی، سیمنۆن بە شازدە ناوی خوازراوەوە دەستی بە نووسینی رۆمانی هەمەجۆری بازاری و مۆدی رۆژ کرد. ناوی خوازراوی وەك: کریستینبرولز، گومگوت... سیمنۆن دەیویست بە نووسینی ئەم جۆرە رۆمانانە شارەزایی و ئەزموون لە کاری نووسیندا بەدەست بێنێ و خۆی بۆ کاری جددی ئامادە بکات، یەکێك لەو رۆمانانەی بە ٢٥ سەعات نووسی- هەڵبەتە سەردەمی ئەم جۆرە رۆمانانەی کورت بوو. چونکە دوای ماوەیەکی زۆر کەم

دەستی بە نووسینی رۆمانێك کرد، کە سنووری جیاکەرەوەی نێوان رۆمانێن بازاڕی وجدی بوو. کۆمەڵە بەرهەمێکی نووسی کە قارەمانانی سەرەکییان پۆلیسی نهێنییە. واتە رۆمانانی پۆلیسی، سەردەمی رۆمانانی پۆلیسیشی زۆر درێژ نەبوو. ئیدی سیمنۆن رووی کردە رۆمانی سایکۆلۆژی ،ئەم رۆمانانەی بەزۆری لە دووسەد لاپەڕەیەك کەمتر بوون و خوێنەرانێکی یەجگار زۆریان هەبوو. سیمنۆن پتر لە ٧٥رۆمانی لەم جۆرەی نووسیوە.

سیمنۆن ئەگەرچی جارجار رۆمانی پۆلیسی دەنووسی، بەلاّم ژیانی خۆی وەقفی رۆمانی جدی کردبوو. ئەو رۆمانانەی کە سیمنۆن بە زمانی فەرەنسی دەینووسین، نەك هەر بەجۆرێکی بەربلاّو وەرگێردراونەتە سەر زمانی دیکە، بەڵکو بێ پرسی خۆی بۆ شانۆو سینەماو تەلەفزیۆنیش ئامادە کراون. گەلەك لە بەرهەمەکانی سیمنۆن کراون بە ئینگلیزی، ئەمە ناوی هەندێکیانە: دڵی مرۆڤێك، پەڵەیەکی سەر بەفر، دادگایی بی بی دونگ، برایانی ریکۆ، و بلیتی مادونی..

سیمنۆن پتر لە سەدو پەنجا رۆمانی بەناوی خۆی و سێسەد و پەنجا رۆمانی بەناوی خوازراوەوە بلاّوکردووەتەوە.

سیمنۆن لە ساڵی ١٩٠٣دا لە بەلچیکا هاتووەتە دنیاوە، نیوەی تەمەنی لە فەرەنسا بەسەربردووەو لە ساڵی ١٩٤٥وەچووە بۆ ئەمریکاو لە ساڵی ١٩٨٥دا مردووە..

- ٩ -

ویلیام فاکنەر

١٨٩٧-١٩٦٤

(William Faulkner)

لە ساڵی ١٨٩٧دا لە نیوئالبانیی ویلایەتی می سی سی پی هاتووەتە دنیـاوە، کـە فاکنەر لە دایکبوو بابی بەڕێوەبەری تۆڕێکی ئاسن بوو کە باپیرەی بـاوکی سـەرهەنگ ویلیام فاکنەر، دامەزراند بوو- سەرهەنگ ویلیـام فاکنـەر شـاعیرش بـوو و کتێبێکـی شیعری پڕ فرۆشی بە ناوی ((گوڵی سپی مەمفیس)) بلاّوکردبـووەوە_ویلیـام فاکنـەر هێشتا منداڵ بوو کە خانەوادەکەی باریان کرد بۆ شاری ئۆکسفۆرد، ئەم شارە ٣٥میـل لە زێدی ویلیام فاکنەرەوە دوور بوو.

فاکنەری جەوان لەم شارەدا چووە بەر خوێندن، ئەگەرچی تامەزرۆی خوێندن بوو و کتێبی زۆری دەخوێندەوە، بەلاّم چونکە نەیتوانی نمرەی تەواو بێنێ نەیتوانی دبلـۆمی ئامادەیی وەربگرێت و ناچار خوێندنی تەرککرد. لە ساڵی ٩١٨دا پەیوەندی بە هێـزی ئاسمانی پاشایەتی کانادا وە کرد. پاش ئەوەی لە هێزی ئاسمـانی کانـادا هاتـە دەرێ،و چونکە لە جەنگی یەکەمی جیهانی بەشداری کردبوو،و دەیتوانی سوود لە ئیمتیازاتی تایبەتی ئەو بەشدارییە وەربگرێ، بۆیە بەبێ کارنامەی دبلۆمی ئامادەیی لە زانستگە وەرگـیرا. هـەمووی سـاڵێك لـە زانـستگە نەمایـەوە وازی لێهێنـاو پاشـان بـوو بـە بەڕێوەبەری دایەرەی پۆستەی زانستگەی مـی سـی سـی پـی. زۆری نـەبرد کـە ئـەم کارەشـی لـە دەسـتدا، چـونکە لـە کـاتی دەوامـدا کتێبـی دەخوێنـدەوە.لـە سـاڵی

١٩٢٦دابەهاندان و کۆمەکی شروود ئەندرسـن، ڕۆمـانی (مـزی سـەرباز)ی نووسـی. (پەناگە) یەکەمین ڕۆمانی بوو کە هەم شۆرەتی پێ بەخشی و هەم فرۆشی بـاش بـوو. ئـەم ڕۆمانـەی کـە ڕۆمـانی سەرکێـشی بـوو، بـۆ وەدەسـت هێنـانی پـارە نووسـی. بەرهەمەکانی پێشووتری لە رووی فرۆشەوە رەواجێکی ئەوتۆیان نەبوو کە بتـوانێ بـە دەرامەتەکەی ژیانی خۆی بەڕێوەبەرێ. ئەم بەرهەمانەی بەپێی ریـزی بلاّوبوونـەوەیان بریتـی بـوون لـە: پێـشکەکان-١٩٢٧، سـارتوریس-١٩٢٩، هـەراو هەنگامـە و تورەیی-١٩٢٩، وەکو چۆن کە دەمرم-١٩٣٠

فاکنەر لـە سـاڵی ١٩٣٠بـەدواوە بـەردەوام ڕۆمانیـەلێکی نووسـیوە کـە رووداوی زۆربـەیان لـە لەسـەر زەمینـی ئایـدیالی نووسـەرەوە، یوکناپاتاوفـادا روودەدەن. ئـەم بەرهەمانە بە گوێرەی ریزی بلاّوبوونەوەیان بریتین لە: روناکی لە ئابدا-١٩٣٢، بـورجی چاودێری- ١٩٣٥، ئەبسالم ئەبسالم-١٩٣٦، لەگرتن نەهاتووە-١٩٣٨، دارخورمایـانی کێوی-١٩٣٩، گوند-١٩٤٠، و مووسا وەرە خوارێ-١٩٤٠..

لە دوای جەنگی دووەمەوە کارە سـەرەکییەکانی فاکنـەر ئەمانـەن: ملۆزمێـك لـە غوباردا-١٩٤٨،حیکایەتێك-١٩٥٤، شار-١٩٥٧، تالاّنکەران-١٩٦٤.

ویلیام فاکنەر زۆر خەلاّتی ئەدەبی وەرگرتووە لەوانە: خەلاّتی میللـی ئـەمریکا- دووجار ئەم خەلاّتەی وەرگرتووە، لە ساڵی ١٩٥١دا لەسەر کۆمەڵە چیرۆکێکی کورت و لـە سـاڵی ١٩٥٥دا لـە سـەر حیکیـەتێك و لـە سـاڵی ١٩٤٩دا خـەلاّتی نـۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت...

- ١٠ -

جۆن دۆس پاسۆس

١٨٩٦-١٩٧٠

(John dos Passos)

پاسۆس لە ١٨٩٦/١/١٤دا لەدایك بووە. سەردەمی منداڵییەتی لە شاری شیکاگۆ بەسەر بردووە. خوێندنی لە کۆلیجی چوت و لە زانستگەی هارڤەرد تەواو کردووە. لە ساڵی ١٩١٦دا بە مەبەستی تەواوکردنی خوێندن لە واری تەلارکاریدا چوو بۆ ئەسپانیا، بەڵام یەکەمین جەنگی جیهانی هەڵگیرساو ناچاربوو خوێندنەکەی بە نیوە چڵی بەجێبێڵێ و پەیوەندی بە(نەخۆشخانەی مەیدانی فەرەنسییەکانەوە)بکات. ئەزموونی جەنگ بوو بە هەوێنی یەکەمین رۆمانی (سەرەتای ژیانی پیاوێك-١٩١٧) ئەم رۆمانە لە ساڵی ١٩٢٠دا بڵاو بووەوە. پاش ئەوە دوو رۆمانی دیکەی بەناوی (سێ سەرباز-١٩٢١، و مەنهەتن ترەنسفێر-١٩٢٥) نووسی. لە رۆمانی(مەنهەتن ترەنسفێر)دا تەکنیکێکی تازەی دارشت کە لە رۆمانی دواتریدا(U.S.A) گەیاندییە

لوتکە. پاش رۆمانی(U.S.A) سێ شانۆنامەی نووسی کە لە هەرسێکیاندا سوودی لە تەکنیکی سینەمایی وەرگرت و هەر بەم تەکنیکەش بەناو بانگن. ئەم سێ شانۆنامەیە بەپێی ریزی بڵاوبوونە وەیان بریتین لە: (هەیڤ زەنگێکە-١٩٢٦، هێڵی ئاسمانی-١٩٢٨، بەرزاییەکانی بەخت-١٩٣٣) لە سیانییە بەناوبانگەکەی خۆیدا (U.S.A)دا تەکنیکێکی دارِشت و بەکارهێناکە (بە چاوی کامیرایی و خەبەری رۆژنامەوانی) ناسراوە. تایبەتمەندی ئەم شێوە چیرۆکنووسینە ئەمەیە کە سەدان کاراکتەر لە خۆ دەگرێت، ئەو رووداو و دیمەنانە وەسف دەکات کە لە گۆڕانی بەردەوامدان و دەکەوێتە تۆژینەوەی مێژووی کۆمەڵایەتی بەربڵاوی ژینگەی چیرۆکەکە. دوورۆمانی دیکەی سیانەی (U.S.A)بریتین لە: (مەداری چل ودووەم-١٩٣٠، و پارەی زۆر-١٩٣٦)

(دەڤەری کۆلۆمبیا-١٩٥٢) دووەم سیانەی دۆس پاسۆسە. پاسۆس لەم زنجیرەیەدا بە پێچەوانەی U.S.A بەرەڤانی لە سیستەمی سەرمایەداری ئازاد دەکات.پاسۆس پاش(دەڤەری کۆلۆمبیا) ئەم بەرهەمانەی نووسیوە: (مەسەلە ئازادییە-١٩٥٦، رۆژانی مەزن-١٩٥٨، نیوەی قەرن-١٩٦١، شەڕی مستەر ویڵسۆن-١٩٦٣ و پێگەو نارەزایی-١٩٦٤، ودووا بەرهەمی دۆس پاسۆس (باشترین رۆژان-١٩٦٦)ە، کە باسی بیرەوەرییەکانی سەردەمی منداڵییەتی خۆیەتی.

گەرچی دۆس پاسۆس لە تەمەنی لاویدا زۆر بزێو بوو و هەمیشە لە گەشت و گەڕاندابووە، لێ لە نیوەی دووەمی تەمەنیدا، ژیانێکی سادەو ئارامی لە (کیپ کۆد) بۆ خۆی هەڵبژاردووە. خۆی و هاوسەرەکەی بۆ ئەم مەزرایەی بابی لە ڤیرجینیا باریانکرد و تا ساڵی ١٩٧٠، کە کۆچی دوایی کرد لە هەمان مەزرادا ژیانی بەسەربرد....

- ١١ -

هێنری رینێ ئالبێرت گی دو مۆپاسان

١٨٥٠-١٨٩٣

(Henri Rene Albert guy de Maupassant)

ناوی مۆپاسان هاوتای چیرۆکنووسییه.له ساڵی ١٨٥٠دا له نۆرماندی فەرەنسا هاتووەتە دنیاوە. تەمەنی شەش ساڵان بوو کە باب دایکی لێکدی جیابوونەوەو مۆپاسان لای دایکی مایەوە، لە سیازدە ساڵیدا چووە یەکێك لە قوتابخانە کاتۆلیکییەکان زۆری پێنەچوو دەرکرا. پاشان چووە قوتابخانەیەکی دیکەو لەوێندەر بەبۆنەی شیعر گوتنەوە خەلاتێکی وەرگرت. شەڕی فەرەنساو پروس لە ساڵی ١٨٧٠دا هەلوەستەیەکی لە ژیانی ئەدەبی مۆپاسانا دروستکرد. پاش شەڕ چوو بۆ پاریس تا لەوێندەر کارێکی دەولەتیی بدۆزێتەوەو لە کاتی دەستبەتلیدا خەریکی شیعر نووسین بێ. لە پاریسدا و لە ژێر چاودێری مامۆستای پەخشانی فەرەنسیدا، گۆساف فلۆبێردا کەوتە مەشقکرنی نووسین. زۆری نەبرد دۆستایەتییەکی بەتین کەوتە نێوان ئەم دوو پیاوەوە. فلۆبێر کە هەستی کردبوو مۆپاسان بەهرەی شاراوەی هەیە، هانیدا کە روو بکاتە جیهانی پەخشان و ساڵانێکی زۆر لەگەڵی خەریك بوو کە هونەری نووسینی فێربکات.

مۆپاسان زۆر شت لە مامۆستاکەیەوە فێر بوو کە یەکەمین دەرس (هونەری دیتن) بوو. فلۆبێر پێی دەگووت: ((هونەری دیتن بەسەبرو حەوسەڵەی درێژ بەدەست دێ.لە هەر شتێکا پاژێکی نەدۆزراوەو پەنهان هەیە. ئێمە چاوی خۆمان بەوە راهێناوە کە

تەنیا ئەو شتانە بدینێ کە خەڵکان لە پێش ئێمەدا دیتوویانە.. تەنانەت لە بچووکترین شتدا شتێکی نەناسراو هەیە. دەبێ ئەو شتە بدۆزرێتەوە.))

بەجۆرە مۆپاسان لەوە گەیی کە لەهەر تاکێکدا یا شتێکدا نهێنییەك هەیە کە ئەو تاکە یا ئەو شتە لە تاك و شتەکانی دیکە جیا دەکاتەوە. مۆپاسان لە شوێنێکی دیدا بەزمانی فلۆبێرەوە گوتوویەتی: ((بۆ دەربڕینی هەر شتێك کە بتەوێ بیلێی تەنیا یەك وشە هەیە بۆ وەسفی ئەو شتە، دەبێ ئەو وشەیە، ئەو وەسفە بدۆزرێتەوە. نابێ بە تەقریبییەت وازبهێنرێ..نابێ پەنا وەبەر تەزویر، گەر هۆشیارنەش بێ ببرێ.. بۆ لابردنی دژوارییان نابێ سوود لەتەردەستی زارەکی وەربگیردرێ))

مۆپاسان ساڵ بەساڵ هەوڵێدەدا سوود لە بۆچوونەکانی مامۆستا وەربگرێ. هەموو هەفتەیەك رەشنووسی مەشقەکانی خۆی بۆ دەناردو و بەخۆیشی یەك شەممەی دواتر دەچوو بۆ ماڵی ئەو تا هەم نانی نیوەڕۆ لەوێ بخوات و هەم گوێی لە رەخنەکانی ببێ.

مۆپاسان لە ئاخرو ئۆخری دەیەی هەفتایەکانی سەدەی نۆزدەدا پەیوەندی لەگەڵ (یارانی میدان)دا پەیدا کرد، ئەم گروپە خۆیان بە ناتۆرالیست دەزانی و دڵبەندی رۆمانەکانی زۆلا بوون (میدان، گوندێکی نزیکی پاریس بوو، کە زۆلا و یارانی لە ماڵی ئەوێندەر کۆدەبوونەوەو یەکیان دەبینی). کاتێ ئەم گروپە لێبڕان بلاۆکێك بەناوی (زەردەپەری میدان) بلاو بکەنەوە کە لە ناوەڕۆکدا سەبارەت بەشەڕی فەرەنساو پروس بێ، مۆپاسانیش لەوێندەر چیرۆکێکی دەربارەی سۆزانییەك خوێندەوە. ئەوانی دی کە هیچیان لەمەڕ دۆستایەتی فلۆبێر و مۆپاسان نەدەزانی، بە تواناو بەهرەی مۆپاسان سەرسام بوون. زۆلا سەلماندی کە چیرۆکەکەی مۆپاسان لە چیرۆکەکەی ئەو باشترە. ئیدی (یارانی میدان) چیرۆکەکەی مۆپاسانی بە باشترین چیرۆکی ئەو کۆمەڵە دانا.

لەم سەرکەوتنە بەدوواوە مۆپاسان وازی لە کاری دەولەتیی هێناو بەرەبەرە لە زۆلا و یارانی میدان دوورکەوتەوە. تواناو بەهرەی خۆی خستە خزمەتی نووسینەوەو لە ماوەی یازدە ساڵدا دەیان گوتارو نزیکەی سێسەد چیرۆکی کورت و شەش رۆمانی نووسی و لە رووی ژیانی کۆمەلایەتیشەوە نیگەران بوو.. هەندێ لە رەخنە گران گوتوویانە کە

مۆپاسان چاودێرێکە تەنیا لە بواری وێنەگرتنی رواڵەتی ژیاندا بە توانا بووەو نەیتوانیوە واقیعە پەنهانەکان ببینێ. لێ ریتمی خێرای چیرۆکەکانی بە شێوەیەکی جوان کۆتاییان دێ و وێنەیەکی تانە ئامێزی ئەزموونی ژیانی مرۆڤانی بەدەستەوە دەدا.

چیرۆکی کورت تا ئەمرۆش لە فەڕەنسادا پێگەیەکی ئەوتۆی نییە، رەنگە هەر لەبەر ئەمەش بووبێ کە مۆپاسان لە بواری رۆمانیشدا خۆی تاقیکردبێتەوەو ئەو رۆمانانەی(ژیانێك-١٨٨٣، بلئومی-١٨٨٥، پیروجان-١٨٨٨، دڵی مرۆڤ-١٨٩٠) نووسیبێ، گەرچی رۆمانەکانی بایەخی خۆیان هەیە، بەلاّم تواناو بەهرەی مۆپاسانیان گومڕا کردو مەبەستیان نەپێکا. ئەمرۆ گەرچی پتر لە سەدەیەك بەسەر مەرگی مۆپاساندا رەتدەبێ، بەلاّم هێشتاش چیرۆکەکانی و بۆچوونەکانی لەمەڕ چیرۆك بایەخی خۆیان پاراستووە. لەگەڵ ئەمەشدا، سادەیی رواڵەتی نووسین و نەبوونی ئاڵۆزی لە تەکنیکی چیرۆکە کورتەکانیا کاردانەوەیەکی رۆشنبیرانەی لای خوێنەران-بەتایبەتی لە فەڕەنسا- دروستکردووە، زیاتر بە سنعەتکارێکی رووتی دەزانن تابە هونەرمەندێکی مەزن.

بەلاّم مۆپاسان هەمیشە وەکو یەکێك لە چیرۆکنووسە دیارەکانی هەموو رۆژگارەکان دەمێنێتەوە...

- ١٢ -

تۆماس مان

١٨٧٥-١٩٥٥

(Thomas Mann)

له ساڵی ١٨٧٥دا له لۆبیلی ئەڵمانیادا هاتووەتە دنیاوە. ئەم پیاوە زۆر زۆر زو خووی دایە نووسین و هەرکە وازی له قوتابخانە هێنا ئیدی بەتەواوەتی خۆی بۆ ئەدەبیات تەرخانکرد. له هەژدە ساڵیدا رووی کردە ولاَتی ئیتاڵیا و لەوێندەر یەکەم رۆمانی پڕ بایەخی بەناوی (ماڵباتی بودین برووك)ەوە نووسی و له ساڵی ١٩٠١دا له ئەڵمانیا بلاَوبووەوە. تۆماس مان له تەمەنی ٢٦ ساڵیدا و لەگەڵ بلاَوبوونەوەی ئەو رۆمانەدا شۆرەتی پەیداکرد.(ماڵباتی بودین برووك)، بڕانەوەی ماڵباتێکی بۆرژوا بە درێژایی سێ نەوە نیشاندەدا. نەخشەو پلۆتی میتافیزیکی ئەم رۆمانە، کە تیایدا(زەین) وەکو دژمنی (ژیان) بەرجەستە دەکرێ. گۆرانکارییەکانی کۆمەڵگەی برجوازی له نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەمدا

دەنوێنێ. چاپکرنی ئەم کتێبە بەدەستوری هیتلەر له ئەڵمانیادا قەدەغەکرا. (ماڵباتی بودین برووك)کە تەرجەمەی زۆربەی هەرە زۆری زمانانی دنیاکراوە، ناکۆکی نێوان هونەر و ژیان دەنوێنێ و باس دەکات. تۆماسمان، له سایەی کاریگەری هزر و بیری شۆپنهاوەردا باوەری وابوو، کە زەین وخەیاڵ دژمنی سەرسەختی ژیانە و ئەم بابەتە له بەرهەمەکانی سەرەتایدا بەروونی دیارە. هەندێ له رەخنە گران کورتە چیرۆکەکانی تۆماس مان بە چاکترین بەرهەمی وی دەزانن.(مەرگ له ڤینیس، مارێو و جادووگەر، تامپۆنی ڤیتار) بەشاکار وی لەم بوارەدا دەزانن. تۆماس مان له چیرۆکە کورتەکانی خۆیدا گەندەڵی ئەخلاقی ئەوروپای نێوان هەردوو جەنگی جیهانی دەنوێنێتەوە. تۆماس مان له چیرۆکی(مەرگ له ڤینیس)دا پێگەی هونەرمەندی نوێخواز نیشاندەدات و ئەوە ساغ دەکاتەوە، کە هەوڵی ئاشتی له نێوان ئەخلاق و ئەستاتیکادا شکست دێنێ. له چیرۆکی (مارێو وجادووگەر)دا نارەزایی خۆی له هەنبەر فاشیزم ئاشکرا دەکات.

تۆماس مان له ساڵی ١٩٢٧دا (رۆمانی کێوی جادوو)ی بلاَوکردەوە. رووداوەکانی ئەم رۆمانە ساڵانی ١٩٠٧-١٩١٤ی ناو ئاساییشگەیەکی گرتووەتە خۆ و بە شاکاری تۆماس مان دێتە ژمادرن. مان، لەساڵی ١٩٢٩دا خەلاَتی نۆبڵی ئەدەبیاتی وەرگرت. له ساڵی ١٩٣٣دا بۆ وتنەوەی چەند محازەرەیەك سەفەری دەرێی ئەڵمانی کرد و له راستیدا سەرهەڵدانی فاشیزم ناچاری کردبوو سەری خۆی هەڵگرێ و روو بکاتە هەندەران. سەرەتا چوو بۆ سویسراو پاشان بۆ ئەمریکا. له کالیفۆرنیا ئاکنجی بوو و ماڵەکەی بوو بەجۆرە دیوەخانێك. پاش تەواوبوونی جەنگ گەڕایەوە بۆ سویسراو تا کۆتایی تەمەنی هەر لەوێندەر مایەوە. مان، بەر لەوەی فاشیزم دەسەلاَتی ئەڵمانیا بگرێتە دەست، باوەڕی وابوو کە دەبێ هونەرمەند بایەخ بە مەسەلەو پرسێن مانەوەی بدات و خۆی له سیاسەت دوور بگرێ.. بەلاَم کە فاشیزم دەسەلاَتی گرتە دەست ئیدی راو بۆچوونی گۆراو چالاکانە کەوتە سیاسەت کردن. و کەوتە بەرەڤانی له ژیانی ئازادو جدی.. نامەیەکی کراوەی بۆ زانستگەی بۆن ناردو بە فەرمی پەیوەندی خۆی له گەڵ ئەڵمانیای

هیتلەریدا بڕی. ڕژێمی نازی موڵك و ماڵەکەی مسادەرەکردو کتێبەکانی سووتاندو ناسنامەی ئەڵمانی لێ سەندەوە، مان بەدرێژایی دووەمین جەنگی جیهانی وەکو نوێنەری ئەڵمانیا (ئیجابی) ناسراو بە گوتارو پەیامە رادێوییە بێ شومارەکانی دژی ئەڵمانیای نازی وەستایەوە. لە ساڵی **١٩٣٨**دا یەکەم گوتاری سیاسی و هەڕەشە ئامێز خۆی دژی هیتلەر لە رادێوە بلاۆکردەوە. لە ساڵی **١٩٣٩**دا ڕۆمانە چوار بەشییەکەی بەناوی (یوسف و براکانی) تەواو کرد. بەرگی یەکەم و دووەمی ئەم ڕۆمانە لە بەرلین، بەرگی سێیەم لە ڤێننا و بەرگی چوارەم لە ستۆکهۆڵم بلاۆ بووەوە. مان لەم ڕۆمانەدا باسی پەیوەندی نێوان زەمان و ئەفسانە دەکات و ئەفسانەگەرایی رەگەزپەرستانەی نازییەکان ریسواو مەحکوم دەکات. مان (دکتۆر فاوستۆس)ی لە ساڵی **١٩٤٧**دا چاپکرد. رەخنەگران ئەم بەرهەمە بە جۆرە شکستێك بۆ مان دەزانن. تۆماس مانی رەوانبێژو گوتاربێژی بە تواناو تەنز نووسی بێوێنە و چیرۆکنووسی لێهاتوو لە پایزی ساڵی **١٩٥٥**دا لە شاری زیوریخ کۆچی دوایی کرد..

- ١٣ -

ویلیام سۆمێرست موام

١٨٧٤-١٩٦٥

(William Somerset Maugham)

هیچ نووسەرێك بەخێرایی موام، لە لوتکەی شۆرەتەوە بەرەو خوار ڕانەخوشیوە!

ماوەیەکی زۆر بەسەر مەرگیدا نەبوری بوو، کە هاونشین و یارانی، ژیانی تایبەتی ئەویان، کە خۆی بە درێژایی ژیانی خۆی سەرکەوتوانە پەنهانی کردبوو، ئاوەرووت کردو خستیانە ئەو گۆرە. هەتیو بازییەکانی موام، رەفتاری دڵرەقانەی لەگەڵ هاوسەرەکەیدا، شکستی ئەو لە ڕووبەڕووبوونەوەی شایستەی سەرکەوتنی لە رادەبەدەری، هەر هەمووی خرایە بەر زەڕەبین و ناو و ناوبانگی وەکو نووسەرێکی جدی، بەخێراییەکی سەیر رووی کردە ئاوابوون. گەلەك لە نووسینەکانی وەکو نووسینی بێ ئیحتوبار، کەمبایەخ و داخراو خرانە بەر بای رەخنەو ئیراد گرتن و بە خۆ کاوێژکردنەوەو دووبارەکردنەوەی نابەجێ مەحکوم کرا. ئیدی لێشاوی پەردە لەسەر هەڵماڵینی دەستیپێکردو بەوە تاوانبارکرا، کە چیرۆکەکانی لەسەر بناغەی ئەزموونێن شەخسی رۆنەنرابوون، بەڵکو لەسەر بناغەی رووداو و سەربورو فشە واریقاتی دۆستەکانی ئەو رۆنرابوون. بەرهەمی وەکو: (دەمی گوێزان-١٩٤٤، بەری عومر-١٩٣٨) زادەی زەینێکی مامناوەندی بووە .وێرای ئەمەش هەندێ لەو زانیارییانەی، کە دەربارەی خۆی بەیانی کردبوون، راست بوون. مامی کە قەشەیەکی ویلایەتی کۆنت بوو، ئەوی گەورە کردبوو. موام بەشی پزیشکی خوێندو

بوو بە پزیشك، بەڵام رووی کردە نووسەری. پاش ماوەیەك حەزی لە شانۆ کردو بە شانۆنامەی (خانم فردریك-١٩٠٧) سەرکەوتنی بەدەست هێنا. پاش ئەم سەرکەوتنە بوو کە دەرگای شۆرەت و خۆشگوزەرانی لێکرایەوە. و توانی بەئارەزووە دێرینەکەی خۆی، کە سەفەر و سەردانی چین، مالایان و دورگەکانی ئۆقیانووسی گەورە بووبکات. ئەو شوێنانە پانتاییەکی زۆریان لە چیرۆکەکانی دا گرتووە. موام لە ویلایەتەکی خۆیا (کەپ فیرات)،بەلای خوێنەرانی ئینگلیزی و ئەمریکاییەوە، کە زۆریان ستایش دەکرد، بە نموونەی زندووی نووسەری سەرکەوتوو دەژمێردرا.

زۆربەی رۆمانەکانی کران بە فیلم و چەند رۆمانێکیشی بە پرفرۆشترین رۆمان هاتنە ژماردن. لەو رۆمانانەی کە کاریگەری گەورەیان هەبوو (ئەسارەتی مرۆڤ ١٩١٥) و (دەمی گوێزان) بوون.

بەهەرحاڵ، کورتە چیرۆکەکانی بە ناوبانگترن. سومرست موام دڵبەندی مۆپاسان بوو، ئەم دڵبەندییەش سوودی زۆری پێگەیاند. گەر شتێك لە پاش ویلیام سۆمرست موامی نووسەری ناوداری ئینگلیزی لە ژیاندا و ریسواو حەیاچووی پاش مرن، وەمێنێ، رەنگە چیرۆکە کورتەکانی بێ نەك رۆمانەکانی، کە بابەتی هەر هەموویان شکۆخوازییە...

- ١٤ -

ئیسماعیل گاداره

-١٩٣٦

((تۆ ئازادی کە پایەی مرۆڤانی خۆت بپارێزی یان لە دەستی بدەیت))

گاداره لە هەموو بەرهەمەکانیدا، لە هەوڵی ئەوەدایە کە لە ژیان و ژینی ولاّتەکەی خۆی نزیك ببێتەوەو تێی بگات. هەر بەرهەمێکی ئیسماعیل گاداره بە جۆرێ لەگەڵ رابردوو و ئێستای ئەلبانیاو خەڵکی ئەلبانیادا ئاوێتە بووە کە لە هەر هەموویاندا لەپاڵ لایەنە ئەدەبییەکەدا، رەگێکی مێژوو و سیاسەت و کۆمەڵناسی و رووداو تۆمارکردن بەدی دەکرێت. گاداره لە رۆمانی (ئەپریلی شکستە)دا، ئەو چیرۆکەی کە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا روودەدات، دەمانباتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست، بۆ هەردە بەرزەکانی ئەلبانیا کە لەوێدا چیا نشینان هێشتا لە بازنەی داب و نەریتی لە گۆران نەهاتوودا دەخولێنەوەو هەر کەسێك لەو داب و نەریتە دەربچێت بۆ هەمیشە لە کۆمەڵ وەدەردەنرێت و ترۆ دەکرێت. بەرهەمی گاداره کراون بە زمانانی بێگانەی وەکو فەڕەنسی و فارسی، لەوانە: (تەپڵی باران،

شاری بەردین، زستانی گەورە.. پردی سێکانی، سەرداری سوپا مردە، قەڵا، داوەت..) بەڵام ئیسماعیل گاداره کێیە، ئایە لەو نووسەرانەیە کە بتوانێ رۆژێ لەرۆژان خەڵاتی نۆبڵ وەربگرێ؟

زۆر شتی کەمی دەربارە دەزانین. کاداره بەردەست ناکەوێ، هەرگیز لەو شوێنەدا نییە کە چاوەڕوانین. دەربارەی ئەو وەکو ولاّتەکەی، بێدەنگی هەڵبژێردراوە. هەم گادارەو هەم ولاّتەکەی لە بەرانبەر دنیادا تەنیاو تەنیان. هیچ ژیاننامەیەکی ئەومان نییە، ئەم نووسەرە کە دەموچاوێکی جوانی لە پشت عەینەکێکی دەسك سەدەفەوە هەیە کە دێتە فەڕەنسا ئەوەندە لەوێ نامێنێتەوە تا دەربارەی رابرووی، مەبەستەکانی، زانیارییەکانی، کەشف و هونەرەکانی دەردەدڵ بکات و رازی دڵی خۆی هەڵڕێژێ.. ئەوەی دەربارەی کاداره دەیزانین ئەوەیە کە لە ساڵی **١٩٣٦**دا لە گیرۆ کاستر لە دایك بووە. بابی پۆستە بەر بووە، خوێندنی بالای لە زانکۆی ئەدەبیاتی تیرانا و پاشان لە ئەنیستیتۆی گۆرکی لە مۆسکۆ تەواو کردووە. دوای ئەوەی پەیوەندی ولاّتەکەی لەگەڵ سۆڤیەتدا پچڕا، گەرایەوە بۆ ئەلبانیا، لە ئەلبانیادا بەنووسەرێکی رەسمی دەژمێردرێ، نزیکەی سەدهەزار خوێنەری هەیە، ئەندامی یەکێتی نووسەرانی ئەلبانیایەو نوێنەری پەرلەمانە لە تیرانا و لەگەڵ ئەمەشدا ترسی لە دەربڕینی بیرو باوەڕو بۆچوونەکانی نییە. ئاوێتەی رووداوەکانی ئەلبانیایە. ولاّتەکەی خۆی خۆش دەوێ. پەیڤداری میللەتێکە کە هەمیشە دژی داگیرکەر لەخەباتابووە. گاداره وەستای خواستن و کینایەیە، لە میانی شێوازێکی سادە، بێ پێچ و پەنا، کورت و پوخت، و وێنەگەلێکەوە هەندێ جار خەیاڵاوی و ورێنە ئامێزەو تا سنووری شێتی دەچێتە پێشێ، تابلۆیەکی مێژووی و کۆمەڵایەتی دەولەمەند و بەربلاو لەمەر ئەلبانیا دەکێشێت. کاداره هەر لە منداڵییەوە حەزی لە خوێندنەوەو نووسەری بووەو لەم بارەیەوە دەڵێت: ((کە دە ساڵان بووم مەکبس-م دەخوێندەوە. شەیدای حیکایەتی رۆح و شەبەنگان بووم..)) لە حەڤدە ساڵییەوە

دەستی بە چاپکرنی شیعرەکانی کردووە. یەکەم رۆمانی لە ساڵی ١٩٦٠دا کە تەمەنی ٢٤ ساڵبوو، نووسیوە، ئەم رۆمانە هەم لە ولاتەکەی خۆیدا و هەم لە رۆژئاوادا شۆرەتی پێداوە. کادارە لە ساڵی ١٩٩٠دا داوای پەناهەندەیی سیاسی لە فەرەنسا کرد. ئەم رووداوە لەم رووەوە سەیرە کە کادارە نەك هەر لەلایەن رژێمی ولاتەکەیەوە راونەنراوە بەڵکو رژێم لوتفی تایبەتی دەرهەقی هەبووە، نوێنەر بوو لە پەرلەمان و ئەندامی یەکێتی نووسەران بوو.

بە قەولی خۆی کتێبەکانی لە قوتابخانەکاندا دەخوێنران، زۆربەیان لە ماوەیەکی کورتدا دەفرۆشران و لە بازارا نەدەمان و بازاڕی رەشیان پەیدا دەکرد ..کە ئەو پرسیارەیەیان لێکرد ئایە رووبەرووی ئەم خەتەرە نابێتەوە کە وەکو زۆربەی نووسەانی ئاوارەو دوورە ولات، لە سەرچاوەی ئیلهام و سەرۆی خۆی دوور بکەوێتەوە؟ لە وەلاما گووتی: ((بۆ نە، ئەم خەتەرە هەیە، لیٚ ئامادەم تەنانەت ئەدەبیاتیشی بکەمە قوربان..))

- ١٥ -

گۆستاڤ فلۆوبێر

١٨٢١-١٨٨٠

((١))

فلۆبێر هەر لە منداڵییەوە، واتە لە دە ساڵییەوە حەزی لە ئەدەبیات کردووە. هەرچەند مرۆڤێکی بە تەوس و توانج بوو، بەڵام وەکو زۆربەی کەسانی توانجهاوێژ لە ناخدا زۆر ناسك بووە. بابی حەزی نەدەکرد خوو بداتە ئەدەبیات ونووسین، بەڵکو حەزی دەکرد ببێ بە پزیشك. لێ کە قۆناغی خوێندنی ئامادەیی تەواو کرد، ئیدی بە راشکاوی بە بابی گوت کە نایەوێ ببێ بە پزیشك. بەڵام بابی حەزی دەکرد کوڕەکەشی وەکو خۆی ببێ بە جەراحێکی بە ناوبانگ و لە دنیای ئایندە نادیاری ئەدەبیات دووری بخاتەوە. چونکە ئەدەبیات و کاری ئەدەبی بەلاوە سووك بوو، و ئەوەتا لەو بارەیەوە بە راشکاوی دەڵێت: ((ئێمەی ماڵباتی فلۆبێر خانوادەیەکی موحتەرەمین، نامانەوێ بەرەلایان یا شاعیرانمان تێدا هەڵبکەوێ.))

((٢))

فلۆبێر کەسێکی لاسارو گلاراو بووە، بەخۆی لەمبارەیەوە دەڵێت: ((من بەربەریم، هەمان سەرسەختی بەربەرەکان وبنجبری ئەوانم هەیە.)) بەراستیش لە سەرکێشیدا

هەمان تەبیعەتی وانی هەبوو، ئەوەتا بەخۆی دەڵێت: ((من لە بنەماڵەی دزانی سەقەلییەم،و دەبم بە دزی دەریایی، بەناو ئۆقیانووسی رۆحان دەکەوم، خۆم وەبنیدا دەکەم، بە دووی دەستەواژەی زێرینی دڵرفێندا دەگەڕێم، من دەمەوێ ببم بە نووسەرو هیچی دی.!))

((٣))

فلۆبێر چونکە نەخۆش بوو و نەخۆشی نەیهێشت بە شێوەیەکی سروشتی بژی، ئەمە بوو بە فاکتەرێك تا ئەدەب بە پیشەی خۆی هەڵبژێرێ. چونکە ئەدەب باشترین پیشەیە بۆ خەڵکانی گۆشەگیر و دوورە کۆمەڵ.

((٤))

فلۆبێر لە ساڵی ١٨٤٦دا چوو بۆ پاریس و سەری لە (برادییە)ی پەیکەرساز داو داوای لێکرد نیوپەیکەرێك بۆ (کاروولین)ی خوشکی،کە مردبوو، دروستبکات. لەوێندەر خا(لویز کولیە)ی شاعیری ناسی کە زیاتر بە زەبری جوانییەکەی نەك بەهرە ئەدەبییەکەی پایەو ناوبانگێکی باشی لە ناوەندە ئەدەبییەکاندا بەدەست هێنابوو.

((٥))

فلۆبێر لە تەمەنی سی ساڵیدا رۆمانی (مەدام بوڤاری) بە پێنج ساڵ نووسی. فلۆبێر لەو نووسەرانە بووە کە یەکجار زۆر بە نووسینی خۆیدا چووەتەوە و رستەو

دەستەواژەکانی چاك کردووەتەوەو هەرگیز لەم پرۆسەی چاککردنەوەو پێداچوونەوەیە بێزار نەبووە. جاری وا هەبووە رۆژێکی تەواوی بە نووسینەوە بەسەر بردووەو تەنیا دوو دێڕی نووسیوە. دوو دێڕەکە بە دڵی خۆی بووە..فلۆبێر رای وابوو پەخشان دەبێ رەوان و سوار بێ، ناسك و ریتمدار و بەئاهەنگ بێ...بەلای ئەوەوە وشە تەنیا پەیامبەرێك نەبووە کە بیروبیرۆکان بۆ خوێنەر بگوازێتەوە. بەڵکو وشە بوونەوەرێکی زندوو بوو، بۆن، دەنگ، کەسایەتی و رۆحی تایبەتی خۆی هەبوو. هیندەی لە توانایدا بووە هەولیداوە، یەك وشە دوو جاران لە لاپەڕەیەکدا دووبارە نەکاتەوە. بەخۆی لەمبارەیەوە دەڵێت: ((کە دووبارەکردنەوەیەك لە دەستە واژەیەکمدا دەبینم، هەستدەکەم کەوتوومەتە داوەوە. لە راستگۆیی دوور کوتوومەتەوە.))

فلۆبێر عادەتی وابوو بیرۆکەکانی خۆی رەشنووس بکات و پاشانبگەڕێتەوە سەری، وشەو دەستەواژان لاببات و پاش و پێشیان بکات یا لە نوێ بیاننووسێتەوە، تا دەگەییە ئەو ئەنجامەی خۆی دەیویست، ئەوسا دەچووە سەربانیژەکەی و بە دەنگی بەرز نووسینەکەی خۆی دەخوێندەوە، خۆ ئەگەر جۆرە لەنگییەگی تێدا بدیبا، یەکسەر دەگەڕایەوە سەر مێزەکەی و دەکەوتە بژارو چاککردنەوەی.

((٦))

رۆمانی مەدام بوڤاری وەکو(فاوست)ی گوتیە، بەسەرهاتی نەفسێکی هەڵە کردووە، لەگەڵ جیاوازییەکی گەورەدا کە: قارەمانەکەی گوتیە لە کۆتایدا غەریزەو کەڵکەڵە بەرەو رێگەی راستی دەبات، بەڵام قارەمانەکەی فلۆبێر غەریزە بەرەو رێگەی هەڵەی دەبات. ئەم رۆمانە باری رۆحی قارەمانەکانی زۆر هونەرمەندانەو رەشبینانە خستووەتە روو. کە دەشێت ئەمە رەنگدانەوەی باری دەروونی و رۆحی خودی نووسەرەکە خۆی بێ، کە نەخۆشی و نەساغی بوونە کۆسپ و نەیانهێشت بە ئاوات بگات.

((٧))

ئەم رۆمانە لە ساڵی ١٨٥٧دا بە زنجیرە لە گۆڤاری(ریفودی باری) بلاوبووەوە، خوێنەران بە تاسەوە پێشوازیان کرد، کە بە کتێبیش چاپ بوو، خێرا رەواجێکی بێوێنەی پەیا کرد. چەند رەواجی هەبوو، ئەوەندەش رەخنەگران هێرشیان کردە سەری. نووسەرەکەیان بەوە تاوانبارکرد کە تووشی نەخۆشی (الجدام الخلقی) بووە! ئەوجا دەسەلاتی وەخت گرتیان بەتاوانی ئەوەی کە(ئەدەبی بێ پەردەی بلاو کردووەتەوە)، بەلام دوای دادگاییەکی زۆر لە ئەنجامدا بێ تاوان دەرچو و ئازاد کرا. لێ فلۆبێر بەمە ساردنەبووەوە و ناو بەناو بەرهەمێکی تازەی بلاودەکردەوە، بێ ئەوەی چاوی لە چەپڵەو ستایش بێ یان گوێ بە لۆمەو گازاندەی خەڵکی بدات، چونکە خۆی دەڵێت: ((من کەسێکی بە تەوس و توانجم، تەوس و توانج ئەو خوێیەیە کە یارمەتی مرۆڤ دەدات تا تۆڕەهاتەکانی ژیان هەرس بکات.))

تێبینی:

بۆ زانیاری پتر بڕوانە رۆمانی مەدام بوڤاری وەرگێڕانی د. **محمد** مندور

- ١٦ -

ئانا زیگێرز

١٩٠٠-١٩٨٣

شینی.....شین

((١))

خا ئانا زیگەرزی خاوەنی ئەم رۆمانە یەکێکە لە ئەدیبە هەرە بەناوبانگەکانی ئەڵمانیا و بە لوتکەیەکی ئەدەبی تازەی ئەڵمانیا دەژمێردرێ. بەدەگمەن ئەدیبێك دەبینرێ کە وەکو ئەو پابەندی هونەری چیرۆکڤانی بێ بە هەموو ژانرەکانییەوە. واتە رۆمان و چیرۆك و ئەفسانەو حیکایەت. هەڵبەتە لەم بوارەدا شێوازێکی هونەریانەی دوور لە خۆپەرستی هەبووەو هەڵیداوە بابەتەکانی لە واقیعەوە هەڵێنجێ و کاراکتەر و قارەمانانی چیرۆکەکانی لە قوڕە خۆشەی واقیع دروستبکات، هەر بۆیەش دەبینین نووسینەکانی ئەم نووسەرە گەورەیە کە بەلوتکەیەکی قوتابخانەی ریالیزمی تازە دەژمێردرێ، بە راستگۆیی و بابەتی و گەرم و گوری خودی ئاوێتە بە خەم و ئەندێشەی مرۆڤانی ئاواو ئاوەدانە. ئەم راستگۆییە هونەرییەش لەسەرانسەی بەرهەمەکانیدا بەرجەستەو دیارە. بەڵکو راستگۆیی بەشێك بووە لە ژیانی چ وەکو هونەرو چ وەکو هەڵوێست لێی لانەداوە. ئانا زیگەرز کە ناوی راستەقینەی (سینی راد فانی) یە لە ساڵی ١٩٠٠دا لە شاری مایس هاتووەتە دنیاوە.کیژی ماڵێکی دەڵەمەند بووە. بابی لە بازرگانە زەنگینەکان بووە، سەوداو مامەڵەی عەنتیکەوات و شتی کۆنینەو تابلۆ و

کەڤالێن هونەری دەکرد. زیگەرز خوێندنی سەرەتایی و ئامادەیی لە زێدی خۆی تەواوکردووە. پاشان مێژووی هونەرو فەلسەفەو لقەکانی زمانی لە هەردووك زانکۆی کۆلۆنیا و هایدلبرگ خوێندووەو لە ساڵی ١٩٢٤دا تێزێکی لەسەر نیگارکێشی بە ناوبانگ رامبراندت پێشکەش کردوو دکتۆرانامەی لەسەر وەرگرت. لە ساڵی ١٩٢٨دا یەکەم رۆمانی بەناوی (کروبیج)ەوە بلاوکردەوەو خەلاتی (گلایست)ی لەسەر وەرگرت. وئیدی سەری رۆمان و چیرۆکی کرایەوە.

زیگەرز یەکێکە لەو ئەدیب و نووسەرانەی بەربەرەکانی دەسەلاتی نازی دەکرد. هەر بۆیەش نازییەکان دەزیندانیان هاویشت. وبەرهەمەکانیان سووتاند. لێ کە بەر بوو لە رێگەی سویسراو پاشان فەرەنساوە هەلات و لە مەکسیك گیرسایەوە. یەکێك بوو لە دامەزرێنەرانی یەکێتی نووسەرانی ئەڵمانیا کە گۆبلزی وەزیری پرۆپاگەندەی ئەڵمانیا هەڵیوەشاندەوە، بۆیە نووسەران و رۆشنبیرانی دەربەدەرو دووره ولاتی ئەڵمان یەکێتییەکەیان دامەزراندەوەو یەکەم کۆنگرەیان لە پاریس گرت.

زیگەرز، لە ساڵی ١٩٣٥دا بەشداری یەکەم کۆنگرەی جیهانی نووسەرانی لە پاریس کرد کە لە سایەی دروشمی(بەرگری لە کەلتوور) گیراو وتەیەکی کاریگەری بە ناوی (ڤیانی نیشتمان) پێشکەشکرد.پاشان لە دووەم کۆنگرەی جیهانی نووسەراندا لە مەدرید لە ساڵی١٩٣٨دابەشداری کرد، هەروەها لە کۆنگرەی سێیەمیشدا کە لە پاریس گیرا بەشداری کرد.

((٢))

لە سالانی ئاوارەیی و دەربەدەریدا رۆمانی (خاچی حەوتەم-١٩٤٢)ی بلاو کردەوە. هۆلیوود لە ساڵی ١٩٤٤دا ئەو رۆمانەی کرد بە فیلمی سینەمایی وسبنسەر تریسیی ئەکتەری بە ناوبانگی ئەمریکی رۆڵی سەرەکی تێدا بینی .شایانی باسە ئەم رۆمانە ٦٠٠ هەزار نوسخەی لێ چاپکراو شۆرەتێکی بێ وێنەی لەو سەردەمەدا بە دەست هێنا. لە ساڵی ١٩٤٤دا رۆمانێکی دیکەی بە نێوی (پەرینەوە-١٩٤٣) بلاوکردەوە.

لەم رۆمانەدا مەسەلەی خۆشەویستی بە شێوەیەکی هونەری جوان پیشاندراوە و ئەوە بەرجەستە کراوە کە سروشت و شێوەو پێکهاتەی کۆمەڵ، مرۆڤ بە ئاستی چاکە یان خراپەدا ئاراستە دەکات.

زوڵمو زۆری نازییەت، مەکسیکی کرد بە نیشتمانی دووەمی ئەو و زۆری دیکەی وەکو ئەو کە لە دۆزەخی نازییەت هەلاتبوون و مشەختی بووبوون. زیگەرز لە مەکسیکۆی پایتەختدا گیرسایەوەو کەوتە مشورخواردنی نووسەرانی دەربەدەری ئەڵمان و کۆکردنەوەو بەسەرکردنەوەیان، لەوێندەر(بزاڤی ئەڵمانیای ئازاد)یان دامەزراندو گۆڤارێکیان بەناوی(گۆڤاری ئەڵمانیای ئازاد)ەوە دەرکرد. زیگەرز هەر لەوێ بوو بە سەرۆکی (یانەی هاینریش هاینە)ی دژ بەفاشیزم.

پاش دووەم جەنگی جیهانی و لە ساڵی ١٩٤٧دا بۆ ئەڵمانیا گەڕایەوەو لەوساوە تا مردنی لە ساڵی ١٩٨٣دا لە ئەڵمانیای دیموکراتیدا نیشتەجێبوو. لە ساڵی ١٩٥٠دابە سەرۆکی یەکێتی نووسەرانی ئەڵمانیا هەڵبژێردراو لە هەموو کۆنگرەکانی دیکەشدا هەر بە سەرۆکی مایەوە تا ساڵی ١٩٧٨و لە کۆنگرەی هەشتەمدا رایگەیاند کە لەبەر باری تەندروستی و پیر بوون حەز دەکات واز لە سەرۆکایەتی یەکێتی نووسەران بێنێ، بەلاّم بەشدارانی کۆنگرە وەکو رێزنان لە کارە ئەدەبی و رۆشنبیرییەکانی بە سەرۆکی فەخری یەکێتی نووسەرانیان هەڵبژارد.

زیگەرز پاش گەڕانەوەی لە تاراوگە گەلەك خەلاّتی گەورەو نایابی لەسەر کارە ئەدەبی و هەڵوێستە شۆڕشگێرییەکانی وەرگرت، لەوانە:خەلاّتی بۆشنەر ساڵی ١٩٤٧، لەسەر رۆمانی (خاچی حەوتەم). خەلاّتی ئاشتی لینین ساڵی ١٩٤٩. خەلاّتی هونەر و ئەدەبیاتی نیشتمانی لە سالاّنی ١٩٥١، ١٩٥٩، ١٩٧١.

زیگەرز، جگە لە رۆمان گەلەك چیرۆکی کورت و درێژی هەیە لەوانە: (هێزی بندەستان-١٩٤٥، گەشتی کیژانی مردوو-١٩٤٣، روناکی سەر سێدارە-١٩٦١، دیداری تایبەتی-١٩٧٣، راپەرینی راوچیانی ماسی لە سانت باربارە-١٩٢٨، مردووەکان هەر بەگەنجی دەمێننەوە-١٩٤٩، قرێری بنجبڕ-١٩٥٩، هاورێیانی سەفەر-١٩٣٥، ترانسیت-١٩٤٣، و متمانە-١٩٦٨) دیارە زیگەرز لە ولاّتانی

ئەڵمانیزماندا جەماوەرێکی فراوانی خوێنەری هەیە و بەرهەمەکانی خراونەتە سەر زۆربەی زمانە زندووەکانی جیهان. ئەم نووسەرە بەرهەمی یەجگار زۆرە لەسەر نیشتمان و گەلی خۆی. بەلاّم نیشتمانی دووەمی (مەکسیك)و ئەمریکای لاتینی فەرامۆش نەکردووەو پانتاییەکی گەورەی لە کارە ئەدەبییەکانیدا داوەتێ. لە زۆر رۆمانیدا بەرجەستەی کردوون لەوانە: (دەریای کاریبی) و رۆمانی (شین.. شین) دیارە مەکسیك خودانی شارستانییەتێکی رەسەنە، هونەری وێنەو رەسمی سەر دیواری مالاّن و تەلاران بەشێکی دیاری ئەو ولاّتە بەدەستەوە دەدات..

((٣))

(جاشینی... شین) کە لە ساڵی ١٩٦٥دا بلاّوبووەتەوە چیرۆك و سەرگوزشتەی سواڵەتسازێکی مەکسیکییە بە نێوی بنیتۆ کە لە هەمانکاتدا چیرۆکی ونبوون و گەڕان و دۆزینەوەی خودە.. مرۆڤی سادەو ساکاری مەکسیکی لە رێگەی هونەری رەسەنی خۆیەوە کارێکی ئاشکرای لە زیگەرز کردووە .رەسمی سەر دیواران-فریسکۆ- دیارترین بەڵگەی لێهاتوویی هونەری میللی مەکسیکە، کە ئەم هونەرە کاریگەرییەکەی لە بەرهەمێن نووسراو وخوێنراو دیارترەو بە شێوەو رەنگ و هێڵ و هێڵکارییان هزر و بیرێکمان دەداتێ کە حەرف و پیتان ناتوانن گوزارشتی لێبکەن..ئەمە گەل و میللەتی مەکسیك و بۆچوونی ئانا زیگەرزە دەربارەی، کە لە هونەردا ئاوێتە بوون. ئەزموونی راستەقینەی ئەم رۆماننووسە تێکۆشەرە لە ولاتی تاراوگەدا پتر لە رۆمانی(شینی...شین)دا بەرجەستە بووە. قارەمانی رۆمانەکە بە دووی رەنگی شیندا کە رەنگی خۆشەویستو دڵخوازییەتی، دەگەرێ، کە بە هۆی جەنگەوە لە ولاّتی خۆیدا دەچێتە قاتی ودەستناکەوێ. قارەمانەکە بە جۆرێ هۆگرو ئاوێتەی رەنگی شین دەبێت، دەبێت بە بەشێك لە خۆی و لێی جیا نابێتەوە.. قارەمانەکە دوای مەشەقەتو ماندووبوونێکی زۆر ئەو رەنگەی لای (رۆبن)ی خزمی چنگ دەکەوێ، کە رۆبن —ش پاش هەوڵ و کۆششێکی زۆر لە ناو دارو پەردوو و

پاشماوەی کاناندا دەیدۆزێتەوە. بەم دۆزینەوەیەی خۆی شادو دڵخۆش دەبێ و بەڵێن بەخۆی دەدات کە رازی ئەم دۆزینەوەیە بپارێزێت. بەڵام کە دڵنیا دەبێت بینیۆ تەنیا لە رەنگەکە ناگەرێت وەکو رەنگ، بەڵکو رەنگەکە بووە بە بەشێك لە خۆی، ئیدی بە ئەندازەی پێویستی خۆی لەو رەنگەی دەداتێ. واتە رەنگ لەم روانگەیەوە هونەرو کەلەپوورە نەك کالآیەکی بازاڕی. رەنگی شین رەمزی واقیعی مرۆڤی سادەو رەسەنی مەکسیکە. نووسەر لە روانگەی مرۆڤێکەوە نەك لە روانگەی گەشتیارێکەوە مامەڵەی لە تەك ئەم بابەتەدا کردووەو ئەوەی سەلماندووە کە داهێنانی دەگمەن لە خودی هەر مرۆڤێکدا هەیە و بەزەبری راستگۆیی هونەری و دڵسۆزی بۆ هونەر گەشەو نەشو نما دەکات، ژیان و بەرهەمێن ئەم نووسەرەمان بەڵگەی زندووی ئەو راستییەنو(شینی...شین) لەو بەرهەمانەیە کە پیر نابن..

سەرچاوە:

١- الازرق..الازرق/انا زیغرز-ترجمە: د.سامی حسین الاحمدی/ دارالمامون-١٩٨٨

٢- انازیگرز، سفر حافل بالنصال والعصا، المتالق-عمر علی شریف/ گولان العربی ٧٨/ ١١/ ٢٠٠٢

*- سوپاس بۆ ئەدیبی بە توانا مامۆستا جەلال زەنگابادی کە سەرچاوەی یەکەمی بۆ پەیدا کردم.

- ١٧ -

کارلۆس فۆینتس

B.١٩٢٨

(Carlos Fuentes)

مەرگی ئارتیمیۆ کرۆت

((١))

ئەم رۆمانە جێیەکی دیارو تایبەتی لە نێو بەرهەمە زۆر و هەمە جۆرەکانی کارلۆس فۆینتس دا هەیە. ئەم بەرهەمە بەردی بناغەی ئەو شۆرەتە جیهانییەیە کە نووسەر بەو پەری شایستەییەوە وەکو یەکێك لە جەمسەرە هەرە گرینگەکانی نوێکردنەوەی ئەدەبیاتی ئەمریکای لاتینی لە ساڵانی شەستەکانی سەدەی رابردوودا وەدەستی هێنا. هەر ئەم شۆرەتە تاجی خەڵاتی پربانتس- نۆبڵی ئادابی ئەسپانی نووسانی لە ساڵی ١٩٨٧دا لەسەر نا... رۆمانەکە دیالۆگی ئاوێنانە. فۆینتس گەلەك ژێهاتیانە لە نێوان لایەنەکانی کاراکتەرێکدا کە لەسەر جێی مرگ کەوتووە و یادگارەکانی وەبیر خۆی دێنێتەوە، دەبیا بەرێوەو هەموو مێژووی مەکسیکی تازەمان بۆ بەرجەستە دەکات. بەدەم خوێندنەوەی ئەم رۆمانەوە خۆمان لە بەردەم بونیادێکی گێڕانەوەیی بتەوی بێ وێنەدا دەبینینەوەو ئەزموونێکی بوێرانە دەخاتە روو و سەرلەنوێ و بە قوڵی زمان دەخولقێنێتەوەو بەمەش کەڵکەڵەیەکی هەرە دیاری نووسەرمان بۆ کەشف دەبێ ئەویش شەیدابوونی مێژووی مەکسیکە، کە لە هەر هەموو بەرهەمەکانیدا بەزەقی رەنگی داوەتەوە. بە تەکنیکێکی

هەرە جوان و تازە ئەم رۆمانەی نووسیوە کە بە ئاسانی لە ناو بەرهەمی هەموو هاوچەرخەکانی خۆیدا دەناسرێتەوە..

((٢))

کارلۆس فۆینتس جەمسەرێکی هەرە دیاری تازەکردنەوەی سەردەمی ئەمریکای لاتینی ساڵانی شەستەکانی سەدەی بیستەمە، کە هەندێ لە سوارچاکانی ئەو بوارە بریتی بوون لە: گارسیا مارکیز، بارگاس یۆسا، خولیو کورتاساو، وخوسییە دوتوسو و زۆری دی..فۆینتس لە زۆربەی ئەو نووسەرانە پڕ بەرهەمترە. نزیکەی بیست رۆمان و ژمارەیەك کۆمەڵە چیرۆکی نووسیوە و هەندێ لە رۆمانەکانی بریتین لە: (هەرێمە شەفافترەکان، مەرگی ئارتیمیۆکرۆت، دەڤەرێکی پیرۆز، پێستە گۆرکێ، خاکەکەمان، گرنیکۆی پیر، کریستوبال نوناتو و ئورا کە جوانترین کورتە رۆمانییەتی..) هەندێ لە کۆمەڵە چیرۆکەکانیشی ئەمانەن: (رۆژگارە دەمامککراوەکان، سروودی کوێران، داری پرتەقاڵ.)

فۆینتس لە پاڵ کاری داهێناندا رەخنەی ئەدەبیشی نووسیوەو بەشداری لە تێوریزەی نووسینی تازەکردووە، درامای نووسیوەو سیناریۆی بۆ چەند فیلمێکی ئەزموونگەری نووسیوە ئەمە جگە لە چالاکییە رۆژنامەوانییە هەرە دەوڵەمەندەکانی لە مەکسیك و وڵاتە یەککگرتووەکانی ئەمریکا و ئەورووپا.

فۆینتس چەندین خەڵاتی وەرگرتووە کە گرنگترینیان خەڵاتی پربانتس- نۆبڵی ئەدەبیاتی نووسراو بە ئەسپانی بوو کە لە ساڵی ١٩٨٧دا وەریگرتووە. ئەم کەڵە نووسەرە لە ساڵی ١٩٢٨دا ل دایك بووە. بابی کابرایەکی دبلۆمات بوو، بۆیە بەشێك لە تەمەنی منداڵی لە ئەرجەنتین و شیلی بەسەر بردووە، لە یەکێك لە قوتابخانەکانی واشنتۆندا فێری ئینگلیزی بووە. یاسای لە سانتیاگۆی شیلی و لە جنێف خوێندووەو دکتۆرای وەرگرتووە، چونکە ماوەیەکی زۆر لە دەرێی وڵاتی خۆی ژیاوەو زۆر وڵاتان گەڕاوە، گەلەگ زمانی ئەورووپی و تازە فێربووەو ئاسۆیەکی دەگمەنی لە بەردەمدا ڤەبووەو تا رادەی شەیدایی و

ئاشقاتی گیرۆدەو پابەندی مێژووی مەکسیك و ئەمریکای لاتینی بووەو ئەمەش زۆر بە چڕی و هونەریانە لە بەرهەمەکانیا ڕەنگی داوەتەوەو بەکارهێنراوەو...

((٣))

فۆینتس پێی وایە سەرلەبەری کەلتوورو ئەدەبیاتی کیشوەری ئەمریکای لاتینی بە سێ قۆناغدا تێپەڕیوەو بریتین لە: یۆتۆپیا، مەلحەمە، ئەفسانە، کە کیشوەرەکە دۆزرایەوە وای بیر لێدەکرایەوە کە یۆتۆپیایە. لێ ئەم یۆتۆپیایە زۆری نەخایاند و مومارەسەی عەمەلی دۆزینەوەو ئیستعمار وێرانی کرد. ئەوەبوو ئەستێرەی یۆتۆپیا ئاوا بوو و مەلحەمە(داستان) شوێنی گرتەوە. بە درێژایی ژیانمان لە ژێر ئالای مەلحەمەدا ژیاین، ڕۆمانەکانمان مەلحەمین. هونەرمان مەلحەمییە.لێ گاڤێ کە ئەم وزە مەلحەمییە لەبن دێ،وا پێدەچێ تەنیا دەرفەتی ئەفسانەمان بۆ بمێنێتەوە.

مەلحەمە وا دەگەیەنێ کە ئەم کیشوەرە مێژوویەکی پیرۆزی هەبێ. واتە لەدەرێی مێژوودا بژی. لێ ئەفسانە دەرفەتی قۆستنەوەی ئەو ڕابردووەمان دەدات تا لەو ڕابردووە دەرچین، کە مێژوویەکی تایبەتییەو مولکی کەس نییە، بچینە ناو دیالیکتیکەوە. دەرچوون لە نووسینی مێژوو بۆ چوونە ناو دیالیکتیك، کە دەکاتە دروستکردنی مێژوو، دروستکردنی بەو ئەفسانانەی سەرە داوانمان وێدەدات. سەرە داوی هەر هەموو ئەو ڕابردووە تۆباوی و مەلحەمییە تا بیگۆڕین بۆ شتێکی دی، لە ڕێگەی ئەفسانەوە گوڕ بە ڕابردوو دەدەینەوەو کارای دەکەین.

ئیدی ئەمە ڕێگەی خۆشکرد نووسەر لە وەعزو وەعزکاری لابدات و ببێ بە نووسەرێکی حەقیقی و بەشداری لە گوناح و تاواندا بکات. ئاوێتەی وەزعە هاوبەشەکەی خەڵکانی دی بێ و هەر لە بورجەکەی خۆیدا قەتیس نەمێنێ. جا لێرەوە جۆرێك لە واقیعبینی دێتە گۆڕێ. واقیعبینی ئەوەیە چۆن هونەریان مامەڵە لەگەل واقیعدا دەکەی، واقیع نەك بگێڕیتەوە بەڵکو بیلێی، بەڵام ئەو تەکنیکە بدۆزیتەوە کە چۆنی بلێی، بیخەیتە بەر تیشکی چ خەیاڵێکی بەپیتەوە. واتە واقیع بە خەیاڵێکی تەژی وزە بسپێریت. ئەمەش قۆناغی بەسەر چوونی سەردەمی مەلحەمییەو سەرەتای سەرهەڵدانی واقیعیە. واقیع نەك وەکو چۆن لە دەرێی هۆشدا هەیە، بەڵکو وەکو چۆن

لە هۆش و لەناو هۆشدا دەماسێت و قاڵبی خۆی وەردەگرێ و لە خەیاڵی تایبەت بە ئەدەبدا خۆی دەنوێنێ و ریالیزمی جادوویی دێتە کایەوە کە بریتییە لە گەڕان و دۆزینەوەی شتە عەجایەبەکانی ناو واقیعی ڕۆژانە وناو هەست و هۆشی نووسەر و خوێندنەوەی هونەریانەی نووسەر بۆ ئەو واقیعە. هەڵبەتە نکولی لەوە ناکرێ کە زەمان یەکێکە لە فاکتەرە بابەتییەکانی واقیع و هەر زەمان و توانای زەمانە کە مانایەکی دیکە بەواقیع دەبەخشێت و واقیعی ئەمرۆژگارەش لە وشەدا بەرجەستە دەبێت و هەر لێرەوە ناکۆکی و ململانێیەکی توند لە نێوان زەمانە درۆزنەی دەسەڵات و زەمانی ڕەسەن و ڕاستگۆی هونەردا سەرهەڵدەدات. بە کارهێنانی ڕاستە قینەی زەمان کەڵکەڵەی شۆڕشگێرانەی لێدەبێتەوە. هەموو شتێك دەخاتە بەر پرسیارو هیچ حاڵەت و ساتێك نابوێرێ و ئەمەش تاقە ڕێگەیە بۆ بەشداری کردن لە مێژووی بەرهەمهێنانی مێژوودا. کەواتە زەمان بەم پێیە وەڵامدانەوەی پێداویستییە هونەریەکانی نووسەرە، وەڵامی پێداویستییەکانی کۆمەڵەو هەر ئەم پرۆسەیە و خەملێنی ئەم پرۆسەیە دەکاتە هاوچەرخێتی و هاوچەرخاندن. کەواتە نووسەر لە خەباتێکی بێ وچاندایە، لەخەباتێکی ڕەسەندایە بۆ گوتن و نیشاندانی شتگەلێك کە بە شێوەیەکی داهێنەرانەی وزەدار واقیعمان بۆ روناکبکاتەوە.

تێبینی:

بۆ زانیاری پتر بڕوانە ڕۆمانی: موت ارتیمیو کروت /کارلوس فوینتس-ترجمە: احمد احسان.

- ١٨ -

ویلیام سارۆیان
(William Saroyan)
کۆمیدیای مرۆڤانی

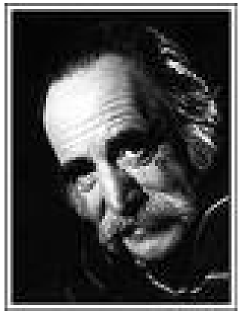

((١))

بێگومان هەر نەوەیەك دەنگ و رەنگی خۆی هەیەو مامەڵە لەگەڵ ئەزموون و تەجرەبەی خۆیدا دەكات. ئەزموون و تەجرەبەو دەنگ و رەنگی هەر نەوەیەك جیاوازە لە هی نەوەی پاش وپێش خۆی. بەڵام ئەمە بەو مانایە نییە كە هیچ پەیوەندییەكی راستەوخۆ یا ناراستەوخۆیان لە نێواندا نییە. جا رەنگدانەوەی ئەم ئەزموون و تەجرەبانە، بە پێی كات و شوێن لە بەرهەمی نووسەرانی هەر سەردەمێكدا، شەقڵی تایبەتی ئەدەبیاتی ئەو سەروبەندە دیاری دەكات..واتە هەر نەوەیەك لە روانگەو جیهانبینی سەردەمی خۆیەوە دیاردەو رووداوەكانی سەردەمی خۆی تاو توێ دەكات و

مامەڵەی لە تەكدا دەكات، جا جیاوازی ئەدەبیاتی هەر سەردەمێك لەگەڵ سەردەمانی پێش یا پاش خۆی لە جیاوازی روانگەو جیهانبینی نووسەرانی سەردەمەكەوە هەڵدەقوڵێت، كەواتە هەر دەقێكی ئەدەبی دەكاتە روانگەو جیهانبینی سەردەم و زەمانی هەر نووسەرێك، بەڵام دەبێ ئەوەش فەرامۆش نەكرێ كە هەر جیهانبینی و روانگەیەك، رەگی لە هەست و ئەزموونێكدایە و جا نووسەر دێ ئەو هەست و ئەزموونە دەهونەرێنێ و بۆ وەرگری دەگوازێتەوەو لە زەینی وەرگردا هونەریانە بەرجەستەی دەكات. هەڵبەتە هەر بەرجەستەكردنێكی هەنەریانەش، شێوازی تایبەتی خۆی بەرهەم دێنێ.

((٢))

جا بەوپێیەی كە ئەدەبیاتی هەر سەردەمێك رەنگدانەوەو دەنگدانەوەی سەردەمی خۆیەتی و دەشێت بە بەڵگەنامەیەكی شعوری زندووی ئەو سەردەمە دابنرێ..بۆ نموونە گەر سەردەمی جەنگە جیهنییەكان وەربگرین دەبینین دەرهاویشتەكانی جەنگی وەكو: ترس، وێرانی، ماڵكاولی، غوربەت، تێكچوونی شیرازەی ژیان و لە گرێژەنە چوونی هەموو شتەكان، دەردی چاوەروانی و تاسەی گەرانەوە لە بەرەكانی جەنگ و..هەوێنی گەلەك شاكاری كەڵەنووسەرانی ئەو سەردەمانەی پێكهێناوەو نموونەشمان بەرهەمی نووسەرانی وەك: جان دۆس پاسۆس، ئی ئی كامینگیز، هەمینگوایە.. كە لە هەر هەموو هاوعەسرانی خۆی كارامەترو لێهاتووانەتر و هونەریانەتر درندەیی و بێهودەیی جەنگی نیشان داوەو بە خۆی هەم وەكو سەربازو هەم وەكو پەیامنێری جەنگی بەشداری لە شەرەكاندا كردووەو ئەزموون و تەجرەبەیەكی فرەی لەو بوارەدا پەیدا كردووەو لێهاتووانە هونەرانداوویەتی.

(ویلیام سارۆیان)ش كە پێموایە ناوێكی ئاشنایە لای خوێنەری كورد، لەم بوارەدا خۆی تاقیكردووەتەوە، هەرچەندە لە ئاستی هونەر و هونەرمەندی هەمینگوایدا نییە.، بەڵام هەولی خۆی داوەو بەرهەمێكی دڵگرو جوانی نووسیوە بەناوی(كۆمیدیای مرۆڤانی) كە رەنگە شاكاری ئەو نووسەرە بێ ئەم دەقە ئەدەبییە بریتییە

لە سەرگوزشتەی ژیانی خێزانێکی هەژاری ئەمریکایی کە بەبۆنە شەڕەوە تاقە نان پەیاکەری ئەو خێزانە دەبڕێ بۆ بەرەی جەنگ و بارودۆخی مادییان لە خراپەوە خراتر دەبێ. بۆیە هۆمەری کوڕی چواردە ساڵەیان ناچار بۆ هاوکاری خێزانەکەیان دەبێ بە پۆستەبەر، جا ئەم کورە بەزەبری کاری پۆستە بەری هەواڵی مەرگ، پەیامی مەرگ و ژیان، خۆشەویستی و ئومێد دەگەیەنێتە سەرانسەری ماڵەکانی شاری ئیساکی، لە پاڵ هۆمەری شا قارەمانی ئەم چیرۆکەدا گەلێك قارەمانی دیکە دەبینرێنو هەر یەکەیان بە شێوەیەك لە گەڵ رەورەوەی رووداوەکاندا دێن و دنیای چیرۆکەکە ئاوەدانتر دەکەن، لەوانە یۆلسیس و مارکۆس، بس، ماری و دایکیان.

چیرۆکەکە بە شێوازێکی ریالیستی روون و رەوان نووسراوە و کاریگەری هەمینگوای پێوە دیارە. گەرچی هەندێ جار نووسەر هەنێ لە قارەمانەکانی کردووە بە بلّندگۆ لە وێندەرەوە راو بۆچوون و فەلسەفەبازی خۆی دەردەبڕێت لەوانە: دایکی هۆمەرو کابرای تەلەگرافچی، کە زیاتر گوزارشت لە بۆچوونی نووسەر دەکەن نەك لە بۆچوونی خۆیان کە ئەمە بۆ دەقی هونەری بە خەوش دەژمێردرێ. بەهەر حاڵ مرۆڤدۆستی و هاوسۆزی بێوێنەی سارۆیان لە گەڵ خەڵکی شارۆچکەی دوورە دەستی ئیساکیدا، کە جەنگ لەدوورەوە داغمەی نادیاری خۆی پێوە ناون، شایستەی ئافەرین و دستخۆشییە.نووسەر هاوزمان لەگەڵ قارەمانەکانیاو بە زمانی ئەوانەوە هیواو ئاوات دەخوازێ کە دنیای پاش جەنگ دنیایەکی باشتر بێ.

کۆمیدیای مرۆڤانی لە سەرەتادا لە شێوەی سیناریۆدا بۆ فیلم ئامادە کرابوو. لە ساڵی ١٩٤٢دا سارۆیان لەسەر خواستی دەزگای فیلمسازی چوو بۆ هۆلیوود تا فیلمی کۆمیدیای مرۆڤانی بە چاودێری و ئاگاداری خۆی ئامادە بکرێ. بەڵام چونکە فیلمسازو دەرهێنەرەکان ئەوەندە گوێیان بە رێنوێنییەکانی ئەو نەداو لایەنی بازرگانی فیلمەکەشیان مەبەست بوو، بۆیە سارۆیان وازی هێناو بە جێیهێشتن. بەڵام فیلمەکە هەر ئامادەکراو خرایە بازاڕەوەو سەرکەوتنی باشی وەدەست هێنا. سەرکەوتنی فیلمەکە

لە خودی چیرۆکی کۆمیدیای مرۆڤانی کە باشترین بەرهەمی سارۆیانە و یەکێکە لە بەرهەمە دیارەکانی سەردەمی خۆی، کەمتر نەبوو..

((٣))

ویلیام سارۆیان لە ساڵی ١٩٠٩دا لە شاری فرزی نوێی کالیفۆرنیا لە خێزانێکی ئەرمەنی لە دایکبووە. ویلیام دوو ساڵان بوو کە بابی مرد،(تاکوهی سارۆیان)ی دایکی ناچار بوو کوڕەکەی بخاتە هەتیوو خانە. ویلیام تا حەوت ساڵان لەوێندەر مایەوەو ئەوجا لە هەمان شاردا(فرزی نوێ) چووە بەر خوێندن و تا ساڵی دووەمی ئامادەیی لەوێ بەسەربرد. بەڵام لە تەمەنی ١٥ساڵیدا ناچار بوو دەست لە قوتابخانە هەڵبگرێ و روو بکاتە قوتابخانەی ژیان. ئیدی لەو تەمەنەوە دەستی بە کار کرد. هەر کارێکی بۆ رێککەوتایە دەیکرد. زۆر شتان فێر بوو، رووداوەکانی سەردەمی منالّی وئەو ئەزمونانەی لە رێگەی کاری جۆراوجۆرەوە وەدەست هێنابوون، هەوێنی چیرۆکەکانی پێکدێنن. لە ١٦ساڵییەوە خۆی دایە نووسین و بۆ ماوەیەك بوو بە پەیامنێری رۆژنامە. لە ساڵی ١٩٣٣دا یەکەم چیرۆکی بلاّوکردەوەو لە ساڵی ١٩٣٤دا دووەم چیرۆکی بلاّوکردەوەو بەم دوو چیرۆکە ناوێکی پەیدا کرد. سارۆیان پتر لە ٣٠٠ چیرۆکی نووسیوە. چەند شانۆنامەیەك و چیرۆکێکی درێژی بە ناوی(کۆمیدیای مرۆڤانی) نووسیوە.

سارۆیان ژیانی خۆش ویستووە و بەم جۆرە باوەڕی خۆی سەبارەت بە ژیان دەردەبڕێت: (لە قۆناغی ژیانی خۆتدا بەراستی بژی تا لەم ماوە کورتەدا کە لەسەر ئەم دنیایەی خەمی دنیا زیاد نەکەی، بەڵکو بۆ ژیان پێبکەنە شتێك بخە سەر شادی بێ پایانی ژیان..

تێبینی:

بۆ زانیاری پتر بڕوانە:
کمدی انسانی، نوشته ویلیام سارویان
ترجمه: سیمین دانشور-شرکت سهامی-انتشارات خوارزمی، چاپ سوم، ١٣٨٠.

- ١٩ -

ليۆن تۆلستۆی

١٨٢٨-١٩١٠

(Leon Tolstoy)

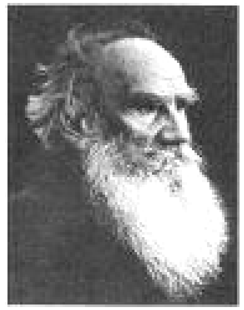

تۆلستۆی یەکێکە لەو دەنگە ڕەسەنانەی کە لە ناوەندی ئەدەبی و ڕۆشنبیری کوردیا ناسراوە. ئەم کەڵەنووسەرە لە خێزانێکی زۆر دەوڵەمەن پەروەردە بووە. هەموو خۆزیایەکی ئەوە بوو کە ژیانی جووتیاران چاك بکات. بەهرەمەندێکی مەزنی گێتی نووسین وئەدەبیات بوو. تا ئێستاش بە گەورەترین نووسەری سەدەی بیستەم دەژمێردرێ، لە ساڵی ١٨٥١دا (چەند دیمەنێکی سیباستۆبول)ی نووسی. ئەم بەرهەمە زادەی ئەزموونەکانی نووسەرە لە جەنگی قرمدا. لە ساڵی ١٨٥٢دا(منداڵێتیم)ی نووسی و شۆرەت و نێوبانگی پێدەرکرد.

پاش ئەوەی سەفەرێکی ڕۆژاوای کرد، بەجارێ باوەڕی بە مەتریالزمی ئەورووپا لەق بوو. وەختێ لە سەفەرەکەی گەرایەوە چوو لە ناو موڵکەکانی خۆی و لە گوندا

نیشتەجێ بوو. لە گەڵ خەڵکی دێهاتا کاری دەکرد، فێری خوێندن و حیسابی دەکردن، قوتابخانەی بۆ کردنەوە.

لە ساڵانی ١٨٦٢-١٨٦٩دا ڕۆمانی (جەنگ و ئاشتی) نووسی.. لێرەدا پێویستە ئاماژەیەك بۆ ئەوە بکەین کە کتێبیش وەکو مرۆڤ دەمرن و ئەو کەس و کتێبانەی کە کۆن نابن و نەمری بەدەست دێنن، گەلەك دەگمەنن (جەنگ و ئاشتی) یەکێکە لەو کتێبە نەمرانەی کە بە گەشی گەییوەتە سەردەمی ئێمە و بێگومان هێوەترش دەڕوات. ئەم ڕۆمانە یەکێکە لەو شاکارانەی کە شۆڕشی لە جیهانی ئەدەب و هزرو بیری خەڵکی ڕوسیا و جیهانیشدا بەرپا کرد. دیارە ئەم بابەتە بەرهەمانە هێند دەگمەنن کە ڕەنگە هەر سەدەیەك کەرەتێك بەرهەمێ یا دووانی وەها بێتە نووسین، ئەم ڕۆمانە کە لە ساڵانی ١٨٦٢-١٨٦٩دا نووسراوە، بریتییە لە شیکردنەوەیەکی وردی کارەساتی ساڵانی ١٨٠٥-١٨١٢ی هێرش و پەلامارو لەشکرکێشی ناپلیۆن بۆ سەر مۆسکۆ، بۆیە ئەم ڕۆمانە لە پاڵ ئەوەدا کە شاکارێکی ئەدەبی جیهانییە، تابلۆیەکی هەرە دەوڵەمەندو زندووی ژیانی ڕوسیای ئەو سەروبەندەیە، ڕەنگە شەڕەکانی ناپلیۆن و قارەمانێتی و خۆراگری ڕوسەکان لە دەیان و سەدان سەرچاوەو ژێدەراندا هاتبنە تۆمارکرن، بەلاّم هیچکەسێك نەیتوانیوە وەکو تۆلستۆی ئەنگێزە دەروونی و نهێنییەکانی ئەم بەرەڤانی و خۆراگرییەی میللەتی ڕوس ببینێ و دەربڕێ. لە کاتێکا ناو و شکۆداری خەیاڵیی ناپلیۆن بووبووە داستان و کەوتبووە سەر زاران و سەدان کەس دڵبەندی بووبوون، نووسەری جەنگ و ئاشتی بەزەبری قەڵەمی بێ ڕییا، لە ئاسمانی مەزناتی دەسکردەوە هێنایە سەر زەوی و بە خۆی و لەشکرە بێ ڕەزاکەیەوە لە بەردەم گەورەیی و قارەمانێتی میللەتی ڕوسدا داینا وحەقیقەتی بچکۆلانەی ئەو داگیرکەرەی بە هەموو دنیا ڕاگەیاند.!هەرچۆنێ بڕوانیتە ئەم شاکارە، هەستی پاك و بنەمای ئەخلاقی و دەرکی قوڵی ڕازو ڕەمزی جیهانی ڕۆحی خەڵکی، کە ڕەنگدانەوەی ڕۆحی نووسەرە، پێشوازیت لێدەکات، ئەوەتا جارێ مێژوونووسێکی بەتوانا دەتدوێنێ ، جارێ نیگارکێش و وێنەگرێکی بە دەسەڵات دەتلاوێنێ، تاوێ دەروونناسێکی بەڵەدو شارەزا دڵخۆشیت دەداتەوەو لە سەرووی هەموو ئەمانەشەوە شاعیرێکی ڕەندو مەردو ئازادو

متمانە بەخۆ، بە ئاشکرا دێتە گۆو پێت دەڵێت کە نەژیان لاساییکردنەوەیە و نەنووسین..بە بەرچاوتەوە ژیان دەجەڕبێنێ، رازەکان کەشف دەکات، ئەم تەجرەبانە لە مەحەکی هونەر دەداو دەیانگۆڕێ بۆ هەست.. واقیعی ژیان دەگۆڕێ بۆ واقیعی هونەرو قارەمانەکان دەخاتە سەر راستە رێگەی چوون بەرەو کامڵبوونی ئینسانی و ئەوەتا لە کۆی نزیکەی ٧٠٠ قارەمانی هەمە جۆر، تاقە قارەمانێك نابینرێ کە بەئاستەم فەرامۆش کرابێ.. تۆلستۆی بۆ خۆی پێیوایە هونەرمەند ئاوەدانکەرەوەی رۆحی بەشەرن و ئەم ئەرکە قورس و پەیامە پیرۆزەش وا دەخوازێ کە هونەرمەند بەردەوام لە هەڵچوون و داچوون و نیگەرانی دا بێ. بە زەبری شارەزایی، واقیعبینی، جەڕباندنی ژیان، هاندەری رۆحی، راستگۆیی، بێ ریایی، بەهرەو توانای خولقاندن، خەیاڵی هونەری دەوڵەمەند،خەونی مرۆڤدۆستانە، توانای بە حیسی کردنی ئەزموونەکان، رەوایی بابەتەکەو ئاشقێنی لەگەڵ بابەتدا، نەمری بە بەرهەمەکەی ببەخشێت...هەڵبەتە تۆلستۆی لە پاڵ رەچاوکرنی یەکە بە یەکەی فاکتەرەکانی نەمری بەخشین بە شاکارەکەیدا، بە خوێنی دڵیش ئاوی داوە، هەرجارێ قەڵەمی بە مەرەکەبدا کردبێ، پارچەیەك لە جگەری خۆی لە نێو شووشەی مەرەکەبەکەدا جێهێڵاوە. بێگومان جەنگ و ئاشتی بەو ئەشقەوە هاتووەتە نووسین، و تۆلستۆی مەزن هونەرمەندانە ژیانی جەڕباندووەو واقیعبینانە تەجرەبەی هونەراندووە، دەنا جەنگ و ئاشتی بەم شێوەیە ژیانی لێنە دەباری و بەم کەموێنەییە نەمری بە دەست نەدەهێناو بەم دڵنیاییەوە نەدەگوترا. گەر ئەلیادەی هۆمەر یەکەم مەلحەمەی جیهان بێ، ئەوا جەنگ و ئاشتی دوا مەلحەمەی جیهانە!

لە ساڵانی١٨٧٥-١٨٧٧دا رۆمانی(ئاننا کارنینا)ی نووسی...

تۆلستۆی وەنەبێ هەر ئەدەبی کردبێ بەخەم. بەڵکو خاوەن پەیامێکی مرۆڤانە بوو، تا مردنیش دەسبەرداری نەبوو..زۆر بە راشکاوی لە ئاین، گیرو گرفتە کۆمەلآیەتییەکان و هونەرییەکان دەدوا. لە ساڵی ١٨٧٩دا کتێبی(دان پێدانان)ی نووسی. لە ساڵی ١٨٨٤دا(ماالعمل)ی نووسی و لەوێدا زۆر بەتوندی هێرش دەکاتە

سەر خراپییەکانی سامانپەروەری و ماڵپەرستی، داوا لە چینە دەوڵەمەندەکان دەکات کە گەل نەچەوسێننەوە، بەرۆکی گەل بەربدەن و ئازادی بکەن.

رژێمو دەسەلآتی تزاری زۆر گوتارو نووسینیان قەدەغە کرد، بەلآم لەبەر شۆرەتە جیهانییەکەی نەدەوێران سەخڵەتی بکەن... بەلشەویکەکان وێڕای ئەوەی کە تۆلستۆی رەفزی تەفسیری مەتریالیستی مێژوویی دەکرد و دژی هەموو جۆرە زەبرو زەنگێکی شۆڕشگێڕییش بوو، ئەوجاش رێگەی بەرهەم و نووسینەکانیان دەدا.... تۆلستۆی لە ساڵی ١٨٩٧دا کتێبی (هونەر چییە؟)ی نووسی، لەم کتێبەدا بە توندی بەرپەرچی تیۆری هونەر بۆ هونەر دەداتەوەو هێرش دەکاتە سەر گەلێك نووسەری ناوداری جیهانی.تۆلستۆی زۆر کەیفی بە ناوەندە ئەدەبییەکان نەدەهات. کەمتر دۆستایەتی هونەرمەندانی دەکرد. ئەم کەڵەنووسەرە دانووی لەگەڵ رەخنەگراندا نەدەکولآ، ئەوەتا لە کتێبی(هونەر چییە؟) دا دەڵێ)) : هونەرمەند ئەگەر هونەرمەندی راستەقینە بێ، لە رێگەی هونەرەکەیەوە هەست بۆ گوێگر یا خوێنەر دەگوازێتەوە، ئیدی رەخنەگر دێ چ هەڵدەسەنگێنێ؟! کە هەست لە دەقەوە گەیبە گوێگر یا خوێنەر ئیدی ئەو گوێگرو خوێنەرە بۆخۆیان تەجرەبەی دەکەن. خۆ ئەگەر هونەر ئەم کارەی ئەنجام نەدابێ-هەستی نەقڵ نەکردبێ- ئەوا هیچ تەفسیرێك ئەم حاڵەتەی پێ نابەخشێت و تەفسیری بەرهەمی هونەرمەند کارێکی مەحاڵە..گەر هونەرمەند تەفسیری مەبەست بووایە، ئەوا لە رێگەی وشەوە دەیکرد، بەلآم هونەرمەندی راستەقینە بە هۆی هونەرەکەیەوە دەدوێ..))

تۆلستۆی هەر لە ئاستی روسیادا گەورەو مایەی رێز نییە، بەڵکو لە ئاستی هەموو دنیادا هەر رێزدارو بە ناو و دەنگە..

- ٢٠ -

ئۆلدۆس هاكسلی

(Oldos Haksli)

هاكسلی نووسەرێكی قسە خۆش و سوعبەتچی و قسە لە رووبووە. لە ماوەی ژیانی ئەدەبی خۆیدا جگە لە دە رۆمانی تەنز ئامێز كۆمەڵێك بەرهەمیشی لە بواری شیعرو شانۆنامە، سەفەرنامە، ژیاننامە و مێژووشدا نووسیوە. تێكرا پتر لە ٤٥ بەرهەمی نووسیوە، لەوانە: (خاڵ و خاڵی بەرانبەر-١٩٢٨، پەلكی بێ بەر-١٩٢٥، دنیای جوانی نوێ-١٩٣٢، بلیمەت و خواوەند-١٩٥٥، دوڕگە ١٩٦٢) هاكسلی نەوەی بنەماڵەیەكی خانەدانی سەردەمی شابانۆ ڤیكتۆریایە..كەڵكەڵەی زانست و ئەدەبیاتی لە (تۆماس هنری هاكسلی) باپیری و لە (میسۆ ئارنۆلد)ی مامییەوە بۆ ماوەتەوە. سەرەتا بە هۆی هەردوو رۆمانی (ئانتیك)و (خاڵ و خاڵی بەرانبەر)كە دوو رۆمانی جوانی تەنز ئامێزن، شۆرەتی پەیداكردو ناوی كەوتەسەر زاران. لە ساڵی ١٩٣٧ بە دوواوە ئیدی لە دنیای چیرۆك و رۆمان دووركەوتەوەو چوو لە شاری كالیفۆرنیای ئەمریكای باكوور نیشتەجێبوو پتر خوی دایە فەلسەفەو مێژوو و عیرفان...یەكێك لە خووەكانی ئەم نووسەرە ئەوەبوو كە بەدڵ و بەگیان گوێی لە قسەی خەڵكی دەگرت و ئەوجا بە دڵنیایی و متمانەوە وەڵامی دەدایەوە. وا لێرەدا چەند پرسیارو وەڵامێكی نێو هەڤپەیڤینێكی ئەدەبی درێژ كە جۆرج ویكس و ری ریزەر كاتی خۆی لە گەڵیان سازداوە بۆ خوێنەران هەڵدەبژێرین بە هیوایین سوودی خۆی هەبێ:

١- هەندێ نووسەر وەك فرجینیاوولف، بە رەخنەی رەخنە گران زۆر قەڵس بوون، ئایا تۆش بە رەخنەی رەخنە گران قەڵسی؟

هاكسلی: نەخێر بە هیچ جۆرێ كاریان لێنەكردووم، چونكە هەرگیز رەخنەیانم نەخوێندووەتەوە. هیچ بەرهەمێكی من بۆ كەسێكی تایبەتی نەنووسراوە، هەموو هەوڵێكم بۆ ئەمە بووە كە كارەكانم بە شێوەیەكی باش ئەنجام بدەم و ئەوجا لەبیری خۆمیان بەرمەوە، هیچ پەیوەندییەكیشم لەگەڵ رەخنەگراندا نەبووە.چونكە ئەوان مامەڵە لە گەڵ رابردوو و ئەو بەرهەمانەدا دەكەن كە نووسراون. بەڵام من عەودالی ئەو شتەم كە لە ئێستا بە دوواوە دێتە ئاراوە. بۆ وێنە تا نهوو رێك نەكەوتووە كە رۆمانەكانی سەرەتام بخوێنمەوە، بەڵام لەگینە لەم رۆژانەدا ئەم كارە بكەم..

٢- پێدەچێت ئەوەندە كەیفت بە فرۆیدزم نەیەت وانییە؟!

هاكسلی: گیرو گرفتی بنەڕەتی فرۆیدزم ئەمەیە كە لەسەر بناغەی موتالاكرنی ((دەروون نەخۆشان)) رۆنراوە. فرۆید هیچ كاتێ مامەڵەی لەگەل مرۆڤێكی ساغدا نەكردووە، یا پەیوەندی تەنیا بە نەخۆشەكانی خۆی و دكتۆرە ئەفسانەییەكانەوە هەبووەو بەم پێیە دەروونناسی فرۆیدش تەنیا مامەڵەی لەگەڵ رابردوودا كردووە. بەرای من سیستەمەكانی تری دەروونناسی كە مامەڵە لە تەك وەزعییەتی ئێستای كەسان و توانای نادیاری ئەو كەسانە لە ئایندەدا دەكەن، واقیعیترن.

هاكسلی ئامۆژگاری نووسەرانی تازە كورە دەكات كە رووبكەنە كاری رۆژنامەگەری و پێیوایە مەیدانێكی چاكە بۆ فێربوونی رازو نهێنی و رەمزەكانی نووسەری و دەڵێت: ئەم كارە ناچارتان دەكات دەربارەی هەموو شتێك بنووسن. بەهەرەو تواناتان مشت ومالْ دەكات. فێرتان دەكات چۆن بەلەز بەسەر كەرەستەی كارەكانتانا زاڵ بن. ناچارتان دەكات بە وردی بڕواننە هەموو شتێك...

- ٢١ -

ئێدوارد مۆرگان فۆرستێر

١٩٧٠-١٨٧٩

(Edward Morgan Forster)

یەکێکە لە نووسەرە ناودارەکانی ئینگلستان و شوێنێکی گەلەك دیاری لە مێژووی رۆمانی سەدەی بیستەمدا گرتووە. تێکرای بەرهەمەکانی بریتین لە چوار رۆمان و ژمارەیەك کورتە چیرۆك و دوو کتێبی بە نرخ دەربارەی چیرۆکنووسین و هەندێ نووسینی پەراگەندەی دیکە. فۆرستەر بەخۆی دان بەوەدا دەنێت کە رۆماننووسێکی گەورە نەبووە. بەلاَم لە بواری لێکۆڵینەوەی ئەدەبیدا شارەزاییەکی زۆری هەبووەو کتێبی (پایەکانی رۆمان)-١٩٢٧، یەکێکە لە کتێبە چاکەکانی ئەم نووسەرەو لە بنەڕەتدا بریتییە لەو دەرسانەی لە زانستگەی کمبریج دا گوتوونییەوە. لێرەدا چەند پرسیارو وەلاَمێکی دوورو درێژی ئەدەبی بۆ خوێنەران هەڵدەبژێرین کە کاتی خۆی پ.ن قوربانك و ف.ج.ه هاسکل لەگەڵیان سازداوە، هیوادارین سوودی هەبێ:

پ/١: ئایە قارەمانانی رۆمانەکانت هەموو واقیعین؟

فۆرستەر: قارەمانانی بەرهەمەکانم یا لە ناو ئەو کەسانەوە هەڵبژاردوون کە خۆشم ویستوون یا ئەوانەی رقم لێ بوون، یا رەنگدانەوەیەکی خودی خۆم بوون. ئەم تایبەتمەندییە من لە کۆمەڵێك رۆماننووس جیا دەکاتەوە کە رۆماننووسی واقیعی نین و پێویستە سوود لەم سێ بابەتە کەسانە وەربگرن بۆ چیرۆکەکانیان. چونکە ئێمە توانای بینین و هەڵسەنگاندنی وردو هەروەها عەکس کردنەوەی بێلایەنانەی مەودا

جیاوازەکانی ژیانمان نییە. هەڵبەتە ژمارەی ئەو رۆماننووسانەش کە تا نهو لە عۆدەی ئەم کارە هاتوون، گەلەك کەم بووە، بۆ وێنە تۆلستۆی (١٨٢٨-١٩١٠) یەکێکە لەوانە، نەوەسایە؟

پ/٢: گەر بە ئەرك نەبێ کەمێك باسی چۆنیەتی گۆرینی قارەمانی واقیعی بۆ قارەمانی چیرۆك بکەی؟

فۆرستەر: یەکێك لە تەکنیکە بە سوودەکان بۆ ئەم کارە، ئەمەیە کە بەچاوی نیوە کراوەوە سەرلەنوێ بڕوانینە قارەمانی واقیعی، واتە تەنیا پاژێك لە تایبەتمەندیەتی وان بە تەواوەتی شرۆڤە بکەین. من خۆم هەمیشە کاتێك کە دوو لەسەر سێی خەسڵەت و سیفەتی یەك قارەمانی واقیعی نەبینم، ناتوانم سوودی لێ وەربگرم. هەڵبەتە ئەنجامیش نابێ لێکچوونی سەدی سەدی قارەمانی چیرۆك و قارەمانی واقیعی بێ، ئەگەرچی هیچ کاتێ ئەم ئەنجامەش نایەتە دی. چونکە هەرکەسێك بگری تەنیا لە هەندێ هەلومەرج و مەوقیعیەتی تایبەتی ژیانیدا دەتوانرێ هەڵسەنگێنرێ.. کاتێ هەموو شتێك بە جوانی لە چیرۆکدا گەشە دەکات و دەچێتە پێشێ ئەو قارەمانە واقیعیەش کە چیرۆکەکەی لەسەر رۆنراوە بە زووی نامێنێ و قارەمانێك لە دایك دەبێ کە تەنیا بەندە بەو چیرۆکەکە و بەو کتێبەوە نەك بە شوێنێکی دیکەوە..

- ٢٢ -

هێنری بێیل ـ ستاندال

١٨٤٢-١٧٨٢

(Henry Beyle- Stendhal)

ستندال ناوی هونەریی رۆماننووسی بناڤ و دەنگی فەرەنسایی(هنری بیل)ە، ئەم نووسەرە دیارترین رۆماننووسی رۆمانی دەروونی سەردەمی خۆیەتی. هاوعەسری ناودارانی وەك: سکۆت، بالزاك و گۆتێیە. حاڵەتی دەروونی ئاشقێنی، لە دوو رۆمانی بایەخدارا بە شێوەیەکی جوان و ناسك دەربریوە. رۆمانی یەکەم بریتییە لە (سورو رەش-١٨٣٠) هی دووەم ناوی (ماڵی شارتەر دوبارم-١٨٣٩)ە. هەندێ لە ناودارانی ئەدەب ئەم دوو کارە بە هاوتای رۆمانە مەزنەکانی بالزاك دەزانن. بە هەرحاڵ ئەم نووسەرە رابەرە بەرهەمی گەلەکن. کۆی بەرهەمەکانی بریتییە لە هەژدە بەرگ. رۆمانی(ماڵی شارتر دوبارم) یەکێکە لەو رۆمانانەی کە گوایە کەڵە نووسەرێکی وەکو تۆلستۆی لە رۆمانی (جەنگ و ئاشتیدا) لە کاریگەریی بەدەر نەبووە ..ئەمە جگە لەوەی

رۆماننووسی نێودار بالزاکیش زۆری بە دڵبووە. لە خانەی کارە ئەدەبییە نەمرو دەگمەنەکانی داناوە. ئەم نووسەرە یاخییە پێیوایە مرۆڤ تا پتر بەناخی رۆحی خۆیدا رۆبچێ وتا زیاتر قوڵایی نهێنییەکانی بیرو خەیاڵی خۆی لە قاڵبی وشەدا نیشان بدات، بەرهەمەکەی رەسەنترو سەرکەوتووتر دەبێ.پێیوایە نووسەر نابێ هیچ شتێ بنووسێت تەنیا ئەو کاتانە نەبێ کە شتی زۆر گرینگ، یا زۆر جوانی لا کە لەکە ببێ بۆ گووتن. خۆ گەر شتی زۆر جوان و گرنگ تەنگە تاویان کرد، ئەوا هەنگێ دەبێ بکەوێتە نووسین. تا دەتوانێ بابەتەکەی خۆی بە شێوازێکی سادەو رۆشن نیشان بدات. ستندال لە شوێنیکدا دەڵێ: ((من یەك حەقیقەت دەزانم ئەویش ئەوەیە کە شێواز نابێ لە رادەبەدەر روون یا سادە بێ)) کەواتە شێواز کە بریتییە لە چۆنییەتی مامەڵەکرنی هونەریانەی نووسەر لەگەڵ زماندا، بایەخێکی یەجگار گرینگی لە نووسیندا هەیە. بۆیە نووسینی داهێنراودەبێ هەمان روونی و تەم ومژی خەونی گرییتە خۆ، واتە لەلایەکەوە شەفاف و ناسك بێ و لەلایەکی دییەوە تەنکە تەمێکی ئەوتۆ سەری گرتبێ کە ئیشتیای خوێندنەوە لای خوێنەر بهاروژێنێ. دیارە نووسەریش لە خۆرا ناگاتە ئەم ئامانجەو بە لاسایی کردنەوەش نابێ بە خاوەنی شێواز. بەڵکو شێواز زادەی ئەزموونە..تا ئەم ئەزموونە دەوڵەمەندو ئاسایی تربێ، سادەیی و روونی بۆ نووسین دەستە بەر دەکات. هەڵبەتە ئەزموونیش زادەی پەیوەندی مرۆڤە لەگەڵ ژینگەدا، دیارە مەبەست لە ژینگە هەموو جۆرە ژینگەکانە، هەر لە ژینگەی خانەوادەییەوە بیگرە تا دەگاتە ژینگەی سروشتی و کۆمەڵایەتی.. بێگومان پەیوەندی مرۆڤ لەگەڵ ژینگەدا لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی دی دەگۆرێ، ئەم گۆرانکارییە لە شێوازیشدا رەنگدەداتەوەو جیاوازی پێدەبەخشێت..

هەڵبەتە هەموو دەزانین کە وشە لە حاڵەتە ئاساییەکەیدا هیچ جۆرە هەڵچوونێکی نەگرتووەتە خۆو، شێواز زمان لە حالەتی ئاسایی دەردەکات و جۆرە دینامیکییەتێکی وای پێ دەبەخشێ کە خوێنەر بخاتە دووی خۆی.. بۆیە نووسەر لەسەرێتی لە نووسیندا بەموو لەم دروشمە لانەدات: (کە وشەی کورت بۆ شوێنێك شیا، هەرگیز وشەی درێژ بە کار مەیەنە.) دانیال دیفۆ لە باسی شێوازی چاکدا دەڵێت: ((بریتییە لە بەکارهێنانی وشەی گونجاو لە شوێنی گونجاودا))

- ٢٣ -

ئانتۆن چیخۆف

١٨٦٠-١٩٠٤

(Anthon Chekhov)

((١))

ئانتۆن پافلۆفیچ چیخۆف بە ڕەچەڵك كۆیلە، لە شاری تاگانرۆك لە دایك بووە. لە ساڵی ١٨٧٩دا قۆناغی ئامادەیی تەواوكرد و لە هەمان ساڵدا چووە زانستگەی مۆسكۆ تا دكتۆری بخوێنێ. لە ساڵی ١٨٨٤دا قۆناغی كۆلیجی پزیشكی تەواو كرد. لە ساڵی ١٨٨٠دا یەكەمین چیرۆكی بلاّوبووەوە. ماوەیەك كەوتە دكتۆری و پاشان ئەم پیشەیەی تەرككردو نووسینی كرد بەخەمی یەكجارەكی خۆی. لە ساڵی ١٨٩٠دا سەفەرێكی بۆ ساخالین (كە لەو زەمانەدا یەكێك بوو لە تاراوگەكانی حكوومەتی تزاری) كرد تا وەزع و حاڵی زندانیان بخاتە بەر وردەبینی لێكۆڵینەوەوە، یادگاری ئەم سەفەرە زنجیرە چیرۆكێك بوو كە لە ژێر سەرناڤی ساخالین-١٨٩٣ بلاّوبووەوە، و جەزرەبەیەكی توندی بە دەزگای بێدادی تزاران گەیاند. بە ناوبانگترین چیرۆكی ساخالین (ئۆدەی ژمارە شەش)ە كە یەكێكە لە ترسناكترین چیرۆكی رووسی.. چیخۆف لە ساڵی ١٨٩١دا سەفەری نەمسا، ئیتالیا، و فەڕەنسای كرد. لە ساڵی ١٩٠١دا لەگەڵ خانۆلگاكنیپەر-ی ئەكتەردا زەماوەندی كرد، سەرەنجام نەخۆشی دەردە باریكە كە لە تەمەنی بیست ساڵییەوە

دابوویە گیانی باری گرانتر كرد. چیخۆف چەند ساڵەك لە شاری بەندەری یالتا ژیاو پاشان بۆ چارەسەری بۆ ئەورووپای رۆژئاوایی چوو. لە حەسانگەی سیلداران لە بادن وایلەر-ی ئاڵمانی خەوتو ئاقیبەت لەوێنەدەر مرد..

((٢))

چیخۆف وەكو گوگۆل، هەستێكی گاڵتەبازی سەیری هەیە كە تێگەیشتنی قووڵی مسیبەتەكانی ژیانی لەگەڵدایە. چیرۆكەكانی سەرەتای لە راستیدا هەندێ پلۆت و سكێچی شادو پێكەنین هێنن، بەلاّم هەر ئەم چیرۆكانە توانای ئیدراكی حیسی وی بەباشی نیشاندەدەن. هەندێ لە رەخنە گرانی رۆژگاری چیخۆف ((خەفەتی ئەوە دەخۆن كە بۆچی دەبێ ئەم بەهرە لاوە هەموو وەختی خۆی سەرفی پێكەناندنی خەڵكی بكات.)) رەنگە هەر ئەم ئامۆژگارییەی دوایی و پوختەیی و خەمڵین و نەخۆشی، بۆچوونی چیخۆفی گۆڕیبێ، و زۆربەی ئەو چیرۆك و شانۆنامانەی كە لە نێوان ساڵانی ١٨٨٨-١٩٠٠ی نووسیوونی خەمناك و بە ئازارو سوێن. ئەوسا كەوتە ئەوەی كە ئەو تروسكە هیوایەی كە سەبارەت بە گۆڕانی بارودۆخی نالەبارو بەزەیی ئەنگێزی ولاّتەكەی لە دلاّندا درەوشابووەوە، لە بەرهەمەكانیا عەكس بكاتەوەو بنوێنێتەوە، راستە رێگەی دەرمانكردنێكی دیار پێشنیاز ناكات، بەلاّم دەردو نەخۆشییەكان بەوردی دەناسێت و چاو دەبڕێتە شۆڕشی ئاییندە.

((٣))

كورتە چیرۆكەكانی چیخۆف رەنگە پتر وەسفی بن تا نەقڵی. لە كۆی شەش سەد كورتە چیرۆكی چیخۆف، زۆربەیان وەسفی موقیعیەتەكانە و هیچ جۆرە نەخشەو پلۆتێكی واقیعیان نییە. چیخۆف لە بنەڕەتدا میتۆدێكی گۆشەگیر خوازی و ناشەخسی هەیە، و دەربەستی فێركردن و فێركاری و رێنیشاندان نییە. چیرۆكەكانی وەكو هەموو چیرۆكنووسانی رووسیا، لێوان لێون لە جوزئیاتی واقیعیانە. هیچ كاتێك

هەڵناچێ و دووی هەست و هەستیاری ناکەوێ، بە دەگمەن دەستەمۆی سۆزو گودازانی توند دەبێ، و چیرۆکەکانی پتر لە ئەقڵەوە دەرسکێن تا لە هەستو سۆز، لە کورتە چیرۆکی(ئۆدەی ژمارە شەش-١٨٩٢)دا، بەزەیی و دڵسۆزی دکتۆرێك دەرهەق بە نەخۆشە شێتەکانی خۆی، وا لە هاوکارەکانی دەکات بە شێتی بزانن. لە ژوورێکی ناخۆشدا زیندانی دەکەن،و لە زەرفی چەند سەعاتێکدا دەمرێت. لە کورتە چیرۆکەکانی دیکەی چیۆف(ڤانکا، سیرین، گالیسکە، دڵرفێن، خەواڵو، دوئێل، و جووتیاران) کەم و زۆر ناوبانگیان دەرکردووە. یەکەمین کورتە چیرۆکی چیخۆف (نامەیەك بۆ هاورێیەکی زانا-١٨٨٠) لە گۆڤارێکی فوکاهی دا لە پترۆزبرگ بڵاوبووەوە. بەرگی یەکەمی چیرۆکەکانی بە ناوی (چیرۆکەکانی ملپامنی-١٨٨٤) بریتی بوو لە شەش چیرۆکی (پلۆت) کورت. یەکەمین کۆکورتە چیرۆکی گرینگی(چیرۆکێن رەنگاورەنگ-١٨٨٦)ی ناوبوو، کە چیرۆکی مینا(نەشتەرگەری، و خەم)ی لە خۆ گرتبوو. دوو کۆچیرۆکی دوواتری چیخۆف بەناوی (لە بەرەبەیاندا-١٨٨٧ و چیرۆکان-١٨٨٨) بڵاوبوونەوە.. کۆمەڵەی (چیرۆکان) چیرۆکی وەسفی بەناوبانگ (دەشت، راموسان، و شادی)لە خۆ گرتووە..(قسانی بێ زەرەر-١٨٨٧و کاشتانکا-١٨٨٧) دوو کۆچیرۆکی دیکەی چیخۆفن.

((٤))

هەموو تایبەتمەندییەکانی چیخۆف لە دراماکانیدا دەردەکەوێ یەکەمین بەرهەمی درامی چیخۆف کۆمیدیا تاکپەردەییەکانیەتی، لەوانە: (لەشارێدا-١٨٨٥، ئاوازی قو-١٨٨٨، ورچ-١٨٨٨، خوازبێنی-١٨٨٩، زەماوەند-١٨٩٠، شەوی پێش دادگایی-١٨٩١، و ساڵوەگەڕ-١٨٩١)

شانۆنامەکانی تەواو بێ فۆرم و ناپەیوەستن، لێ رەنگە هەر ئەم نا پەیوەستی و شپرزەییە رەمزو هێمایەك بێ بۆ ئەو کۆمەڵگەیەی کە چیخۆف تیایا دەژیا..

ئیڤانۆف-١٨٨٧ یەکەمین شانۆنامەی درێژی چیخۆف کە رێچکەو رێگەی دارو دەستەی رۆشنیرانی روسی وێنە دەگرێت و ئارەزو و کەڵکەڵە خاوەکانی وان نیشاندەدات..لەم شانۆنامەیەدا تراجیدیای یەکێك لە رۆشنبیران بەنێوی ئیڤانۆف دەگێردرێتەوە. شاشا، کیژێکی گەنجە کە ئارەزو و خۆزیابەرزەکانی ئیڤانۆف بەگەن دەکات، و حەزی لێکردووە. لێ ئیڤانۆف کە هەموو جۆش و خرۆشێکی خۆی لەمەر ژیان لە دەست داوە دەزانێ کە ئارەزووەکانی پێشووی هەموو مردوون. کە هیچ رێگەیەکی رزگاری نابینێ رێك بەر لە دەستپێکردنی ئاهەنگی زەماەند بە گوللە خۆی دەکوژێت..

باغی ئاڵوباڵو-١٩٠٤: لە هەموو شانۆنامەکانی چیخۆف پتر رەنگدانەوەی تایەتمەندییەکانی ئەوە. ئەم بەرهەمە تراجیدیای بێ چارەیی و فەوتان و نەمانی چینی ئەرستۆکراتی روسیایە، ئەو چینەی ئاگای لە نەمانی نزیکی ژیانی هەرەس بردووی بێ کەڵکی خۆیەتی. بەڵام هیچ کارێکیشی لە دەست نایەت —خەڵکانێکی تەواو ناشایستەو دەسەوسان و بێ چارە کە هیچ کارێکیان بۆ چاکردنی وەزعی خۆ لە دەست نایەت. ئەم درامایە شاکارێکی تەسویرییە. ئەرستۆکرات و رۆشنبیران لە بەرانبەر کۆیلەیەکی ئازادبووی زبرو توورە، بەڵام کاریگەرو پیاوی کار، کە نیشانەی سیستەمێکی کۆمەڵایەتی تازەیە، وێنە دەگیرێن..مەدام رانفسکایا، ژنێکی هەستیارو دەسبڵاو، کە تا ناقرگەی لە قەرزایە رووبەڕووی لە دەسچوونی موڵکەکەی خۆیەتی. لوپاهین، کۆیلەیەکی ئازادبووە کە ئێستا بازرگانێکی دەوڵەمەندە، بیر لەوە دەکاتەوە کە چارەیەکی بۆ بکا..بە گوێرەی پێشنیازی وی دەبێ مەدام رانفسکایا دار ئاڵوباڵوەکانی باخە بەرینەکەی ببڕێتەوەو زەوییەکەی بکات بەقەتحەو بە هاوینگەسازانی بفرۆشێت. بەهەرحاڵ باغەکە رەمزی هەموو شتێکی ئازیزە لای مەدام رانفسکایا، یانی سیستەمی کۆن، لە پێشنیازەکەی لوپاهین دەترسێت و رەتی دەکاتەوە، بەڵام تەواو روونە کە باغەکە لە دەست دەچێت. هەموو موڵکەکە دەچێتە هەراج، و کریار خودی

لوپاهین)ە. شانۆنامەکە بە دەنگی داهاتنــەوەی تــەوران بــۆ ســەر دار ئــالو باڵووەکــان کۆتایی دێت.

شاکارە دراميیە درێژەکانی چیخۆف، جگە لە باخی ئالو باڵو، بریتییە لــە: مــەلی دەریایی-١٨٩٦، کە کیشمانەکێشی نێوان نەوەی پیرو لاو دەخاتە بەر باس، لالۆڤانیا-١٨٩٧، کە رەنج و نا کامی خەڵکی رەش و رووت تــاوتوێ دەکــات، و ســێ خوشــك-١٩٠١، کە ژمارەیەك لە رەخنە گران بە شاکاری چیخۆف-یان داناوە، ئاوێنەی نەمانی سیستەمی کۆمەڵایەتی کۆنە. بە شێوەیەکی گشتی نێوەڕۆکی سەرەکی ئەم درامایانــە خەونە بە ژیانێکی تازەوە..

((٥))

چیخۆف هەرچەندە توانای عەجیبی تۆلستۆی، پوختەیی و کــەماڵی تۆرگینیــف، و هەســتی هاوســۆزی جیهــانگیری دۆستۆفــسکی مــەزنی نییــە... بــەلاّم شــرۆڤەکارو لێکدەرەوەی دیارو بەرجەستەی رۆژگارو ولاّتــی خۆیــەتی، و شــانۆنامەو چــیرۆکە وردو کاریگەر، و نا هەستۆکییەکانی وی لە ولاّتانی ئینگلیزی زماندا یەکجار بە ناوبانگن (بە هەرحاڵ ئەم مامۆستای سەراحەت و کرتبرییە، نوێنــەری بــەرزو دیــاری قوتابخانــەی ریــالیزمی کۆتاییــەکانی ســەدەی نۆزدەیــەمی روســیایە. زێــدەباری ئەمــە توانــای تــەنزخوڵقێنی و هەســتی حەنــەکبازی چــیخۆف، ئــەوی خــستووەتە ریــزی گــەورە تەنزپەروەران و حەنەکبێژانی مێژووی ئەدەبیاتی جیهانەوە..

- ٢٤ -

کارلۆ گۆلدۆنی

١٧٩٣-١٧٠٧

(Carlo Goldoni)

به (مۆلیری ئیتالیا) ناسراوەو لە ڤینیس لە دایك بووە. ماوەیەك بـە خوێنـدنی مافەوە خەریك بوو و سەردەمێکیش وەکو دیپلۆمات خزمەتی کرد، بەڵام دڵی هەر لە لای شانۆ بوو، و لە هەشت ساڵیـشدا شـانۆنامەیەکی نووسـی بـوو. لـە سـاڵی ١٧٤٨ دا دەستی لە هەموو کارێـك هـەڵگرت تـا شـانۆنامە بـۆ شـانۆی ڤینـیس بنووسێت. باشترین بەرهەمی خۆی لە ساڵانی ١٧٤٨-١٧٦٢ دا بە زمـانی ئیتـاڵی نووسیوە. ئەوجا چوو بۆ پاریس و تـا کۆتـایی تەمـەن هـەر بـە زمـانی فەرەنـسی شانۆنامانی نووسی.

گەورەیی گولدونی لەوەدا بوو کـە شـانۆنامەی ماسـکی، واتـە((کۆمیـدیای دل ئاتەرئا))ی بە کۆن و لە باو کەوتوو نەزۆك دەزانی. گولدونی بۆ کلاسیزم گەڕایـەوە و لە ژێر کاریگەری مولیردا ڕەواجی بە کۆمیدیای ڕەفتاران بەخـشییەوە. گولـدونی دوو شتی مەبەست بـوو : ١-کاراکتـەرەکان لـە شـێوەی بوونـەوەرانی مرۆڤـانی دا بەرجەستە بکرێن و ٢-بویەرو ڕووداوەکان ڕەنگدانەوەی ژیانی واقیعی بـن. گـەلێك لە شانۆنامەکانی گولـدونی زادەی دیـتن و خوێندنـەوەی ئـەون بـۆ چـینی بـورژوای ڤینیسیا. گولـدونی ئەگەرچـی لـە ڕووی تـەنز، توانـا، قـوڵبینی فەلـسەفی، یـان سایکولۆژییەوە بە پێی مولێر-ی مامۆسـتای دا ناگـات، لـێ لـە ڕووی داهێنـانی

دیالۆگ، پوختەیی پلۆت، و بەهرەی پێکەناندنەوە، بـە هاوتـای شانۆنامەنووسـانی فەرەنسەوی دەژمێردرێ.

گولدۆنی لە چاکسازی کۆمیدیای ئیتاڵیدا سەرکەوتن بە دەسـت ناهێنـێ: کەسـێك جێـی ناگرێتـەوە، چاکـسازییەکانی وی ڕووبـەڕووی هێرشـی تونـدی پییترۆکیـاری، کارلوگوتزی، و جۆزپیەپارتی بوونەوە.

گولدونی، نزیکـەی سـەدو بیـست کومیـدیا و هەشـتا دەقـی ئـۆپرای داهێنـاوە. بەناوبانگترین کۆمیدیاکانی بریتین لە: قاوەخانە، میوانخانەدار، و ماڵی نوێ.

- ٢٥ -

ویلا کاتێر

(Willa Cather)

١٩٤٧-١٨٧٥

خەڵکی ویلایەتی (ڤیرجینیا)ی ئەمریکا بوو کە زۆربەی ژیانی خۆی لە (نبراسکا) کە یەکێکە لە شارەکانی نیمچە رۆژهەڵاتی ئەو ولایەتە، بەسەر بردووە. زانکۆی لەم ویلایەتە تەواو کرد و ساڵانێکی دوور و درێژ مامۆستا بووە لە قوتابخانەکانی شاری (بتزبورگ).

لە تەمەنی گەنجیدا وازی لە کاری مامۆستایەتی هێنا و پاش ماوەیەك ئاوارەیی، بوو بە سەرنووسەری گۆڤاری بەربڵاوی (مك کلور) و لە شاری نیویورك ئاکنجی بوو. لە پاڵ ئەم کارەدا کەوتە نووسینی کورتە چیرۆکان کە ناوەڕۆکی زۆربەیان کەم و زۆر بە دەوری ژیان و داب و نەریت و کار و کردەوەی گوندنشینانی دڵپاك و دێهاتیانی گۆشەگیری ویلایەتی نبراسکادا دەسوڕێتەوە.

یەکەم چیرۆکی بەناوی (پردی ئەلکساندر) بوو، کە نموونەیەکە لە هەوڵ و تەقەلای تاڵ و شەو و رۆژی ئەو بۆ هەنگاونان بەرەو شۆرەت و سەرکەوتن. ئەم کتێبە بوو بە مایەی سەرنجی گەلێك لە نووسەرانی ئەو رۆژە کە یەکێك لەوانە خا (سارا ئورن جیوئیت ١٨٣٩-١٩٠٩) کە بەخۆی لە چیرۆکنووسە دیارەکانی سەرەتای سەدەی بیستەمی ئەمریکا بوو. خا جیوئیت ئامۆژگاری ئەوی کرد کە لە

چیرۆکنووسیندا، یەك ئامانجی لە بەرچاو بێ ئەویش ئەوەیە (کە سادە و بێ پێچ و پەنا و راستگۆیانە) بنووسێت.

ویلا کارتر بۆ خۆی هەمان ئامانجی هەڵبژارد و تا کۆتایی تەمەنی دەستبەرداری نەبوو. چیرۆکەکانی بە شێوەیەکی گشتی بە سۆزێن سادەی بەشەڕی و ژیانی خەڵکی دڵپاکی گوندنشین بارگاوین، ناوەڕۆکی کتێبەکانی زیاتر دەربارەی شێوەی ژیانی هەوەڵێن کۆچبارانی ئەوروپاییە بۆ ناوچەکانی ویلایەتەکانی رۆژاوای مەرکەزی. کورتە چیرۆکی (هاپۆ روسیکی) وێنەیەکی زیندوو و روناکی ژیانی خانەوادەیەکی موهاجیری (چیك)ە لە ویلایەتی نبراسکا. پسپۆران ئەم چیرۆکە بە یەکێك لە باشترین بەرهەمەکانی ئەو دەژمێرن.

- ٢٦ -

ستیڤن درین

١٨٧١-١٩٠٠

(Stephen Dreen)

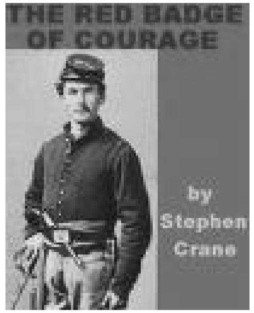

ناوێکی دیارە لە ئەدەبیاتی ئەمریکادا و لە رووی شۆرەتی ئەدەبییەوە قەرزارباری کتێبی: "نیشانەی سووری ئازایەتی"یە کە بابەت و ناوەڕۆکەکەی لە سەر دیمەنە دڵتەزێنەکانی جەنگە ناوخۆییەکانی ئەمریکایە. کرین بەم بەرهەمە بوو بە یەکێك لە چیرۆکنووسە دیارەکانی ناو چیرۆکنووسە گەنجەکانی ئەمریکا و ئەنگوستی بۆ رادەکێشرا. واتە بە نووسینی ئەم کتێبە و زۆر کورتە چیرۆکی دیکە کە (بەلەمی بێ قەرار) لە ریزی پێشەوەیان دێت پایەیەکی بەرزی لە نێو نووسەرانی دنیای نوێدا بەدەست هێنا.

ستیفن کرین لە شاری (نیوئارك) لە پارێزگای (نیوجەرسی) هاتۆتە دنیاوە. دەورانی کورتی ٢٩ ساڵەی تەمەنی سەرانسەر پڕ لە رەنج و ئازار و نەخۆشی بوو. لە هەوڵی

بەردەوامدا بوو کە ببێ بە پەیامنێر و رۆژنامەڤانێکی سەرکەوتوو، بەڵام بەو ئاواتەی نەگەیی و دووچاری شکست بوو. خەیاڵ و هزر و بیری بەرز و سەلیقەی تایبەتی ئەو لە واری چیرۆکنووسیدا، لە لایەنی رۆژنامەوانان و بڵاوکارانەوە پەسند نەکرا. ئەمە جگە لە بێ جورمی بەدەنی و نەخۆشی بەردەوامی خۆی کە لێی بوو بوو بە سەربار، بۆیە سەرەنجام لە غوربەت داو دوور لە وڵاتی خۆی لە نیعمەتی ژیان مەحروم بوو.

چیرۆکی (بەلەمی بێ قەرار) بووە مایەی سەرنجی زۆربەی نووسەرانی ئەمریکایی و بێگانە لەوانە: (جوزیف کونراد ١٨٧٥-١٩٢٤)ی چیرۆکنووسی ئینگلیزی. کونراد لە بیرەوەرییەکانی خۆیدا سەبارەت بەم چیرۆکە دەڵێت: (ئەوسادەیی، رەوانی و سۆزە بەرزە مرۆڤایەتییەی کە لە رووداوی دەربەدەری چوارکەسی ناو بەلەمێکی بچووکی بەر لافاودا شرۆڤە و شەرح کراوە، ئەوەندە بەرزە کە دەتوانرێ بگوترێ دیمەنێکە لە ژیانی واقیعی بەشەرِ و کێشمانە کێشە هەمیشەییەکانی بەشەر.)

- ٢٧ -

سارا ئۆرن جیۆییت

١٨٤٩-١٩٠٩

(Sarah Orne Jewett)

یەکێکە لە نووسەرە بە نامێکـانی نیـوەی دووەمـی سـەدەی نـۆزدەی ئـەمریکا و بەرهەمەکانی لە سەرانسەری جیهاندا ناسراون و شەیدایانی زۆریان هەس.

سادەیی و بێ پێچ و پەنایی و راستگۆیی خەسڵەتی زاڵی بەرهەمەکانی بوون.

ئەم نووسەرە خەڵکی نیوئینگلاند بوو، لە شاری "سوت بروبك"ی سەر بە پارێزگای (مین) هاتۆتە دنیاوە و زۆربەی تەمەنی خۆی لە سەرزەمینی پڕ گوڵ و گیا و دەریاچە و رووبار و جۆبارانی ئەو دەڤەرە بەسەر بردووە. باب و باپیرانی هەموو بە ئەهلی زانـست و خزمەتگوزارانی رۆشنبیری دێنە هەژمار.

سارا هەر لـە منداڵییـەوە دڵبەنـدی دیمـەنێن جـوان و ژیـانی سـادە و سـاکاری گوندییانی نیوئینگلاند بوو. ئەوەی لە دەوروبەری خۆیـدا دەیبـینی و هـەر شـادی و خەمێکی کە لە دیتنی ئەو دیمەنانەوە هەستی پێدەکرد، هەر هەمووی بە سـادەیی و بێ پێچ و پەنا، بەڵام بە وشەو ڕستەیێن دڵگیر دەخستە سەر کاغەز. نووسینەکانی بە شێوەیەکی گشتی وەکو تابلۆی زیندوو بوون کە لەگەڵ خوێنەردا دەپەیڤین و خەیاڵیان پێدەبەخشی هەر ئەم نووسـینانە بـوون کـە پاشـان بـوون بـە سەرچـاوەی ئیلـهامی ژمارەیەکی زۆر لە نووسەرانی ئەمریکا.

یەکەم بەرهەمی سارا کتێبێك بوو بـە نێـوی (پەناگـەی قـووڵ) کـە لـە سـاڵی ١٨٨٧دا بڵاو بووەوە. ئەم کتێبە بەڕای شارەزایان باشترین (ئوتوبیوگرافی) خـەڵکی نیوئینگلاندە و بە جوانترین شـێوە داب و نـەرێت و رەفتـار و رێ و رەسـم و هـزرو بیری دانیشتوانی ئەو دەڤەرە وەسف دەکات. لەوە بەدواوە ئیدی کتێبەکانی یەك لە دووای یـەك بڵاوبوونـەوە و پایەیـەکی بـەرزیان لـە دڵـی خـەڵکی ئـەو دەڤـەرەدا بۆ وەدەست هێنا.

کورتە چیرۆکی "ماسیخۆری سپی" لە جوملەی ناودارترین کورتە چیرۆکەکانی ئەوە.

- ٢٨ -

رەی.ب. ویست "کور"

(Ray.B.West jr)

نووسەری چیرۆکی (دووا پاشماوەی ورچانی بۆر) یەکێکە لە نووسەران و رۆژنامەنووسانی ناوداری ئەمریکا کە تەمەنێکی لە کاری چیرۆکنووسی، رۆژنامەنووسی و خزمەتێن رۆشنبیرییدا سەرف کردووە.

خەڵکی شاری (لوگان)ی سەر بە ویلایەتی (یوتا)یە و لە ساڵی ١٨٠٩دا لەدایك بووە و دوای وەرگرتنی کارنامە لە کۆلیژی دەوڵەتی یوتا و زانستگەی یوتا و زانستگەی ویلایەتی (ئیوڤا) دەستی دایە کاری مامۆستایەتی. ساڵانێکی زۆر لە شارەکانی یوتا، مونتانا، کانزاس، میسوری، ئارکانزاس، ویسکونسین و ئیوڤادا دەرسی دەگوتەوە و لە هەمانکاتدا وتارێن بەسوود و جوانی لە رۆژنامە و گۆڤارانی ئەو سەردەمەدا دەنووسی.

لە تەمەنی ٢٨ ساڵیدا بوو کە گۆڤاری "وسترن ریو ریو"ی بەربڵاوی بڵاو کردەوە و لەو زەمانەوە ئیدی بە رەسمی کاری چیرۆکنووسی و بڵاڤۆکانی گرتە دەست.

هەر لەو سەردەمەدا کە کتێبی جوانی مێژوویی و جوگرافیایی و هەروەها کورتە چیرۆکانی دەنووسی کە زۆربەیان مایەی سەرنجی رەخنەگرانی ئەدەب بوون هەندێکیان چەند جارێك چاپ کرانەوە لەوانە: "زۆزانەکانی روکی، هونەری چیرۆکی مۆدرێن" کە ناویان خستە سەر زاران.

لە بەرهەمەکانی دیکەی: (کۆمەڵە گوتارێك لەمەڕ رەخنەی ئەدەبی نوێ، کورتە چیرۆکێن ئەمریکایی لە نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا. کورتە چیرۆکی هەرە جوانی "دووا پاشماوەی ورچانی بۆر" لە بەرهەمە هەرە باشەکانی ئەوە و لەگەڵ زۆر هەڵبژاردەی (بالآترین کورتە چیرۆکی ئەمریکایی)دا بڵاو کراوەتەوە و توانای چیرۆکنووسی و شێوازی نووسین و دەسەڵاتی بە سەر بابەتە مێژوویی و جوگرافیاییەکاندا بە جوانترین شێوە دەنوێنێ.

- ٢٩ -

پێگی هاردینگ لاف

(Peggy Harding Love)

پگی هاردینگ لاف لە ساڵی ١٩٢٠دا لە شاری شیکاگۆ هاتۆتە دنیاوە و سەردەمی منداڵیەتی خۆی لە (مینیا پۆلیس) بەسەر بردووە. قۆناغی خوێندنی زانکۆی لە کۆلیژی (سوئارت مور) تەواو کردووە و هەر لەوێندەر کیژێکی دەرچووی زانکۆی خواستووە و خێزانی پێکەوە ناوە. دەربارەی رووداوەکانی ژیانی خۆی نووسیویەتی کە: "ئێمە لە زۆر شار و ویلایەتی جیاجیای ئەمریکادا بووین، بەڵام هەمیشە ژیانی گوندییانەی نێو دەشتە سەوز و بەرینەکانم لە ژیانی شاران پێ خۆشتر بووە..." تا ئەمڕۆش ژیانی ئەم نووسەرە بە زەوقە هەر بەو شێوەیەیە و زۆربەی تەمەنی خۆی لەگەڵ ژنە خۆشەویستەکەیدا لە ناوچە گوندییەکان و مەزرا جوانەکاندا بەسەر دەبات.

ئەم نووسەرە، هێشتا قوتابی ئامادەیی بوو کە دەستیکرد بە چیرۆکنووسین و یەکەم خەلآتێك کە لەسەر چیرۆك وەریگرت ئەو کاتە بوو کە هێشتا قوتابی زانکۆ بوو و چیرۆکێکی بۆ گۆڤاری "ئەستوری" نووسی بوو. پاشان زۆر چیرۆکی دیکەی بڵاو کردەوەو ناوبانگی دەرکرد. گۆڤاری بەربڵاوی مادموزال، سێ چیرۆکی جوانی پکی بڵاو کردەوە کە یەکێکیان چیرۆکی "گوێرەکەی جیرزی" بوو.

- ٣٠ -

ناتانیێڵ هاوتۆرن

١٨٠٤ — ١٨٦٤

(Nathaniel Hawthorn)

یەکێکە لە چیرۆکنووسە گەورەکانی ئەمریکا کە تا تەمەنی ٤٦ ساڵی وەکو خۆی گوتوویەتی گومناوترین کەسی ناوەندە ئەدەبییەکەی ئەمریکا بووە. بەڵام لەو تەمەنەوە و کە کتێبی "پەیڤی ئاگرین"ی بڵاوکردەوە ئیدی شۆرەتێکی زۆری پەیدا کردو ئەستێرەی بەختی کەوتە بەرزی.

ساڵانێکی زۆر لە گۆڤارو رۆژنامەکانی ئەمریکادا هەندێ جار بەناوی خۆیەوە و هەندێ جار بەبێ ناو چیرۆکەکانی خۆی بڵاودەکردەوە.

دوو ساڵ پاش بڵاوکردنەوەی کتێبی پەیڤی ئاگرین زیارەتی (بیت المقدس) و هەندێ شاری دیکەی شارانی رۆژهەڵاتی ناڤین و نزیکی کرد. پاش ئەوە ماوەی حەوت ساڵان کونسوڵی ئەمریکا بوو لە لیڤەرپول.

لە ساڵی ١٨٦٠دا لە ئەنجامی ئەوەی کە ساڵ و نیوێک لە وڵاتی ئیتاڵیادا مابووەوە، کتێبێکی بەناوی (نیو خودای مەرمەڕین- The Marble faun) بڵاو کردەوە کە زۆر لە جاران پتر ناوبانگی پێ دەرکرد.

لەم سەر و بەندەدا، کە تەنیا چوار ساڵ لە تەمەنی مابوو، سەرهەڵدانی جەنگێن ناوخۆی ئەمریکا و نەخۆشی تولانی خۆی لە هەموو جۆرە چالاکییەکی ئەدەبییان خست.

جا بەر لەوەی بمرێ، هەموو بەرهەمەکانی لە چیرۆك، نامەی تایبەتی، یادداشتنامە، سەفەرنامە و.. . چاپ و بڵاوکرانەوە. شارەزایان و پسپۆران هاتورن بە یەکێك لە نووسەرە شارەزاو لێهاتووەکانی ئەمریکا دەزانن کە لە پەخشاننووسیدا مامۆستاو لە نووسینی چیرۆکی قووڵ و فەلسەفیدا لەناو نووسەرانی ئەمریکادا دیارە. هەردوو چیرۆکی (میوانی شۆرەتخواز) و (چارەی بەردینی مەزن) بە باشترین و ناودارترین کورتە چیرۆکی ئەو دەژمێردرێن.

- ٣١ -

ماری بۆڵته

(Mary Bolte)

ماری بولته له ساڵی ١٩٢١ له شاری ریورتن لەدایك بووه که یەکێکه له شارەکانی ویلایەتی نیوجەرزی ئەمریکا. پاش تەواوکردنی خوێندنی باڵا له زانکۆی "ولزلی" چەند مانگێك له شاری نیویورك نیشتەجێ بوو، پاشان و له ساڵی ١٩٤٧دا لەگەڵ (چارلز بولته)ی مێردیدا چووه بۆ ئینگلتەرا و دوو ساڵێك له زانستگەی ئوکسفورد خوێندی. (کۆتایی قەیران) یەکەم چیرۆکی بڵاوکراوەی ئەم خانمه ئەمریکاییە که له ساڵی ١٩٥١دا و له گۆڤاری "هارپرز بازار"دا بڵاوبووەوه و له هەمان ساڵدا وەکو باشترین کورته چیرۆکی ئەمریکایی خەڵاتی ئەدەبی ساڵی وەرگرت.

بابەت و نێوەڕۆکی چیرۆکەکه دەگەڕێتەوه بۆ ساڵانی ١٩٢٩ تا سەرەتاکانی دووەم جەنگی جیهانی که قەیرانێکی دارایی بێ وێنه یەخەی میللەتی ئەمریکای گرت و که ئەگەر کارزانی و فیداکاری پیاوانی نێوداری وەکو فرانکلین رۆزفلت-ی سەرۆك کۆماری ئەمریکا نەبووایە، ئەوا نابوودی و بێکاری و تێکشکان، ئەم وڵاتەی بەرەو کودەتاو پارچەپارچە بوون دەبرد.

- ٣٢ -

کاترین ئان پۆرتێر

(Catherine Anne Porter)

له نێو نووسەران و چیرۆکنووسانی ئەمریکادا، هەرچەنده بەرهەمێن کاترین ئانن پۆرتر تا ڕادەیەك کەمن، بەڵام وێڕای ئەوەش شۆرەتێکی فرەی له نێو ئەدەبدۆستانی ئەو وڵاتەو وڵاته ئینگلیزی زمانەکانی دیکەی دنیادا هەیه. رەنگه هۆی ئەم کەم بەرهەمییەش بگەڕێتەوه بۆ ئەوەی که خاپورتر نووسەرێکی ورد بین و کنوکۆکاره و تا بەرهەمێك چەند جارێك نەخوێنێتەوەو چەندین جار وشه و رسته و ناوەڕۆکی دەستکاری نەکات و داینەڕێژێتەوه نایداته بڵاوەکاران و بڵاوی ناکاتەوه.

هەموو رەخنەگرانی ئەدەبیات و لایەنگرانی بەرهەمێن ئەو پێیان وایه که نووسینەکانی ئەم خاتوونه له هەڵە و پەڵە و غەڵەتی زمانەوانی و درێژدادڕی و وشەێن زیاده و سەنگەلا بەدەرن. ئەوەی ئەو دەینووسێت جوان و قوڵ و دڵگیر و لێوان لێوی هەست و سوزێن مرۆڤانییه.

(درەختی ئەرخەوان)ەکەی ئەو زۆرجار لەگەڵ هەڵبژاردەی باشترین بەرهەمێن نووسەراندا چاپ بووەتەوه و زەوق و سەلیقه و پایەی ئەدەبی ئەوی به خەڵکی جیهان نیشانداوه. کورته چیرۆکی سێرك-ش یەکێکه له بەرهەمە ناودارەکانی و له ساڵی ١٩٤٤دا لەگەڵ چەند چیرۆکێکی دیکەدا له کتێبی (بورجی کەچ و چیرۆکێن دیکه)دا چاپ و بڵاوبووەتەوه.

خاپورتەر له ساڵی ١٩٨٤دا له شاری (ئیندیان کریك)ی ویلایەتی تەکزاسی ئەمریکا لەدایك بووه و تا ئەو دەمەی که وەکو چیرۆکنووسێك شۆرەتی پەیدا کرد،

هەرگیز لە خەیاڵی ئەوەدا نەبووە کە ببێ بە نووسەر و تەنانەت پەیوەندی لەگەڵ تاقە نووسەرێکیشدا نەبوو. لە ژینامەکەی خۆیدا دەڵێت:

"تا ئەو زەمانەی کە خەڵکی بە بەرهەمەکانم ئاشنا بوون، تاقە نووسەرێك یان چیرۆکنووسێکم نەدەناسی. چ کەسێك لە ماڵباتی من یان لە ئاشنایانم ئەهلی ئەدەب نەبوو تا بەرهەمەکانی خۆمی نیشان بدەم یا شیرەت و راوێژی پێ بکەم. هیچ کەسێك نەبوو هاندەرم بێ یان رێنوێنیم بکات..."

کاترین پۆرتەر وەختێ لە شارە دوورە دەستەکەی خۆی هاتە دەرێ و پێی نایە ناو کۆڕێن زانست و ئەدەب کە لە رێگەی نووسینەکانییەوە شورەتی تەواوی پەیدا کردبوو، ئەوە بوو لە ساڵی ١٩٣١دا خەڵاتی فلوشیپ "گوگنهایم"ی وەرگرت و توانی بە پارەکەی خوێندنی باڵا لە ویلایەتە رۆژهەڵاتییەکان تەواو بکات.

- ٣٣ -

ئۆ. هێنری

(O. Henry)

ئۆ هنری ناوی خوازراوی نووسەرێکی ناودارە کە ناوی راستەقینەی خۆی (ویلیام سیدنی پورتر)ە کە لە ساڵی ١٨٦٢دا لە شاری (گرینز بورو)ی ویلایەتی کارولینای باکووری ئەمریکا هاتۆتە دنیاوە. لە تەمەنی هەرزەکاریدا بۆ ماوەی پێنج ساڵ لە دەرمانخانەکەی مامیدا کاری کردووە و ئەوسا لە ساڵی ١٨٨٢دا رووی کردە ویلایەتی تەکزاس و لەوێندەر کەوتە کارکردن لە دنیای چاپەمەنیدا. لە ماوەی ئەو ساڵانەدا بەرهەمە ئەدەبییەکانی لە دوو رۆژنامەی گەورەی ئەم ویلایەتەدا بەناوی دەیلی پۆست و RolliodStoneدا بڵاو دەبوونەوە.

ئۆ هنری پاشان لە یەکێك لە بانقەکانی تەکزاسدا دامەزرا، بەڵام زۆری نەبرد کە ئەم بانقە (ئاستین بانك) نابوود بوو و زەرەرێکی زۆری کرد. ئەم تۆمەتە راستەوخۆ بەرەو رووی ئۆ هنری کرایەوە و ئیدی دادسێن یان دادوەر ناچار داوانامەی دژی ئەو دەرکرد. بەڵام ئۆ هنری لەوێندەر هەڵات و ماوەیەك بە دزییەوە لە نیوئەرلیان ژیاو پاشان چوو بۆ وڵاتی هندۆراس لە ئەمریکای ناوەندی.

دۆستانی ئۆ هنری و ئەو بیرەوەرینووسانەی کە هەواداری ئەو بوون ئەو لەم مەسەلەیەدا بەبێ گوناح دەزانن، بەڵام ئیعتراف کردنی خۆی گوناحەکەی خۆی لە سەر دەسەلمێنێ. ئۆ هنری کە بیستی ژنەکەی نەخۆشە گەڕایەوە بۆ وڵاتی خۆی و ئیدی کەوتە زیندان و پتر لە سێ ساڵی لە زیندانی (ئوهایو)دا بردەسەر.

پاش ئەوەی لە زیندان بەربوو زۆر بە جددی خوی دایە نووسین و بلاوکردنەوەی کورتە چیرۆکان لە گۆڤارە فرە تیراژەکانی نیویورك و ئیدی بەر لەوەی لە تەمەنی چلو هەشت سالیدا و بە نەخۆشی سیل بمرێ ناو و ناوبانگێکی زۆری پەیدا کرد و پتر لە ٦٠٠ کورتە چیرۆکی لە پاش بەجێما.

چیرۆکەکانی ئۆ هنری زۆر کاریگەر و دلگیر و چڕوپڕ و سفت و مکوم تانووپۆن. کۆتایی چیرۆکەکانی بە زۆری کوتوپڕ و ناگەهان و پێچەوانەی تەسەور و وێناکردنی خوێنەرن.

رەخنەگرانی ئەدەبی، ئۆ هنری بە یەکێك لە پێشەنگانی هونەری کورتە چیرۆك دەزانن و بایەخی زۆر بۆ کارەکانی دادەنەن.

- ٣٤ -

ئامبروز بیریس

١٨٤٢-١٩١٧

(Ambroz Biris)

ئەم چیرۆکنووس و نووسەرە خەلکی (ئوهایو)یە و سالانێکی زۆر وەکو ئەفسەری فەخری لە شەڕە ناوخۆییەکانی ئەمریکادا بەشداری کرد و خزمەتی دیاری بە هێزی باکوورییەکان کرد.

پاش کۆتایی جەنگ بارگەی پێچایەوە و رووی کردە شاری سانفرانسیسکۆ و لەوێندەر بیرەوەرییەکانی خۆی بە شێوەی زنجیرە وتارێکی جوان لە رۆژنامە و گۆڤارانی هەفتانەی ئەو دەڤەرە بلاوکردەوە.

لە دەوروبەری سالی ١٨٧٢دا رووی کردە ولاتی ئینگلتەرا و چوار سال لە پایتەختی ئەو ولاتەدا هەر خەریکی نووسینی گوتار و چیرۆکان بوو. لەم شارەدا، یەکەمین بەرهەمی ئەدەبی خۆی کە نموونەی هەلکەوتووی چیرۆکنووسینی ئەو بوو بە ناوی (دۆلی روحان)ەوە بە شێوەی کتێبێکی جیا و سەربەخۆ بلاو کردەوە.

پاش چوار سال ئەوسا بییرس بۆ سانفرانسیسکۆ گەڕایەوە و باقی تەمەنی خۆی کە نزیکەی ٢١ سالێك بوو لەم شارەدا بە کاری ئەدەبی و رۆژنامەوانییەوە بەسەر برد.

چیرۆکەکانی بە شێوەیەکی گشتی زادەی بیرەوەرییانی رۆژانی پڕ مەینەتی جەنگن. سەربوری قارەمانانی چیرۆکەکانی، خەمناك و ترسناکن. نووسەر هەندێ جار دیمەنەکان بە جۆرێ ئاوێتەی رەگەزێن ترسناك و رووداوێن سامدار دەکات کە مووی لەشی

خوێنەر ڕەق دەکەن. هەندێك لە خوێنەرانی ئەمریکایی چیرۆکەکانی بییرس بە هۆی ئەم تاڵی و سامناکییەیانەوە پەسند ناکەن، لێ ڕەخنەگرانی ئەدەبی باوەڕیان وایە کە بییرس لە نووسەرە بەتواناکانی ئەمریکایە و بەرهەمەکانی بەشێك لە سامانی نەمری ئەدەبیاتی ئەو وڵاتە پێك دێنن.

قارەمانان، یان بە گوتەیەکی دی قوربانیانی چیرۆکەکانی ئەو بە زۆری لە نێوان کەسایەتی تەنیا و مەینەتبارەوە هەڵدەبژێردرێن و لە ئەنجامی ڕووداوێن سەیر و لە تەسەور بەدەرەوە، دووچاری چارەنووسی شووم دەبن و فەوت و فەنا دەبن.

کورتە چیرۆکی (ڕووداوی پردی ئول کریك) لە جوملەی ئەو بەرهەمە نەمرانەیە کە شۆرەتێکی فرەی لە نێو ئەدەبدۆستانی ئەمریکادا هەس.

- ٣٥ -

نیکۆلای گۆگۆل

١٨٠٩-١٨٥٢

(Nikolay Gogol)

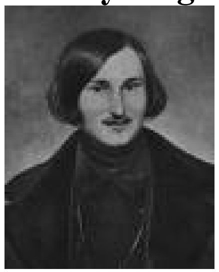

نیکولای گۆگۆل ناوەکەی مانای "سۆنەی کێوی" دەگەیەنێ، لە ساڵی ١٨٠٩دا لە ئۆکراین هاتۆتە دنیاوە، بەڵام بەرلە تەمەنی ٢٠ ساڵی بە نیازی سامان کۆکردنەوەو شۆرەتی ئەدەبی ڕوویکردە سانپترزبورگ کە پایتەختی ڕۆشنبیریی ڕوسیای تزاری بوو. لە ساڵی ١٨٣٦دا لەسەر شانۆنامەی تەنز ئامێزی جەنابی موفەتیش بۆ ماوەی دوازدە ساڵ دوور خرایەوە، چونکە ئەم کارە هونەرییە زۆر بە توندی ڕەخنەی لە دام و دەزگاو دەسەڵاتی وەخت گرتبوو. لە ساڵی ١٨٣٧ ڕۆمانی "گیانە مردووەکان". لە ساڵی ١٨٤٢ ڕۆمانێکی دیکەی بەناوی "تاراس بۆڵبا" بڵاوکردەوە، ئەم ڕۆمانە دەربارەی خەباتی قۆزاقەکانە لە سەدەی شازدەدا.

لە ڕوسیادا نیکولای گۆگۆل بە باوکی ڕیالیزم لە ئەدەبدا دەژمێرن، هەرچەند بە ڕۆمانتیك-ش ناسراوە. تەنانەت فلادیمیر نابوکوف بە "خەیاڵپەروەری"ش ناو بردووە.

هەڵبەتە ئەم هەموو تایبەتمەندییـە بـە رواڵـەت ناکۆکانـە یـەکیان گرتـووە و دیـارترین و کاریگەرترین کورتە چیرۆکی تا ئەمڕۆکەی دنیایان بەرهەم هێناوە. پـاڵتۆ، هـاوڕێ لەگـەڵ بەرهەمەکانی ئەدگار ئالن پۆو ناتانیل هاتورن و چەند نووسەرێکی دیکەدا پردێکە لە نێوان حیکایەت، واتە شەرح وەرگێڕانەوەی سادەو ساکاری رووداوان، و کورتە چیرۆکی ئەمڕۆکەدا بە هەموو لایەنە ئەخلاقی و شرۆڤە کۆمەڵایەتی و راڤە دەروونییە ئاڵۆزەکانییەوە.

فرانك ئوکانر کـە خـودانی کتـێبی (دەنگـی تـەنیا)یـەو ئـەم کتێبـە تۆژینەوەیـەکی بەرجەستەو جددییە دەربارەی کورتە چیرۆك، دەڵێـت ئەگـەر بیویـستایە نـاوێکی دی لـەو کتێبەی بنێ ، ئەوا لەوە بوو رستەیەکی لە چیرۆکی پاڵتۆ هەڵبژاردایە: "من برای ئێـوەم". ئەم وشانە. کە لە زاری فەرمانبەرێکی بچووکی بێ پلەو پایەی هـەراس لـێ هـەڵگیراوەوە دەردێ- یەکێك لە هاوارەکانی ئەو کە نوێنەری گوتیاری "راوی" چـیرۆکەکەیە بـە جـۆرێ دەخاتە ژێر کاریگەرییەوە کە "زۆرجار لە ژیاندا لەم بیرە ترساوەو لەرزی لێهاتووە کە مرۆڤ تا چ رادەیەك دەتوانێ دڵرەق بێ." ئوکانر دەڵێت کە ئەم چـیرۆکە "یەکـەمین تەجەلیگـەی مرۆڤی بچووکە". "هەموو شتێکی ئاکاکی ئاکاکیوفیچ، لە نـاوە پێکـەنین ئامێزەکەیـەوە بیگرە تا کارە هیچەکەی بە یەك ئەندازە حەقارەتبارە و بەم حاڵەشەوە گۆگۆل بە شـێوەیەك لە شێوەکان جیلوەیەکی روحانی بە پوچی ئەو دەبەخشێت."

هەرچەندە مەرج نییە هەر چیرۆکێکی کورت لە شاردا رووبدات، بەڵام چیرۆکی کورتی ئەمڕۆکە کەم و زۆر رەنگدانەوەی ژیانی ئەمڕۆی شارە بـە هـەموو نـامۆیی و غـەریبی و بێگانەییەکییەوە. گۆگۆل وەختێکی زۆر بۆ وەسفی سانپترز بـورگ و بـە تایبـەتی ژیـانی فەرمانبەران تەرخان دەکات. پاڵتۆ بە هەمان ئەندازەی کـە چـیرۆکی ئـەو کۆمەڵگەیەیـە حیکایەتی "مرۆڤێکی بچووکە کە هەم پێی پێدەکەنین و هەم بەزەییمان پێدا دێتەوە.

گۆگـۆل تـەکنیکی ریالیـستی و رۆمـانتیکی و خەیاڵپەروەرانـەی بـە شـێوەیەکی پرشنگدار بەکارهێناوە.

گۆگۆلی خاوەنی "پاڵتۆ"ی شاکاری قەڵـەمڕەوی کورتـە چـیرۆکی جیهـانی لـە ساڵی ١٨٥٢دا لە کاتێکدا تەواو شێت ببوو، مـاڵاوایی یـەکجارەکی لـە دنیـای ئەدەبیات کرد.

- ٣٦ -

ئیدگار ئالین پۆ

١٨٠٩- ١٨٤٩

(Edgar Allen Poe)

ئیدگار ئالین پۆ لە ساڵی ١٨٠٩دا، لـە بۆسـتون-ی ئـەمریکا هاتۆتـە دنیـاوە لـە ریچموند، لە ڤیرجینیا و لە ئینگلتەرادا گەورە بووەو، دایك و باوکی خۆی نـەبووەو ژن و مێردێك هەڵیان گرتۆتەوە و بەخێویان کردووە. ساڵێکی لە زانستگەی ڤیرجینیا، دوو ساڵی لە سوپای ئەمریکا و ماوەیەکی کورتی لە زانکۆی ڤیست پۆنیت بەسەر بـردووە. بڵاوبوونەوەی یەکەم کۆمەڵە شیعری نە دەستکەوتێکی بۆ ئەو تێـدا بـوو، نـە سـەرنجی رەخنەگرانی راکێشا. پۆ پاشان کەوتە نووسینی کورتە چیرۆکان کە نێوەرۆکی زۆربـەیان هەجوی تەوسئامێزی زەوقی ئەدەبی دەوران و سەردەمی ئەو بـوو. لـە سـاڵی ١٨٣٥دا پەیوەندی بە گروپی بەرێوەبەرانی گۆڤاری "ساوترن لیترەری میـسینجەر"ەوە کـرد کـە هەم چیرۆکەکانی ئەوی بڵاودەکردەوەو هەم ئەو نووسینە رەخنەییانەیان بۆ بڵاودەکردەوە کە لەسەر کتێبانی دەنووسین. ئیدی لێرەوە رەوتـی ژیـانی بـە تـەواوەتی گـۆڕا. لەمـە بەدواوە زۆربەی ژیانی بە نووسـین و ئامـادەکردنی وتـارانی ئـەدەبی بەسـەر بـردو بـۆ گۆڤـارانی وەکـو بـالتیمورو فیلادلفیـاو نیویـورك کـاری دەکـرد. بەشـی هـەرەزۆری بەناوبانگترین چیرۆکەکانی لەو گۆڤارانەدا بڵاوکرانەوە.

ناوی پۆ یەکەمجار وەکو رەخنـەگرێکی بـە ئـاژاوە و نـەترس و بـێ منـەت کەوتـە سەرزاران. لە ساڵی ١٨٣٩دا "٢٥" چیرۆکی پـۆ لـە کتێبێکـدا بـەناوی "ئەفـسانەێن

غەریب و خەیاڵئەنگێز" هاتە بڵاوبوونەوەو رەخنەگران کەوتنە ستایشی، بەڵام فرۆختی کتێبەکە باش نەبوو. پۆ لە ساڵی ١٨٤٥دا بە بڵاوکردنەوەی قەسیدەی "قەلەڕەش" شۆرەتی پەیدا کردو رێك لەو کاتەدا کە دەرگاکانی شۆرەتی لێدەکرانەوە کەوتنە شەڕەدەنووکی توندو چزودار لەگەڵ جەمعی ئەدیبانی نیورکدا؟ لە ساڵی ١٨٤٥دا (هەڵبژاردەی ئەفسانەکان)ی بڵاوکردەوەو لەمەشیاندا هەر سەرکەوتنی بەدەست هێنا. بەڵام بەردەوامی پۆ لە هێرش کردن بۆ سەر ئەدیبان، پەرچە هێرشی ئەوانی بەدواوە بوو، و گیرۆدەی "شەڕی ئەدیبان" بوو. خەنیمان و دوژمنان کەوتنە پەلاماردانی شۆرەتی ئەدەبیی ئەوو ئابڕوی شەخسی ئەویان بە واتە وات و بوختانان لەکەدار دەکرد. لە ساڵی ١٨٤٨دا پەخشانە شیعری (دۆزیمەوە)ی بڵاوکردەوە. پۆ لەم پەخشانە شیعرەدا هەوڵ دەدا بیر و خەیاڵی زانستی بە کەشف و شهودی شاعیرانەوە ببەستێ. هەندێ لە جوانترین هۆزانین پۆ لە دوا سێ ساڵی تەمەنیدا نووسراون و وتراون. پۆ لە ساڵی ١٨٤٩دا و لە بالتیمور لە هەلومەرجێکی ئاڵۆزو نادیاردا، کە تا ئێستاش هەر نادیارە، مرد.

ناوزڕاندن و بەدناو کردنی پۆ پاش مەگیشی هەر بەردەوام و بگرە ئەفسانەی پۆ رەواجی پێدرا، ئەفسانەی پیاوێکی گەندەڵکاری شێت و شور، تلیاکی و مەشروب خۆرو گومان لێکراو. زۆرجار لەگەڵ ئەو شتانەدا کە خۆی لە چیرۆکەکانیدا خوڵقاندبوونی بە یەك کەس دەژمێردراو کەسایەتی و خوڵق و خووی دەخرایە بەر هێرش و پەلامار. دیارە خەڵکانێکیش هەبوون بەرگرییان لێدەکردو ستایشی هەڵوێستی شۆڕشگێڕانەیان دەکرد دژی ئەمریکای گەندەڵ و پارەپەرست. بە هەرحاڵ ئەو دوو بۆچوونە دەرهەق بە پۆ هەبوو، و هەر یەکەشیان بنەمای خۆی هەبوو. لەگەڵ ئەمەشدا توێژەرانی تازە هەوڵیان داوە جۆرە هاوسەنگییەك لە نێوان ئەو دوو بۆچوونەدا بەرقەرار بکەن. لایەنگرییان لە پۆ کردووە وەکو ئەدیبێکی زەین روون و سەرنج تیژ و بەتوانا لە بواری رۆژنامەوانیدا.

پۆ لە ژیاندا زیاتر وەکو رەخنەگر ناسرابوو و دەستکەوتەکانی لەو وارەدا کەم نەبوو. بۆ نموونە، توانای بەهرەکانی ناتانیل هوتورن-ی کەشف کردو زۆر وریایانەو هوشیارانە لاوازییەکانی شیعرەکانی لانگفیلو-ی دەست نیشانکرد. یەکێك لە بەڵگەکانی بایەخی

رەخنەکانی ئەو ئەمەیە کە خۆی زۆر بەهەندی وەردەگرت. باوەڕی وابوو کە رەخنە دەبێ سەربەخۆ بێ و خۆی لە هەموو وابەستەگییەکی لاوەکی دوور بگرێ و تەنیا کاری بە دەقی بەرهەمەکەوە هەبێ. بەلای ئەوەوە رەخنەگر دەبێ توانایەکی تایبەتی لە هەڵسەنگاندن و جیاکردنەوەو گێژەو بێژە و تەتەڵەی دەقدا هەبێ و بۆ ئەوەی ببێ بە خودانی قەزاوەت و داوەرییەکی دروست و ساغڵەم دەبێ یاساو رێسای تایبەت دابهێنێ. پۆ کە حەزی لە ئەدەبیاتی پەروەردەیی نەدەکرد، دەربارەی توانای هونەر جۆرە تێورییەکی داهێنا کە لەو تێورییەدا پێشبینی پرەنسیپی (هونەر بۆ هونەر)ی کردبوو. پۆ لەگەڵ خەیاڵپەروەریدا بوو، پێی وابوو هونەرمەند هەق نییە پابەندی ریالیزم و نیشاندانی واقیع بێ. دەیگوت نووسەر ئازادە تا جیهانی تایبەتی خۆی بخوڵقێنێ. هەروەها دژی ناسیونالیزی ئەدەبی بوو کە لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا لە ئەوروپادا باو بوو. لەگەڵ هەموو ئەمانەدا سووربوو لەسەر ئەوەی کە نووسەرانی ئەمریکایی نابێ لاسایی نموونە ئەوروپاییەکان بکەنەوە. هەرچەندە بەهرەی شاعیرانەی زیاتر بە کەشف و شهود دەزانی، بە بەڵگەوە داوای دەکرد کە نووسەر دەبێ سەنعەتکار بێ و بایەخی تەواو بە وردەکاری بەرهەم بدات.

ئیدگاری شاعیر لە تافی لاویدا زۆر لە ژێر کاریگەری بایرون، کولریج، شیلی و کیتس دا بوو. شیعری بە خوڵقاندنێکی جوانی دەزانی و بە هونەرێکی ئامانجداری دەژمارد کە مەبەستی بەرزکردنەوەی روحە. پۆ هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدا بوو کە بە کۆمەکی رەمزێن ئاڵۆز و رازدار بابەتێن لە وەسف نەهاتوو بخاتە روو. لە واری وشەدا، زیاتر چەمکە ناراستەوخۆکانی وشەی رەچاو دەکرد تا مانای واقیعی وشە. هەندێ لە رەخنەگران ستایشی قوڵی شیعرەکانیان کردووە. بەڵام هەندێ رەخنەگری دی گلەییان لە ئاڵۆزی و تەم و مژاوی دەقەکانی کردووە. پۆ هەم لە چیرۆك و هەم لە شیعردا کەسێکی بەتوانا بوو کەچی لەگەڵ ئەوەشدا بەوە تاوانبار دەکرا کە چەمکی بازاڕی و خەڵەتێنەر هەڵدەبژێرێت. هەڵبەتە گومان لەوەدا نییە کە حەزیدەکرد هەست بکات بە بریکاری چەمك و مانا. دیارە دەبێ ئاماژە بۆ ئەوە بکرێ کە شیعری پۆ پردێك بوو لە نێوان پەیڕەوانی رۆمانتیزم و سەمبۆلیزم، بە تایبەتی لە فەڕەنسا. لەو شاعیرە فەڕەنساییانەی کە ستایشی شیعری ئەویان دەکرد و لە رووی شیعرەوە خۆیان بە قەرزار

باری ئەو دەزانی، دەکرێ ناوی بۆدلیر، مالارمێ و ڤالیری ببرێ. جوانی ناسی و ئەزموونی سەمبولیزم زۆر شتیان لە بەرهەمەکانی ئەوەوە وەرگرتووە.

بە هەرحاڵ، دەستکەوتی سەرەکی پۆ کورتە چیرۆکەکانیەتی. پۆ لە بەکارهێنانی بابەتێن سامناکی وەك مەرگ، شێتی، تاوان، نەخۆشی و فەوتاندا وەستابوو لە ئەفراندنی قارەمانانی لات و لەوێرو شێت و دێوانەدا بەهرەمەند بوو. زۆربەی قارەمانانی بەرهەمەکانی گیرۆدەی وەسواسی زەین و گوناهن، لە نێوان ئارەزووە ناکۆکەکاندا وێڵ و سەرگەردانن و توانای موناقەشەیان هەیە، بەڵام لە رووی مرۆڤایەتی و ئەقڵییەوە تەواو نین. لە نێو چیرۆکەکانیدا چیرۆکی داشۆرینی توند، چیرۆکی پۆلیسیانە، چیرۆکی خەیاڵی رۆمانتیك و ئامانجدرانە بەدی دەکرێ. پۆ مامۆستای چیرۆکی ترس و دڵە خورپێ بوو، چیرۆکی پۆلیسی داهێناوە.

پۆ کەسایەتییەکی سەیر و ئاڵۆزکاو بوو، نووسین و هزر و بیر و خەیاڵیشی بە هەمان ئەندازە ئاڵۆزکاوە. پۆ شەیدای رەمز و رازان بوو هەمیشە هەر لە بیری کردنەوەی ئەو رەمز و رازانەدا بوو. ترسناکترین ترسی دەئەفراند و ئەوجا قاقا پێی پێدەکەنی و گاڵتەی پێدەکرد. شێتانێکی دەخوڵقاند کە لە هەرەتی شێتایەتیدا پەیرەوی مەنتقیان دەکرد، یان ئاقڵانێکی دروست دەکرد کە لە هەرەتی ئاقڵییدا دەستیان دەدایە شێتێتی. پۆ شەیدای خوڵقاندنی نا هاوسەنگی و ناتەبایی بوو. قارەمانانێکی دروست دەکرد کە لە چاو تروکانێکدا لە حاڵەتێکەوە بۆ حاڵەتێکی دیکە دەگۆڕان کاریگەری پۆ وەکو کاریگەری نووسینەکانی هەمەجۆرو ئاڵۆزە. کاریگەری بەرهەمەکانی بەسەر بەرهەمی کەسانی وەکو: روبرت فراست، گراهام گرین، فیودور دۆستۆفسکی، رۆبرت لویس، ستیڤنس، ئاندرێ جید، جیمز جویس و خورخەلویس بۆرخس-ەوە دیارە. کاریگەری چیرۆکە ترسناك و پۆلیسییەکانی بەسەر چیرۆکنووسانی ئەو بوارەدا، بە تایبەتی بەسەر کونان دویل-ەوە دیارە. پۆ تەنانەت کاریگەری بەسەر شیعری ئەوروپای ئاخر و ئۆخری سەدەی نۆزدەمەوەو هەروەها بەسەر شێوەکاری و مۆسیقاشەوە بەزەقی دیارە. مارگریت و دیبوسی لە جوملەی ئەو شێوەکار و مۆسیقاوانەن کە ئیعترافیان بە کاریگەری پۆ کردووە..

دیارە بایەخی پایەی ئەو وەکو داهێنەرێکی گەورە هەر لە یادا دەمێنێ.

- ٣٧ -

شێروود ئەندێرسۆن

١٨٧٦-١٩٤١

(sherwood anderson)

ئەندیرسین لە ساڵی ١٨٧٦دا لە کامدین-ی ئوهایو لەدایك بووە. بە منداڵی لەبەر هەژاری قوتابخانەی سەرەتایی تەرك کردو بە مەبەستی نان پەیدا کردن بۆ خێزانەکەیان شانی داوەتە بەر کاری جۆراوجۆر. لە رێگەی کارکردنەوە ئاشنای وەرزێران، رەنگ کارانی ناوچەیی و توێژە کۆمەڵایەتییە جیاوازەکان بووەو شارەزایی لە ژیان و گوزەران و خووخدە و تەبیعەتیان پەیدا کردووە. ژیانی ئەو بابەتە خەڵکە پاشان بووە بە هەوێن و دەستمایەی گەلێك لە چیرۆکەکانی. لە نۆزدە ساڵیدا و بە دووی کارا رووی کردۆتە شیکاگۆ و شارەکانی دیکەی رۆژاوای ناوەڕاستی ئەمریکا. پاشان چووە ریزی گاردی نەتەوەییەوە لە کۆتایی جەنگی ئەمریکا و ئەسپانیادا بۆ کوبا نێردرا. پاش گەڕانەوە لە کوبا، لە تەمەنی ٢٣ ساڵیدا بۆ ماوەی ساڵێك چووە قوتابخانەی ئامادەیی. پاشان لە شیکاگۆداو لە کاری نووسینی ریکلامدا سەرکەوتنی باشی بەدەست هێنا. لە ساڵی ١٩٠٧دا کارخانەی رەنگسازی ئەندیرسین-ی لە یەکێك لە شارەکانی ئوهایودا کردەوە. بۆ ماوەی پێنج ساڵان لە کاری دروستکردن و فرۆتنی رەنگدا بێ هاوتاو بێ خەنیم بوو و شۆرەت و سەرکەوتنی باشی بەدەست هێنا. رۆژێك کوت و پڕ لە کاتی خوێندنەوەی نامەیەکدا بۆ سکرتێرەکەی خۆی لە نووسینگەو کارخانەکەی وەدەرکەوت دوای چەند رۆژێك خۆی لە خەستەخانە بینییەوە. تووشی لاوازی ئەعساب بوو بوو، هەر ئەمەش

کردییه کارێك که له تەمەنی سی و شەشساڵیدا ڕێگەی هەڵاتن بگرێتە بەر، خۆشگوزەرانی چینی بۆرژوا وەلاوە بنێ و بەرەو جیهانی هونەر دابکشێ. ئەندیرسین چوو بۆ شیکاگۆ و لەوێندەر سەرقاڵی نووسین بوو. بەخۆی لەو بارەیەوە دەڵێت: "پێیەکانم هێندە لە ئاوی ڕووباری ساردا مانەوە، شێدار و قورس بوونە، ئێستا گەرەکمە ماوەیەك بەسەر زەوی وشکدا بڕۆم." لە شیکاگۆدا بە کۆمەکی کارل ساند بورگ و ئیدگار لی ماستیرز زەوقی چووە سەر نووسین و گۆڤارەکانی ئەو سەردەمە باوەشیان بۆ کردەوە. ڕۆمانی (فەرزەنی وێندی مەك فیرسین)ی ئەندیرسین باسی سەربۆری گوڕێژگەیەکی لادێی بێکارە کە دەبێ بە خانەدارێکی سەرکەوتوو، بەڵام پاشان عەوداڵی کەشقی حەقیقەت دەبێ و دەستبەرداری خەونی سەرکەوتنی مادی دەبێ. ئەم ناوەڕۆکە جارجارێ لە بەرهەمەکانی دیکەشیدا دووبارە دەبێتەوە. بۆیە هاوعەسرانی ئەندیرسین، بە هونەرمەندێکی یاخی دەزانن. ئەندیرسین پێشڕەوی ئەو تاقمە نووسەرانە بوو کە پاش کارەساتەکانی یەکەم جەنگی جیهان، بە هاکانی نەوەکانی پێشوویان وەلاناو گرنگیاندا بە ئازادی تاك باوەڕیان وابوو کە کۆمەڵگەی ئەمڕۆ نایەڵێ مرۆڤ بگاتە کەماڵ. ئەم نووسەرانە لە نێو شارستانییەتێکی لێکپچڕاوی بێهودەدا عەوداڵی بەهاو چەمکە ئامانجدەرەکانی خۆیان بوون. ئەمانە کە بە نووسەرانی ڕێنسانس-ی شیکاگۆ ناویان دەرکردبوو لەگەڵ د. ئێچ، لورانس دا هاوبیرو بۆچوون بوون کە دەیگوت شارستانییەت لە تەحەمول نایەت و هەر خەڵکانی کۆن لەناو سروشت داو لەپاڵ سروشتدا بەختەوەری ڕاستەقینەیان وەدەست هێناوە. ئەندیرسین لە ساڵی ١٩٢٥دا ڕۆمانی (خەندەی تاڵ)ی بڵاو کردەوە. لە ساڵی ١٩١٧دا (پیاوانی بزاڤ)ی بڵاوکردەوە کە ڕۆمانێکە دەربارەی کانەزوخاڵەکانی پەنسیلڤانیا. لە ساڵی ١٩١٨دا کۆمەڵە شیعری (گۆرانییەکانی ئەمریکای ناوەند)ی بڵاوکردەوە. لە ساڵی ١٩١٩دا کۆمەڵە چیرۆکی (واینز یبرگ ئوهایو)ی بڵاوکردەوە و بەم کۆمەڵە چیرۆکە گەیییە لوتکەی شۆرەت و ناوبانگ. ئەم کۆمەڵە چیرۆکە لێکدانەوەی سایکۆلۆژین لەمەڕ ژیان لە شارە بچووکەکانی ئەمریکادا. هەندێکیان، وەکو چیرۆکی (دەستەکان)

بە حاڵ و هەوایەکی شاعیرانە نووسراوەو هەندێکی تریان تەژی خەمێکە کە وەکو داوە دەزوویەکی نەبینراو بە سەرانسەری چیرۆکەکە داکێشراوە.

(واینز یبرگ ئوهایو) تا ڕادەیەك بە شێوازی (وێنەی هونەرمەند لە لاویدا)ی جیمس جۆیس نووسراوە. جۆرج ویلیارد، یەکێکە لە دانیشتوانی واینز یبرگ، و لێبڕاوە ببێ بە نووسەر و گەلێك لە خەڵکانی تەنیای ئەوێندەر باسی گرفتەکانی خۆیانی بۆ دەکەن جۆرج لە ڕێگەی گێڕانەوەکانی ئەوانەوە ناخی خەڵکانی بۆ کەشف دەبێ و دەیخوێنێتەوە. لەگەڵ ئەمەشدا بۆی بەدیار دەکەوێت کە هیچی پێ ناکرێ. گۆشەگیری مرۆڤ یەکێکە لەو سێ ڕەگەزەی کە چیرۆکەکانی ئەم کتێبە پێکەوە دەبەستێ. واتە گۆشەگیری مرۆڤ یەکێکە لە ڕەگەزە هاوبەشەکانی چیرۆکەکانی ناو ئەم کتێبە. هونەرمەندی و دەست ڕەنگینی نووسەر لەم کۆمەڵە چیرۆکەدا بە جۆرێ بەرجەستە بووە کە نووسەرانی وەکو هەمینگوای و فۆکنەری هەڵوەدای خۆی کردووەو لاساییان کردۆتەوە.

چیرۆکی (دەستەکان) کە یەکێکە لە چیرۆکەکانی ناو کتێبی (واینز یبرگ ئوهایو) حیکایەتی دەستانێکە کە نائومێدانە بۆ لە هەمێز گرتنی خەڵکانی دی کراوەتەوە. لێ ئەم دەستە کراوانە چ ئەشق و پەیوەندییەك لەم جیهانەدا نابینن.

ئەندیرسین لە ساڵی ١٩٢١دا و پاش بڵاوکردنەوەی ڕۆمانی (سپیی ماندوو) ڕووی کردە ئەورووپا و لەوێندەر جیمز جویس-ی بینی. ماوەیەك دواتر لە نیوئورلیاندا ویلیام فۆکنەری "کەشف" کرد. (سەرکەوتنی هێلکە مریشك و ئەسپان و مردووان) بە باشترین کۆمەڵە چیرۆکی ئەو، لە پاش (واینز ئیبرگ ئوهایو) دێتە ژماردن. ئەندیرسین (زەوجینی زۆر)ی لە ساڵی ١٩٣٣دا بڵاو کردەوە.

ڕۆمانەکانی ئەندیرسین بە پێچەوانەی کورتە چیرۆکەکانییەوە زۆر سەرنج ڕاکێش و سەرکەوتوو نین. چونکە قارەمانەکانی لە ڕێگەی کاروکردەوەوە گەشە ناکەن و نایەنە ناسین، واتە نووسەر پشتی بە کارو کردەوەی قارەمانەکان نەبەستووە، بەڵکو زیاتر پشتی بە شیکردنەوەو ڕاڤەو شرۆڤەی دوورو درێژ بەستووە.

بەرهەمێن ئەندیرسین لە دەیەکانی ١٩٢٠دا، لە ئەمریکادا زۆر بە رەواج و بەناوبانگ بوون. چینی خوێنەواری ئەمریکا زۆر رموودەی بوون و ئەم رەواجەش بیست ساڵێك درێژەی کێشا. لە ساڵی ١٩٤١دا لاینیل تریلینگ-ی رەخنەگری ناوداری ئەمریکا، جورئەتی پەیدا کرد کە پەلاماری شۆرەتی ئەو بدات. لەگەڵ هەموو ئەمەشدا دەستکەوتە هونەرییەکانی ئەو بۆ دنیای چیرۆکنووسی تاکو ئێستاش هەر بایەخدارن. بڵاوبوونەوەی (بیرەوەرییەکانی شیروود ئەندیرسین) لە ساڵی ١٩٤٩داو هەروەها چاپ کردنەوەی هەندێ لە بەرهەمەکانی و پێشوازی گەرمی خوێنەران لەو بەرهەمانە، بەڵگەی ئەو قسەیەی سەرێمانە.

"مردن لە جەنگەڵدا"، "دەمەوێ بزانم بۆ"، "هێلکە مریشك"، "گلۆپە دانەگیرساوەکان"، "ئەو پیاوەی بوو بە ژن" بە باشترین کورتە چیرۆکی ئەو دەژمێردرێن.

ئەندیرسین لە واری نووسینی کورتە چیرۆکدا بە شێوەی یەکەم کەس زۆر بەتوانا بوو. کورتە چیرۆکی (دەمەوێ بزانم بۆ) یەکێکە لەو کورتە چیرۆکە هەرە سەرکەوتووانەی کە بە شێوەی یەکەم کەس نووسراوە. ئەم شێوەیە کە مارك توین یەکەمجار لە (هەکیلبیری فین)دا بەکاری هێنا، لە راستیدا سەرکەوتنی چیرۆکنووسانی ئەمریکاییە. کەم چیرۆکی کورت توانیویەتی بە بنجبڕی "دەمەوێ بزانم بۆ" بێ تاوانی منالێك وێنە بگرێ، کە هێنراوەتە ناو جیهانی گەندەڵییەوە. ئەندیرسین لە ساڵی ١٩٤١دا لە پەنەمادا مرد.

- ٣٨ -

ئیڤان تۆرگینیڤ

١٨٨٣-١٨١٨

(Ivan Turgenev)

بە گوتەی هینری جیمز، چیرۆکی (بیرەوەری راوچییەك)ی ئیڤان تۆرگینیف، دەورێکی هێندە گرینگی لە ئازادناسی مسکێنان و رەعییەتانی روسیادا بینیوە، مەگەر هەر "کوخی هاپۆ تۆم" ئەو رۆڵەی لە ئازادیی کۆیلەکانی ئەمریکادا بینیبێ. (بیرەوەری راوچییەك) ناوی کۆمەڵە چیرۆکێکی تۆرگینیف-ەو دوورە لە هەر بانگەشەکا بانگە شارییەك و تۆرگینیف هێندە زیندووانەو هەوەس بزوێنانەو شاعیرانە وێنەی تەبیعەتی گرتووە، مەگەر هەر لەخۆی بوەشێتەوە. هنری جیمز دەڵێت جیاوازی تۆرگینیف لە (هریت بیچراستو) لەمەدایە کە چیرۆکەکە بە هونەرێکیٚ هێندە پەنهانی و ناڕاستەوخۆ دەگێڕێتەوە کە بەم نیگایە نایەتە گرتن، هونەرێك کە پتر قولایی دەهاڕوژێنیٚ تا سەتح.

دیارە ئەم هونەری "پەنهانکارییە"ی تورگینیف چەند بۆ خۆی هونەرو نواندنی بازووی هونەرمەندایەتی بووە، جۆرێکیش بووە لە خۆپاسکردن لە خوێنەری تەمەڵ، تۆرگینیف لە ساڵی ١٨١٨دا هاتۆتە دنیاوە، کوڕی بنەماڵەیەکی زەویداری دەوڵەمەند بووە. پاشان کە گەورە بوو و کەوتە ستایشی گۆگۆل، ئەو گۆگۆلەی کە لەسەر شانۆنامەی تەنزاوی جەنابی موفەتیش دوور خرابووەوە. لە ماڵەوە حەپسیان کرد. بەرە بەرە ئاشنایەتی لەگەڵ رەعیەتەکانی خۆیدا پەیدا کردو هەستی هاودەردی

و ئازادخوازانەی لەسەر ئەوان گیرسایەوە. لە ترسی سزای زیاتر نەیدەتوانی راستەوخۆو بێ پەردە قسە بکات، بۆیە (بیرەوەری راوچییەك)ی نووسی کە ئەگەر چی ناراستەوخۆ بوو، بەڵام کاریگەر بوو. دەڵێن کە تەنانەت خودی تزاریش لە کاریگەری ئەو چیرۆکە بەدەر نەبووە.

چیرۆکەکە بریتییە لە گێڕانەوەی کۆمەڵێك بەرخورد و هەڵسوکەوت و مامەڵە کە گوتیاری یەکەم کەس لە رۆژانی راوەکیدا دەیکات. گوتیار (ڕاوی) ئەو شکار و جەنگەڵ و هەماجەی کە تێیکەوتووە شەرح و شرۆڤە دەکات. وێنەکاری لە چیرۆکەکەدا تەواو زندوو شاعیرانەو مادییە:

"درەختەکان پێکەوە بارستاییەکی تاریکی گەورە چێدەکەن. یەکەمین وردە ستێران لە ئاسمانی شیندا دەردەکەون. باڵندەکان هەموو خەوتوون. تەنیا کلك سوران و هەندێ دارکونکەرەی بچووك جارجارێ بەدەم خەوەوە فیکە دەکێشن. سەرەنجام ئەوانیش تەسلیمی خەو دەبن.. .

لە چیرۆکەکانی تۆرگینیف دا پلۆت "گرێ"یان زۆر کەمە یان هەر نییە: راوچی دێ و دەڕوات، دەبێ بە شەو و رۆژ دەبێتەوە. ئەم قاڵبانە هەستی روودانی شتێك دەگوێزنەوە. بەڵام بەڕاستی چیرۆکەکە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەگوترێت و چ هەقێکی بەسەر رووداوە دیار و رواڵەتییەکانەوە نییە. لە چیرۆکی (ئێرموولای) و ژنی ئاشەواندا، راوچییەکەو ئێرمولای لادەدەنە لای ئاشەوانەکە راوچییەکە ژنی ئاشەوانەکە دێنێتە بیر خۆی، بیر لەوە دەکاتەوە.. ئێرمولای قسە دەکات، ژنەکە سەریاندەدات. نان دەخۆن و دەخەون. هەر ئەوەندەو بەس. لەگەڵ ئەمەشدا سەرانسەری ژیانی ئێرموولای و ژنەکە ئاشکرا دەبێت. لە کۆتایی چیرۆکەکەدا، خوێنەر هەموویان دەناسێت، لەو زوڵم و زۆرەی لێیان کراوە، لەو سەبر و حەوسەڵەیەی نیشانیان داوە، حاڵی دەبێ و تێدەگات، هنری جیمز دەڵێت: "ئەم چیرۆکانە هەستی خودی ژیان دەگوێزنەوە، نەك شتێکی دەستکرد".

تۆرگینیف گەلێك رۆمانانی نووسیوەو دەکرێ لێرەدا ئاماژە بۆ رۆمانی هەرە بەناوبانگی باوکان و کوڕان ١٨٦١، و دووکەڵ ١٨٦٧، بکرێ، تۆرگینیف زۆربەی تەمەنی گەورەیی خۆی، لە ئەڵمانیا و فەڕەنسا بەسەر بردووە، و گەلێك لە رووشەکان- لە جوملەی ئەوانە تۆلستۆی و دۆستۆفسکی- کە لە رادەبەدەر لە ئەوروپاییان دەژمارد و پەسندیان نەدەکرد. بەڵام ئەوەی راستی بێ تۆرگینیف وەکو جاری جاران لە خەمی روسیاو ئەدەبیاتی روسیادا بووەو لە ناو نوێنی مەرگەوە نامەیەکی بۆ تۆلستوی ناردووە و دەڵێت: "مەبەستم لە نووسینی ئەم نامەیە ئەوەیە کە بڵێم چەند شاد و دڵخۆشم کە هاوعەسری تۆبووم، لەگەڵ تۆدا لە یەك سەردەمدا ژیاوم و پاشان دوا داوای خۆم بخەمە روو. دۆستی ئازیز، بگەڕێوە سەر کاری ئەدەبی"

تۆرگینیف لە ساڵی ١٨٨٣دا و لە فەڕەنسادا کۆچی دوایی کرد.

- ٣٩ -

لويجى پيرانديللۆ

-١٨٦٧

(Luigi Pirandello)

لويجى پيرانديللو له ساڵى ١٨٦٧دا له سيسيلى ئيتاڵيا هاتۆته دنياوه، له هەر دوو زانكۆى ئيتاليا و زانكۆى بۆن خوێندويەتى و دكتۆرانامەكەى لەسەر بەشى دياليێكتى زێدگەى خۆى نووسيوه، پيرانديللو كارى ئەدەبى خۆى به شيعر دەست پێكرد، بەڵام لويجى كاپوياناى رۆماننووسى ناودارى سيسيلى هانيدا كه چيرۆك بنووسێت و پيرانديللو يەكەمين كۆمەڵه چيرۆكى خۆى له ساڵى ١٨٩٢دا بڵاو كردەوەن ساڵى دواتر رۆمانى (وەدەر نراوى) نووسى، ئەم رۆمانه سەربوردى ژنێكه كه مێردەكەى لەماڵ وەدەرى دەنێت و پاش ماوەيەك بەره بەره دەبێت بەو كەسايەتييەى كه كۆمەڵگه له هەوەڵەوه پێشبينى كردووه، تيمه و ناوەڕۆكى هەوەڵين چيرۆكەكانى بريتييه له رووبەڕووبوونى رواڵەت و واقيع، پيرانديللو لەم چيرۆكانەدا لايەنه خەمينەكانى كۆمەڵگه دەخاته روو، ئەو كۆمەڵگەيەى كه تەنيا بايەخ بەرواڵەت و رواڵەتبارى دەدات. پيرانديللو يەكجار

حەنەكچى و سولمبەيچى بوو، بەڵام سولمبەتچييەتى ئەو له چيرۆكەكانيدا زياتر شەقڵى تاڵ و خەمبارانەى وەرگرتووه.

هەرچەنده پيرانديللو له چيرۆكەكانى سەرەتايدا لە ژێر كاريگەرى رياليستانى سيسيلى وەكو ورگا و كاپويانادا بووه، بەڵام هەر زوو خووى دايه دۆزينەوەى بابەت و نێوەڕۆك، رۆمانى "ماتيا پاسكالى رەحمەتى ١٩٠٤" سەربۆرى پياوێكه كه رۆژێك هەواڵى مەرگى خۆى له رۆژنامەك دا دەبينێ، ئەم كابرايه كه ژيان و كوێرەوەرى ژيان له گيانى خۆى بێزارى كردووه به خوێندنەوەى هواڵى مەرگى خۆى شادمان دەبێت و ماڵ شارى خۆى به جێدێڵێ، پيرانديللو باوەڕى وا بوو كه كەسايەتى مرۆڤ دياردەيەكى زەينييه و پەيوەسته به شێوەى بيركردنەوەوه و چەندين جار دەستە وارەى "رێژەيى كەسايەتى" بەكار بردووه، ئەم بير و هزرەى، كه له رووى فەلسەفى يەوه رەتكراوەتەوه له ئالفريربينييه و هانرى بيرگسونى جووته فەيلەسوفى فەرەنسييەوه وەرگرتبوو، بەڵام زۆر بەراشكاوى و دڵنياييەوه دەريدەبڕى.

لويجى پيرانديللو له زمانى ديالۆگ و گفتوگۆدا زۆر بەتوانا بوو هەر ئەمەش به شێوەيەكى ئاسايى بەره و شانۆى ڕاكێشا. يەكەمين شانۆنامەى (شەرەنگێزى) له ساڵى ١٩٠٨دا نووسى. له ساڵى ١٩١٦دا له ماوەى يەك ساڵدا نۆ شانۆنامەى نووسى لەوانه:

"ئەگەر وا بير دەكەيەوه هەق بەتۆيه" كه شۆرەتى پێ بەخشى، هەڵبەته له نووسينى ئەم شانۆنامانەدا شێوەى باوو تەقيلدى بەكارهێنا، لێ تێكەڵبوونى لەگەڵ گروپێن پێشرەودا كردييەكارێ كه پەى به گرنگى هاو ئاهەنگى و هاوسەنگى رەگەزەكان بەرێ، له ساڵى ١٩٢١دا شانۆنامەى "شەش كەسى عەودالى نووسەرێك"ى نووسى و كه بەمە شۆرەتێكى جيهانى وەدەست هێنا، شەش كەس عەودالى نووسەرێك، هەر كەسەو به شێوەى خۆى ١٩٢٤و ئەمەشە و دەكەين به شەوى خۆمان ١٩٢٠، كۆمەڵه شانۆنامەى سييانەى پيرانديللو پێك دەهێنن كه خۆى ناوى نان "شانۆنامەين سيانەى شانۆ له نێو شانۆ"دا، بەم سێ شانۆنامەيه توانای

شانۆیی پیراندیللو بۆ هەموو کەسێك دەرکەوت، پیراندیللو جەختی لەوە دەکرد کە شانۆ خەیاڵە، چونکە خۆی لە خۆیدا فۆرم یان وێنەیە، پیراندیللو بە شانۆنامەکانی کودتایەکی لە تەکنیکی شانۆی تازەدا بەرپا کرد، ئەو قەرار دارە باوەکانی شانۆی رەفز دەکرد، چونکە پێیوابوو تەکنیکە کۆن و باوەکان ئاستی ئەزموونی شانۆ لە جیاتی داهێنان و بڵاوبردن، تارادەی سەرگەرمی دێنێتە خوارەوە و تەمەشاڤان تەمەڵ دەکات. ئەو لە شانۆنامەکانی خۆیدا تەکنیکی تەقلیدی دەخاتە بەر پرسیار، پەردەکانی خەیاڵ یەك یەك وەلاوە دەنێ تا بگاتە حقیقەتی رووتی هەلومەرجەکانی ژیانی ئادەمیزاد. چونکە پێیوابوو کە تەنیا بە ناسینی ئەم حەقیقەتە دەتوانرێ دڵ بەرزگاری مرۆڤ خۆشبکرێ.

شانۆنامەی "هزی چوارەم-١٩٢٢" کە بەیەکەمین شانۆنامەی پوچی دێتە ژماردن، لە شانۆنامەکانی دیکەی پیراندیللو زیاتر نوێنراوە. پوچی دێتە ژماردن، لە شانۆنامەکانی دیکەی پیراندیللو زیاتر نوێنراوە، تراژیدی هزی لە مەدایە کە ئەو دەمامکی شێتایەتی یەی کە بە هۆشیارییەوە لەسەری دەکات و لە دەموچاوی خۆی ناوە، لە کۆتایی شانۆ نامەکەدا، بە حوکمی هێزێکی سۆزداری کە لە دەسەڵاتی ئەو بەدەرە، دەبێ بە بەشێك لە بوونی ئەو، پیراندیللو لەم شانۆنامەیەدا ئاماژە بۆ ئەو دەمامکانە دەکات کە کۆمەڵگە لە چارەمانی دەبەستێ و جگە لە ئەنجامدانی ئەو رۆڵە، چاوەڕوانی چ شتێکی دی لە ئێمە ناکات، بەرجەستەکردنی بێ ناسنامەیی و دابەزینی کە سایەتی ئادەمیزاد تا رادەی ئەوەی کە دەورێکی کۆمەڵایەتی بگێڕێ گەورەترین دەستکەوتی شانۆی پیراندیللو بووە، پیراندیللو لەگەڵ بێرتۆڵت بریشت، جۆن میلینگتین سینگ و بوجین ئونیل دا بە چوار شانۆنامە نووسی گەورەی سەدەی بیستەم دەژمێردرێت.

لویجی پیراندیللو ژیانێکی زۆر ناخۆشی هەبوو. شێتێتی ژنە هەرە جوانەکەی یەکێکە لە تراژیدیایەکانی ئەو، ئەوەی مایەی سەرنجە ئەوەیە کە باشترین بەهەمەی خۆی لە قۆناغی هەرە نارەحەتی ژیانی خۆیدا بەرهەم هێناوەن واتە لەو قۆناغەدا بووکە

سەرپەرشتی ژنە شێتەکەی دەکرد و کوێرەوەری و هەژاری تەنگیانی پێ هەڵچنی بوو. پیراندیللو لەگەڵ ئەوەشدا لە باری ئەدەبییەوە زۆر پڕ بەرهەم بوو، جگەر لە حەوت رۆمان و پەنجا شانۆنامە، دوسەد و پەنجا کورتە چیرۆکیشی بڵاو کردەوەن نیوەی شانۆنامەکانی لە چیرۆکەکانی خۆیەوە هەڵێنجیاوە.

درۆبوونی رواڵەتان، نەبوونی رەگەزی یەکپارچە لە کەسایەتیدا کە بە شێوەی حاڵەت، باوەڕ، هەست سۆز و گوداز و منی هەمە جۆر دەردەکەوێ، نەمری کاراکتەرانی چیرۆکڤانی لە هەمبەر کەسانی واقیعیدا کە دەمرن و لە بیر دەچنەوە، هەروەها خۆنواندنی رەگەی مرۆڤ کە گوایە لەسەر بنەمای عەقڵانی دەژی، هەندێك لە کەڵکە لەو خولیا زەینییەکانی پیراندیللوی چیرۆکنووس پێك دێنێ. خوێنەر کە چیرۆکەکانی پیراندیللو دەخوێنێتەوە یان شانۆنامەکانی دەبینێن دەگاتە هەندێ ئەنجام و ئەنجامگیری ئەو تۆ کە زۆر بنەڕەتی ترن لەو هزر و بیر و بۆچوونانەی کە ئەو بە خۆی لە بەرهەمەکانیدا نیشانی داون و بەرجەستەی کردوونن ئەمەش یەکێکە لە نیشانەکانی بەرهەمێن نووسەرێکی مەزن.

- ٤٠ -

ئیساك بابیل

١٨٩٤-١٩٤١

(Isaac babel)

ئیساك بابیل لە ساڵی ١٨٩٤دا لە ئودسیا لە دایك بووە، بابیـل هـەر بـە منـاڵی ماڵبات و خێزان و زێدی خۆی بە جێهێشت، هەوەڵجار چوو بۆ کییف، پاشان بە قاچاخ و بەبێ فایل و مۆڵەتی ئاکنجی بوون چوو بۆ سان پترزبۆرگ، لـەم قۆناغـەدا بیـست و یەك ساڵان بوو، بابیل لەوێندەر، لە شەقامی پوشـکین، لـە ژێـر زەمینێکـدا دەژیـا و چیرۆکی دەنووسی، بەڵام کەس گـوێی نـە دەدایـی، ماکـسم گـۆرگی فریـای کـەوت و چیرۆکی "ئیسا کومێچ و مارگاریتا"ی لە بڵاوکراوەکەی خۆیدا بۆ بڵاوکـردەوە، لەگـەڵ ئەمەشدا پێی گوت کە ئەم چیرۆکەی ئەو بەرێکەوت بڵاوبووەتەوە و ئامۆژگاری کرد کە دەستبەرداری ئەدەبیات بێ و بچێتە "ناو خەڵکی". بابیل دەربارەی گۆرگی گوتویـەتی کە لە هەموو شتەکانی خۆیدا قەرزارباری ئەوە. بابیل پاشان لە سـوپای سـووردا و لـە بەرەی رۆمانی دا کەوتە خزمەت، لە ساڵی ١٩١٧دا لایەنی بەشەویکەکانی کـرد و بـۆ لهوستان (هۆڵەندا) رەوانە کرا. دوای پێنج ساڵان کۆمەڵـە چـیرۆکی "سـەربازی سـوارە ١٩٦٢"ی بڵاوکردەوە کە لە راسـتیدا بـیرەوەری خۆیـەتی دەربـارەی ئـەو سـەفەرەی و بەمەش شـۆرەتێکی پەیـدا کـرد، هەواڵـە گونجـاو ورد و مانـا دارەکـانی ئـەم کتێبـە دەوڵەمەندییەکی تازەی بەزمانی روسی بەخشی، کاراکتەرەکانی بابیل لەم چـیرۆکانەدا یان خەڵکانی سادە و بێ رتوشن یان رۆشنبیرانی لاواز و هەسـتیارن، سـەربازی سـوارە راپۆرتێکی حەماسی ئەزموونی ئەفسەرێکە کە لە هەنگی قوازقدا دانراوە، ئەو دڵڕەقی

و توندوتیژییەی لەم چـیرۆکانەدا نیـشاندراوە سـنورو رادەی نییـە، بـەڵام بـە تـۆنێکی لیریکی دێتە دەربڕین و پڕە لە نز و ئاڵۆزی، بە جۆرێ کە خوێنەر یەکەمجار ناتوانێ ئەوە دەستنیشان بکات کە گوتیار بە تۆمـارکردنی ئـەو هـەموو دڵڕەقـی بگـرێ یـان دژی بوەستێ، یەك شێوازی، کورتبڕی، چیرۆکەکانی سەربازی سوارە بەخشیوە. ئیساك بابیل لە تەمەنی ٢٦ ساڵیدا و لە وڵاتی بێگانەدا، لە لهوستان، وێڕای ئەوەی زۆری دیتووە و زۆری تەحەمول کردووە بەڵام خۆی لە سەرەتای رێگەدا دەبینێ، بۆیە لێـدەبڕێ توانـای خۆی تـاقی بکاتـەوە، ئـەم تاقیکردنەوەیـە نوانـدنی ئازایـەتی نییـە، ئیـساك بابیـل لێکچوونی زۆری لەگەڵ سـتیخن کـرین و ئیرنیـست هیمینگوایـدا هەیـە، بـەڵام ئـەو پرسیارەی ئەو روو بە رووبەتی ئەو پرسار و مەسەلەیە نییە کە ئـەو نووسـەرە نـاودارە ئەمریکاییانە بایەخی زۆریان دەداێی، بابیل لە خۆی نا پرسێت کـە ئایـا دەتـوانێ بـە شانازییەوە روو بەڕووی خەتەر بێتـەوە، بـە گوتەیـەکی دی ئایـا دەتـوانێ "کـوژران" تەحەمول بکات؟ بەڵکو بەلای بابیلەوە ئەم پرسیارە گرینگە کە ئایا دەتوانی "کوشتن" تەحەمول بکات، لە کورتە چیرۆك "پاش شەڕ" گوتیاری چیرۆکەکە لە مامور بـە تێـك دەگەڕێنەوە، بەڵام هاوڕێ قۆزاقەکەی لێی توڕەیە، نەك لەبەر ئـەوەی ترسـاوە، بـەڵکو لەبەر ئەوەی بەتفەنگی خاڵییەوە سواری ئەسپ بووەن سەنجام چـیرۆکەکە بـەم داوایـەی گوتیار لە قەدەر کۆتایی دێ کە "سـادەترین بـەهرەم بـدەێی، بـەهرەی کوشـتنی هـاو جۆرانی خۆم." .

زەرورەتی تەسلیم بوون بە تاقیکردنەوە لە چیرۆکەکانی دیکەی بابیلدا دەبیـنین، لـە چیرۆکی "یەکەم قازی من"دا فەرماندەی کەشخە تەوس بە قـۆزاقێکی تـازە دەکـات، چونکە عەینەکی لە چاوە، رۆشنبیر و دڵناسکە و بەینی لەگەڵ دڵڕەقـی و توندوتیژیـدا نییە، بەرپرس دەڵێت:

"ئێمە لێرەدا جێمان نییە بۆ ئەو کەسانەی بیردەکەنەوە، منـداڵان دەبـێ بـچن لـە باوەشی دایکیاندا بنوون." پێنج کەس لە هاوڕێیانی قوزاقەتازەکە ئەوە روون دەکەنەوە کە ئەو غەریبە و بەکەڵکیان نایەت. ئیـدی هـەموو سـەردەخەنە سـەری و ناڕەحـەتی

دەکەن، بەڵام ئەو بەیەك رەفتار دژمنایەتی ئەوان سەبارەت بە خۆی و بە عەینەکەکەی دەسڕێتەوە. برسییە و داوای خواردن لە ژنی خاوەن ماڵ دەکات. ژنە قازەکەی خۆی دەداتێ تا سەری ببڕێ، پیاوەکە "قوزاکە" بە دڵڕەقی قازەکە سەر دەبڕێ و پاشان نووکی شمشێرەکەی خۆی تێ دەچەقێنێ و بۆ ژنەکەی درێژ دەکات و دەستوری دەداتێ کە چاکی بکات بۆ خواردن، ئێستا قەیرانەکە نیشتۆتەوە، باجی کۆمەڵگە دراوە. گروپە پێنج نەفەرییەکە نهوو بوون بە شەش، هەموو شتێك بە باشیو بە خۆشی رەت بووە قسە و باس دەکرێ، پاشان دەخەون "خەوتین، هەر شەشمان لە ژێر یەك میچدا کە لە بەینی دارە ڕاکەیەوە ئەستێرەکان دەبینران، لاقمان تێکەڵ بوو بوو، یەکترمان گەرم دەکردەوە، خەونم بینی، خەونم بەژنانەوە بینی، بەڵام دەستەکانم خوێناوی بوون، غەرق لە خوێندا". بەرهەمێکی دیکە بابیل، چیرۆکەکانی ئۆدیسا-یەکە لە ساڵی ١٩٢٠دا لە مۆسکۆ بڵاو بووە وە. ئەم کۆمەڵە چیرۆکە ئۆدیسای بەر لە شۆڕشی نیسان دەدا، شانۆنامەکانی بابیل: (ئاوابوونی رۆژ- ١٩٢٨، مۆسکۆ) و (ماریا-١٩٢٢، مۆسکۆ) ناو بانگێکی ئەو تۆیان نەبوو. ئیساك بابیل لە یەکەمین کۆنگرەی نووسەرانی سۆڤیەت کە لە ساڵی ١٩٢٤دا بەر پابوو بەشداری کرد و وتەیەکی سادەی خوێندەوە کە پاشان دەرکەوت کە زۆر تەنز ئامێز بووە. لە ساڵی ١٩٢٦ بە دواوە بە هیچ جۆرێ ناوی ئەم چیرۆکنووسە بلیمەتە لە هیچ بڵاوکراوەیەکی سۆڤییەتدا بەرچاو ناکەوێت، وون بووە.

- ٤١ -

ئالبێرکامۆ

١٩١٣-١٩٦٠

(Alber Kamo)

لە ١٩١٣/١١ لە مۆندۆڤی– جەزایر لە دایك بووە، بابی لە کارخانەیەکی شەراب سازیدا کرێکاری جلیکانەسازی بووە.

❊ لە ساڵی ١٩١٤دا بابی کامۆ لە شەڕدا دەکوژرێ. دایکی ماڵ دەگوازێتەوە بۆ گەڕەکی باکووری جەزایری پایتەخت و لەوێندەر نیشتەجێ دەبێت. (لە چیرۆکی نامۆدا، مەرسۆش دانیشتوی هەمان گەڕەکە). دایکی کامۆ ژیانێکی هەژارانە لەم گەڕەکەدا بەسەر دەبات.

❊ لە ساڵی ١٩١٨دا، کامۆ دەچێتە قوتابخانەی سەرەتایی بل کورت.

❊ لە ساڵی ١٩٢٣دا دەچێتە قوتابخانەی ناوەندی و وەکو قوتابییەکی زیرەك دەوڵەت مەسرەفی دەکێشێت.

* کامۆ، لە ساڵی ١٩٢٨دا، داخڵی گروپی فوتبۆڵی، تیپی زانستگەی جەزایری پایتەخت دەبێ.

* لە ساڵی ١٩٢٩دا بۆ یەکەم جار ئاشنایەتی لەگەڵ بەرهەمەکانی ژیییدا پەیدا دەکات.

* کامۆ لە ساڵی ١٩٣٠دا قۆناغی خوێندنی ئامادەیی تەواو دەکات. یەکەمین شوێنەواری نەخۆشی سیلی لێ دەردەکەوێ.

* کامۆ لە ساڵی ١٩٣١دا داخڵی شەشەمی ئەدەبی دەبێ، جیرگرنەر مامۆستای دەبێ کە پاشان دەبێ بە خەمخۆر و هاوڕێی هەرە دڵسۆزی کامۆ.

* کامۆ، لە ساڵی ١٩٣٣دا دەچێتە ریزی راپەڕین و دژی فاشیزم دەخەبتێ. لە ساڵی ١٩٣٤دا یەکەم ژن دێنێ و دوای دوو ساڵ لە یەکەم هاوسەری جیا دەبێتەوە دەچێتە ریزی حیزبی کۆمۆنیست: دەبێ بە لێپرسراوی راگەیاندن لە ناو کۆڕو ئەنجوومەنە مەسڵمانەکاندا.

* لە ساڵی ١٩٣٥دا دەچێتە زانستگەی جەزایر. بۆ بژێوی خۆی، زۆر کاری ناچیزە و سووك دەکات.

* لە ساڵی ١٩٣٦دا، نامەی دبلۆمی خوێندنی باڵای خۆی کە دەربارەی.. پەیوەندی زانستەکانی یۆنانی و مەسیحییەت بوو، نووسی، کەوتە خوێندنەوەی بەرهەمەکانی پاسکال و کیرکە گارد. نمایشی کاری دروست کرد نمایشی: شۆڕش لە ئاستوری نووسی و نمایش کرانی قەدەغە کرا. هەر لەو ساڵەدا هاریکاری لەگەڵ گروپی نمایشی رادیۆی جەزایردا دەکات.

* لە ساڵی ١٩٣٧دا، کامۆ چەند گوتارێك لە رۆژنامەی جەزایری کۆماری خوازدا دەنووسێت، هەر لەو ساڵەدا کۆمەڵە وتارێکی خۆی بە ناوی (پشت و روو)ەوە بڵاو دەکاتەوە.

* لە ساڵی ١٩٣٨دا ئاشنایەتی لەگەڵ بەرهەمەکانی (نیچە)دا پەیدا دەکات. هەر لەو ساڵەدا دەست بە نووسینی (کالیکۆلا) دەکات.

* لە ساڵی ١٩٣٩دا کۆمەڵەی (شادی) بڵاودەکاتەوە.

* لە ساڵی ١٩٤٠دا دووبارە ژن دێنێتەوە. هەر لەو ساڵەدا کامۆ جەزایر بەجێ دێڵێ. نامۆ، تەواو دەکات.

* لە ساڵی ١٩٤١دا ئەفسانەی سیزیف تەوا و دەکات. لە ریزی (راپەڕینی خەبات)دا دەخەبتێ.

* لە ساڵی ١٩٤٢دا نامۆ بڵاو دەبێتەوە.، دابەزینی متفقین لە جەزایردا، کامۆ تا رزگاری فەڕەنسا لە ژنەکەی دادەبڕێ.

* لە ساڵی ١٩٤٣دا ئەفسانەی سیزیف بڵاوبووە وە. کامۆ لە لایەن رۆژنامەی کومباوە بۆ پاریس دەنێردرێ. دەکرێ بە راوێژکاری ئەدەبی بڵاوەخانەی گالیمار، یەکەمین نامە بۆ دۆستێکی ئەڵمانی بڵاو دەکاتەوە.

* لە ساڵی ١٩٤٤دا شانۆنامەی (بەدحاڵی بوون) نمایش دەکرێ. ئاشنایەتی لەگەڵ سارتەردا پەیدا دەکات. سەر وتارکانی رۆژنامەی کومبا دەنووسێت.

* لە ساڵی ١٩٤٥دا کامۆ لە جەزایردا دەکەوێتە تەحقیق دەربارەی کوشتاری موسڵمان لە ستیف. شانۆنامەی کالیگۆلا نمایش دەکرێ. ئاشنایەتی لەگەڵ ژیرار فیلیپی (ئەکتەر)دا پەیدا دەکا.

* لە ساڵی ١٩٤٦دا بۆ وڵاتە یەکگرتووەکان سەفەردەکات. لەگەڵ رنیەچاری شاعیردا دۆستایەتی پەیدا دەکات. هەر لەو ساڵەدا ئاشنایەتی لەگەڵ بەرهەمەکانی سیمون ویل دا پەیدا دەکات.

* لە ساڵی ١٩٤٧دا دژی بێدادی لە مادەگەشکەردا دەوەستێ و نارەزایی دەردەبڕێ، دەس لە رۆژنامەی کومبا هەڵدەگرێ، هەر لەو ساڵەدا رۆمانی تاعون بڵاودەبێتەوە.

* لە ساڵی ١٩٤٨دا بۆ جەزایر سەفەر دەکات. شانۆنامەی حوکوومەتی نیزامی نمایش دەکرێ.

* لە ساڵی ١٩٤٩دا نەخۆشییەکەی کامۆ زیاد دەکات. هەر لەو ساڵەدا شانۆنامەی (دادپەروەران) نمایش دەکرێ.

* لەساڵی ١٩٥٠دا چالاکییەکانی کامۆ زۆر کەم دەبێتەوە. بەشی یەکەمیactuelles (راستییەکان) بڵاودەکاتەوە.

* لە ساڵی ١٩٥١دا مرۆڤی یاخی بڵاو دەکاتەوە. شەڕە نووسین لەگەڵ چاپەمەنییە چەپە توندڕەوەکان..

* لە ساڵی ١٩٥٢دا بۆ جەزایر سەفەر دەکات. پەیوەندی لەگەڵ سارتەر دەبڕێ.

* لە ساڵی ١٩٥٣دا لایەنگری لە شۆڕشگێرانی بەرلینی رۆژهەڵات دەکات. بەشی دووەمیactuelles (راستییەکان) بڵاو دەکاتەوە.

* لە ساڵی ١٩٥٤دا چالاکی سیاسی و ئەدەبی کامۆ کەمتر دەبێتەوە. هەر لەو ساڵەدا (هاوین) بڵاو دەکاتەوە.

* لە ساڵی ١٩٥٥دا شانۆنامەی uncasinteressant (حاڵەتێکی سەیر) نمایش دەکرێ. لە نووسینێکی بۆ زاتییەوە ئامادە کراوە. سەفەر بۆ یۆنان دەکات. هەر لەو ساڵەدا هاوکاری لەگەڵ ئیکسپرسدا دەکات.

* لە ساڵی ١٩٥٦دا، لە مانگی یەکدا سەفەر بۆ جەزایر دەکات، موحازەرە دەدات: بانگەوازی ئاشتی، هاوکاری خۆی لەگەڵ ئیکسپرسدا دەبڕێت (سقوت) بڵاودەبێتەوە. شانۆنامەی نوێژی مردوو لەسەر ئافرەتێکی رەبەن (راهبە) لە نووسینێکی فاکنرەوە ئامادە کراوە، پێشکەش دەکرێ.

* لە ساڵی ١٩٥٧دا خەڵاتی نوبڵی ئەدەبیات وەردەگرێ. هەندێ تێفکرین لەمەڕ ئیعدام. بە هاوکاری ئارتور کوستلەر، بڵاو دەکاتەوە.

* لە ساڵی ١٩٥٨دا موحازەرەیەك لە سوید. بەشی سێیەمی Actuelles (راستییەکان) بڵاودەکاتەوە.

* لە ساڵی ١٩٥٩دا شانۆنامەی s‹de‹posse (لە نووسینێکی دوستوفسکییەوە ئامادە کراوە) نمایش دەکرێ.

* لە ساڵی ١٩٦٠/ لە ١٩٦٠/١/٤دا کامۆ بە دەعمی ئۆتۆمبیل لە نزیکی مونترو گیانی لە دەست دەداو دەمرێ.

- ٤٢ -

جیمز جۆیس

١٨٨٢-١٩٠٤١

(James Joyce)

جیمز جویس لە ساڵی ١٨٨٢ لە دبلین لە دایکبووە لە تەمەنی شەش ساڵیدا چووەتە قوتابخانەی شەوانە رۆژی تایبەت بە چینی دەوڵەمەندی کاتۆلیك، دوای سێ ساڵ، پاش ئەوەی بابی نابوو بوو و سەروەت و سامانەکەی لە دەست، بە ناچاری لە قوتابخانەی ناو براو هاتە دەرێ، جویس لە قوتابخانە ئاینی و مەزەبییەکاندا پەروەردە بوو و یەگجار توندڕەو بوو و لە ئەنجامدا کەوتە دژایەتی مەزەبی کاتۆلیك، لەگەڵ ئەمەشدا مەزەب بوو بە کەڵکەڵە و وەسوەسەی هەمیشەیی زەینی ئەو، جویس لە زانکۆی دبلیندا کەوتە خوێندنی زمانی تازە، بەڵام سەرەڕای بەهەرەی درەخشانی لە زمان ناسیدا، وێڕای زەین روونێ لە رادە بە دەری لەو وارەد، چونکە بەردەوام خەریکی ئەدەبیاتی کۆن و تازەی جیهان بوو، لە واری زماندا

نەگەیی بە هیچ. لە ساڵی ١٨٩٩دا، لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا وتارێکی بە ناوی "(شانۆ نامەی) نوێی ئیبسین" لە گۆڤاری (فورت نایتای ریوریو)دا بڵاوکردەوە و بوو بە مایەی رەزامەندی شانۆنامەنووسی بە تەمەن، جۆیس پاش وەرگرتنی پلەی بەکالۆریوس، بۆ خوێندنی پزیشکگە ری رووی کردە پاریس، بەڵام زۆری نەبرد وازی لەم بیرە هێنا، لە ساڵی ١٩٠٢دان وەکو لە رۆمانی ئۆلیس دا دیارە، بە بۆنەی مەرگی دایکییەوە بۆ دبلین بانگ کرایەوە، جویس لەم ساڵەدا مژولی نووسینی کورتە چیرۆکانی (دبلینی یەکان) بوو، ئەم کۆمەڵە چیرۆکە قەرار بوو لە ساڵی ١٩٠٦دا بڵاوبێتەوە، بەڵام تا ساڵی ١٩١٦ دوا کەوتە، جۆیس، لە دوای مەرگی دایکی ساڵێکی تەواوی بەکاری جۆراوجۆرەوە لە دبلین بەسەر برد. لە ساڵی ١٩٠٤دا ئاشنایەتی لەگەڵ کیژێکدا بە ناوی نورا پەیدا کرد و لە حوزەیرانی هەمان ساڵدا گەشتێکیان بۆ دەرێی شار کرد و عاشقی بوو، ئەم ئاشنابوونە یەکێك لە رووداوە بنەڕەتییەکانی رۆمانی ئۆلیس پێکدێنێ.

جۆیس کە زانی ژیان لە ئیرلەندەدا هەڕەشە لە گەشەکردنی ئازادانەی رۆح و هونەرەکەی دەکات، ئیدی ئارەزوو مەندانە تاراوگەی هەڵبژاردوو چوو بۆ تریست. لە وێندەر ئاشنایەتی لەگەڵ بازرگانێکدا بەنێوی ئیتور شهیتز پەیدا کرد. شیهتز بە هاندانی جۆیس هەندێ رۆمانی دەرخشانی نووسی کە بە ناوی خوازراوی ئیتالۆ شیڤیڤۆ وە بڵاوبوونەوە.

جیمز جۆیس لە ساڵی ١٩٠٤دا دەستی دایە نووسینی رۆمانێك بە ناوی ستیڤن دیدلوس، پاشان ئەم رۆمانەی کورت کردەوە و دەستکارییەکی زۆری کرد و بە ناوی (وێنەی هونەرمەند لە لاویدا) لە ساڵی ١٩١٦دا لە نیویۆرك بڵاوی کردەوە. تازەگەری جۆیس لە وارێن شێواز و تەکنیکدا کە لە کۆمەڵە چیرۆکی "دبلینی یەکاندا" کە بایەخێکی ئەو تۆی پێ نەدرا و بە هەند نەگیرا، جارێکی دی لەم رۆمانەدا و زیاتر رەنگیدایەوە و پەرەی سەند، ئیدی جۆیس بەرە بەرە وەکو نووسەرێکی رەسەن و بوێر ناسرا، زوو رەسمی سێکسی، ترس لە ژنەوتنی وەعزێك لەمەڕ دۆزەخ، تۆبە، خەیاڵی لەبەرکردنی جلی کەشیشی، و سەرەنجام لە دەست دانی ئیمان و باوەڕ بە جوانی و

دێگری لەم رۆمانەدا رەنگیداوەتەوە، وێنەی هونەرمەند لە لاویدا کە نووسینی دەساڵێکی جایاندووە، لە ڕاستیدا هەندێ لە سەرکێشییە زەینییەکانی جۆیس لە زانکۆی دبلیسدا دەنوێنێتەوە سەرانسەری رۆمانی هونەرمەند لە تەمەنی لاویدا بە شێوەی ریالیزم نووسراوە، ئەم ریالیزمە لە رۆمانی بۆلیس شدا بەردەوام دەبێ و لە ناوەڕاستیدا دەگاتە لوتکەوی خۆی و ئیدی دەوەستێ، جۆیس ئۆلیسی، کە کێکە لە دوو بەرهەمە بەرجەستەکەی ئەو، لە ساڵی ١٩١٦دا و پاش لە چاپدانی هونەرمەند لە تەمەنی لاویدا، دەستپێکرد، ئۆلیس لە مارتی ١٩١٨ بەدواوە بەزنجیرە لە گۆڤارێکی ئەدەبیدا بڵاوبووە و سەرنجام لە ساڵی ١٩٢٢ لە پاریس بڵاو بووەوە، بەڵام چاپکردنەوەی لە زۆر وڵاتاندا، لەوانە لە ئەمریکا قەدەغەکرا. هەر ئەم رۆمانە پاشان لە ساڵی ١٩٢٢ دا لە ئەمریکا و لە ساڵی ١٩٢٦دا لە بەریتانیا مۆڵەتی چاپی درایێ، جیمز جۆیس ناوی ئەم کتێبەی لە ئۆدیسەی هومەری شاعیری یۆنانییەوە نووسراوە بریتییە لەسەر بووری ژیانی ئۆدیسە و بەتایبەتی ئۆدیسیوس قارەمانی بوو، ناوەلاتینی یەکەی ئۆلیس شەرم و شرۆڤەی ئەزموونێن دوو پیاوە، لیوپولد بلوم، کە بانگەشەچییەکی جوولەکەیە، و ستیڤین دیدالوس، کە پیاوێکی خەمین و سەرەکی رۆمانەکەیە، هەر چەند ئۆلیس باسی زۆر هەڵدەگرێ، بەڵام ئەم بەرهەمە بە دەستکەوتێکی مەزنی ئەدەبی سەدەی بیستەم لە قەڵەم دراوە، جۆیس بە بڵاوبوونەوەی رۆمانی ئۆلیس عۆرەتێکی جیهانی وەرگرت، لەگەڵ ئەمەشدا بە پێچەوانەی دوو هاووڵاتی یەکەی دیکەی، شاو وییێس، خەڵاتی ئەدەبیاتی نۆ بڵی بەدەست نەهێنا.

لە ساڵی ١٩١٧دا چاویەشەکەی جۆیس زیادی کرد. دوای ماوەیەك لوسیای کیژیشی دوو چاری نەخۆشی دەروونی بوو، زۆر پێشتر هەستی بە نارەحەتی و نیگەرانی کیژەکەی کردبوو لەم رووەوە خۆی سەرزەنشت دەکرد، حاڵی لوسیا وەکو چاوانی خۆی رۆژ بە رۆژ خراتر دەبوو جۆیس لەم سەرو بەندەدا دەستی بە نووسینی رۆمانی "بێداری ماڵیانی فینیگان" کرد، ئەم بەرهەمە رەنگدانەوەیەکی نیگەرانییەکانی ئەو بوو، رەنگدانەوەی دژوارییە داراییەکانی، کزی چاوەکانی، و نەخۆشی دەروونی کیژەکەی بوو

که له هەمانکاتدا نەخۆشی کۆمەڵگەش بوو، ڕۆمانی "بێداریماڵیانی فینیگان" هەوڵێکە بۆ نیشاندانی مێژوو، ئەزموون و پەیوەندییە کەسایەتی و کۆمەڵایەتییەکانی هەموو تیرەی بەشەر کە لەوێدا سنووردارییەکانی زمان و هاماج و زەمان و تاکایەتی بە کۆمەکی خەونان، وەلاوە دەنرێ ڕەگی هەر ڕستەیەکی ئەم ڕۆمانە دەچێتەوە سەر بەرهەمێکی ئەدەبی ناودار، خوێندنەوەی "بێداری ماڵباتی، لەزەتێکی وەهای لێدەبینێ کە هیچ کتێبێك ئەو لەوەتەی ناداتێ، لە ساڵی ١٩٢٩وە، واتە لەو زەمانەوە کە ئەم ڕۆمانە چاپ و بڵاو بووەتەوە تاکو ئێستا ڕەخنەگران مژول و سەرگەرمی لێکۆڵینەوەی بوون، و تەنیا چەند بەش و لایەنێکی ڕوون بووەتەوە و ئەمەش شکۆخوازی و زاڵبوونی سەر سوڕهێنەری جۆیس لە بواری زماندا نیشاندەدات، ڕەخنەگران دەڵێن بڵاوبوونەوەی ئەم ڕۆمانە نیشانەی ئەوەیە کە بەهرە و توانای بێ هاوتای جۆیس کەوتۆتە کوێرە ڕێگایان ئەوەتا پەرەی بە مەرزێن ئەدەبیات و هەروەها مەرزەکانی ئاگایی و هۆشیاری بنیادەم داوە.

جۆیس داستان نووسی (اسگورە) مەزنی سەردەمی خۆیەتی و تەنیا تۆماس مان لەم ڕووەوە شان لە شانی دەدات، ئۆستوورە "داستان" لە ڕوویەکەوە داستانێکە کە هێشتا بایەخی خۆی پاراستووە، جویس و نا مێژوویی، داستانێکە کە هێشتا بایەخی خۆی پاراستووە، جۆیس لە ڕۆمانی "وێنەی هونەرمەند لەتەمەنی لاویدا" داستانی دیدا لۆسی تەلارکاری بینای هەزارتۆیی کریت بەکاردێنێ کە بە داهێنانی باڵ هەڵاتو لە هەوڵی فڕینەکەیدا، ئیکاروسی کوڕی بەرەوە بوو و گیانی خۆی لەدەستدا، جۆیس بۆ نیشاندانی پێگەی هونەرمەندی نوێگەراسوود لەم داستانە دەبینێ، ئەو هونەرمەندەن کە دەبێ لە هەزار تویێی خێزان، سیاسەت و مەزەب هەڵێ، بەم جۆرە هونەرمەند لە ڕوانگەی جیهانی ئاسایی و ڕۆژانەوە دەکەوێت، بەڵام لەڕوانگەی هونەرمەندەوە ئەم کەوتنە ئاوەژووە، کەوتنێکە لە تاریکییەوە بەرە و ڕوناکی. هەڵبەتە هونەرمەندی لاو، بە پێچەوانەی دیدالوسەوە، لەوەیە سەرکەوتن بەدەست نەیەنێ و ڕووبەڕووی شکست و مەرگ ببێتەوە، شکست و مەرگێك کە بە شێوەیەکی کاریگەر لە

ڕۆمانی ئۆلیسدا نیشان دەدرێ. جۆیس بۆ بینای ڕۆمانە گەورەکەی خۆی، ئۆلیس عەودالی ستوونێکە تا پەیکەری مرۆڤی خۆی لەسەر بینا بکات و سەرەنجام ئەوەی لە وێنەی ئودیسیوسی هومەردا بینییەوە: ئەو ئودیسیوسەی کە لە شاری تەروادا ئیدی جەنگاوەر نییە بەڵکو مرۆڤێکی مەرکێش، مێرد، عاشق، دەست پێکەر، هەندێ جار پەلە کار و خودانی دەیان سیفەتی دی کە بە ئاسانی لە مرۆڤی هاو چەرخدا دەبینرێن. هەر فەسڵێکی ئۆلیس لەسەر ڕووداوێکی ناو داستانەکەی هومەر ڕۆنراوە، جۆلیس دەیەوێ بڵێ کە جیهان و تەبیعەتی ئادەمی نەگۆڕن جۆلیس لەم ڕۆمانەدا ڕیالیزم و سەمبۆلیزەم بە کۆمەکی ڕەوتی خود ئاگایی و مەتەلۆگ ئاوێتەی یەکدی دەکات. ئۆلیس سەلماندی فیتنە ئەنگلێزی ژیانە بە شێوەیەکی خەماوی و پێکەنیناوی کە بەرو بەرەنجامی جۆرەها هونەری ئەدەبی وەك لاسایکردنەوەی بەرهەمی ئەدەبی کۆن، و هەروەها خەیاڵ، بڕگەی ژیان، نوکتە و ئەو شتانەیە، جۆلیس لەم ڕۆمانەدا یەك داستان بە شێوەیەکی جۆرا و جۆر دەڵێتەوە و نائومێدە لە دۆزینەوەی شێوەی دڵخوازی خۆی، سەرەنجام شێوەیەکی دڵخواز دەدۆزێتەوە. جیمز جۆلیس ئاشنایەتی لەگەڵ کەسایەتێن بەر جەستەی ئەدەبی وەك عەزرا پاوەند، فورد، ئیلیوت و زۆری دیکەدا هەوو. هەروەها دۆستی دڵسۆزی خەڵکی ئاسایشە بوو: بەڵام تەنیا ئەك کەس ئەوی بەتەواوەتی دەناسی و ئەو کەسەش ژنەکەی بوو کە میانەی لەگەڵ ئەدەبیاتدا نەبوو و بە پەرۆشەوە دەیویست بزانێ کە جۆلیس بۆ (کتێبی ئاسایی) نانووسێت. جۆلیس، بە پێچەوانەی شەکسپیرەوە، خوڵقێنەری ژیان و دیمەنێن دیکە نەبوو، ئەو ژیانی خۆی و ژینگەی کۆمەڵایەتی ئیرلەندەی زێدی خۆی بەکاردێناو بە ناچاری هەنگاوی ناو یەك بەیەکی ڕۆژانی ژیانی ئاوارەیی و دوورە وڵاتی خۆیدا، بە زەبری خەیاڵی خۆی، دەنا. هەر چەندە بە یەقین ڕۆژێ دێ کە داهێنانەکەی جیمز جۆلیس لە واری چیرۆکنووسیدا، لەبەر چاوی خەڵك داکەون، بەڵام نوکتە و شۆخی و مرۆڤ دۆستی سادەی بەرهەمەکانی هەمیشە جوانی و دڵگیری خۆیان دەپارێزن.

- ٤٣ -

وایت برینیت

B.١٨٩٩

(White Brinit)

وایت برینیت مامۆستای بەشی چیرۆکنووسینی زانستگەی کۆلۆمبیای ئەمریکا بوو. لە ساڵی ١٨٩٩دا لە شاری سالت لیك-ی ویلایەتی ئوتا هاتۆتە دنیاوە. تا ساڵی ١٩٣١ پەیامنێری رۆژنامەکانی تایمز، نیویورك هرالدو نیویورك سان بوو. لەم ساڵەدا گۆڤاری پڕ ئیحتوباری چیرۆکی دامەزراند.

جگە لە زانستگەی کۆلۆمبیا لە زانکۆو بنکەی چیرۆکنووسی تری ئەمریکاشدا دەرسی گوتووەتەوە. میری ئوهارا. کارلسون مەك کالیرز، هالی بیرنیت و جی. دی. سالنجیر لە جوملەی قوتابییەکانی ئەو بوون.

وایت برینیت پتر لە سی نامیلکەی چیرۆکی بلاوکردۆتەوە.

- ٤٤ -

فلانێری ئۆکۆنور

١٩٢٥-١٩٦٤

(Flannery O'connor)

فلانێری ئوکونور لە ساڵی ١٩٢٥دا لە ویلایەتی جۆرجیای ئەمریکادا هاتۆتە دنیاوە. ئوکونور بە سەیرترین نووسەرە ژنی جیهان هاتۆتە ژماردن. کەسێکی کاتۆلیك مەزەب بوو و باوەڕی بتەوی بە خودای مەسیحییەت هەبوو، کەچی زۆربەی قارەمانانی چیرۆکەکانی لە واری ئیمانداریدا پێچەوانەی ئەون. کاراکتەرە سکرابەکانی کە لە رووی ئەقڵییەوە ساغڵەم و تەواو نین، هەڵسوکەوت و کارو کردەوەیان توندە. یەکێك لە رەخنەگرەکان گوتویەتی، فلانێری ئوکونور "نووسەرێکی مەزەبی" نییە، بەڵکو "دەربارەی مەزەب" دەنووسێت.

خەمی ژیان و زنەگی ئادەمی لە بەرهەمەکانیدا بە شێوەی خواستنی مۆتەکە ئاسا رەنگیداوەتەوەو نەیاتە ژبیر کردن. بە بۆچوونی ئەو مرۆڤی هاوچەرخ لە حاڵەتی نەفی و تاراندایە و"لە رەگ و ریشەی خۆی دوورکەوتووەتەوە.) لە ماوەی تەمەنی کورتی خۆیدا دوو کۆمەڵە چیرۆك و دوو رۆمانی نووسیوە. هیزل موتس کە قارەمانی سەرەکی رۆمانەکەیەتی، نموونەو شایەتی یەکێکە لەو مرۆڤانەی کە باوەڕی لە دەست داوە "ئەو باوەڕەی کە بە منداڵی کوێرانە پێی تەڵقین دراوە" دێتە سەر ئەوەی کە بە خۆی کلێسایەکی راستەقینەی بێ عیسای لە خاچ دراو بونیات بنێ.

چیرۆکەکانی ئوکونور لەسەر بناغەی رەمزی و مەزەبی رۆنراون و پڕن لە تەعەسوب. بەڵام بەو مەبەستە دارێژراون کە لە دوا شیکردنەوەدا ئەوە نیشان بدەن کە تەعەسوب بە توندڕەوی و شێتی دەشکێتەوە.

بەرهەمەکانی فلانیری ئوکونور لە رادەبەدەر ئاڵۆزن و بە ئاسانی نایەنە دەرك کردن، بۆیە ناکرێ عینوانی مەزن بە نووسەرەکانیان بدرێ. بەڵام چیرۆکەکانی لە چیرۆکی هەموو نووسەرە هاوعەسرەکانی خۆی پتر "مەسەلەی باوەڕ"ی لەخۆ گرتووەو مامەڵەی لە تەکدا کردووە.

فلانیری ئوکونور کە نەخۆشی سیلی دڵ و گورچیلەی لە باوکییەوە بۆ مابووەوە، لە تەمەنی سی و نۆ ساڵیدا کۆچی دوایی کردووە.

- ٤٥ -

فیۆدور میخائیلۆڤیچ داستایێفسکی

١٨١٨-١٨٨١

(Fyodor Mikhailovich Dostoyevsky)

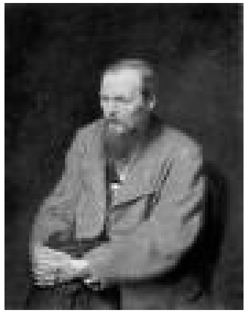

دۆستۆفسکی دووەم منداڵی خێزانەکەی خۆیەتی و لە مۆسکۆ هاتۆتە دنیا. هەوەڵین ساڵەکانی تەمەنی لە ژینگەیەکی تەنگ و چەپەکدا بەسەر بردووە. دۆستۆفسکی لەگەڵ میخائیل-ی برا گەورەیدا، بە جیا لە مناڵانی گەڕەك، لە ماڵ یان لە قوتابخانەدا نێردراوەتە بەر خوێندن. باوکی پیاوێکی توندە تەبیعەت و زاڵم و مەشروبخۆر بووە، کەچی بە گوێرەی پێوەرەکانی ئەو دەوروزەمانە خوێنەوارییەکی باشی هەبووەو زانکۆی تەواو کردووە. دایکی ژنێکی بەتەربێت و خۆشپەروەردە و لە ماڵباتێکی رەسەن و خانەدان بووە، خانەوادەی دۆستۆفسکی جگە لە خوێندنی ئنجیل، ئەدەبیاتی رووس و گرنگترین بڵاوۆکانی رۆژیان دەخوێندەوە. دیارترین بیرەوەری دۆستۆفسکی تەماشا کردنی نمایشی "تالانچییان"ی شیلرە لە تەمەنی دە ساڵیدا.

چۆنیەتی نواندنی ئەم بەرهەمەو بانگەوازی ئـازادیی رۆمانتیـك ئـامێزی بەرهەمەکـە مانایەکی قوڵ و کاریگەرییەکی زۆری بەسەر کارەکانی دۆستۆفـسکییەوە بەجێهێـشت. بابی دۆستۆفسکی لـە سـاڵی ١٨٣١دا دوو گونـدی سـتانی تـولا-ی بەچـنگ هێنـاو ماڵباتی دۆستۆفسکی پشووی ساڵانەیان لەوێندەر بەسەر دەبرد، ژیانی پڕ هەژاری ئـەو دەڤەرەش کارێکی زۆر لە دۆستۆفسکی کردو پاشان لە بەرهەمەکانیدا رەنگیداوەتـەوە. هەڵبەتە هاتووچۆ کردنی دۆستۆفسکی بۆ ئەو گوندانـە یەکـەمین ئاشـنابوونی واقیعـی دۆستۆفسکی بوو لەگەڵ خەڵکی روسیادا کە پاشـان زۆر بـە روونـی و ئاشـکرا کەوتـە نووسین دەربارەیان. لە بەرهەمەکانی شیلەر و سـتانی نەگبـەتباری تـولا-وە بابـەت و رووداوێن ئەوتۆ دزەیان کرد کە هزرو بیری دۆستۆفسکییان تا مردن بەخۆوە مژول کـردو کاریگەریان لە دوا رۆمانیدا (برایانی کارامازۆف) بە زەقی دیارە.

لە ساڵی ١٨٣٧دا، واتە دوو سـاڵ پـاش مـەرگی بـابی ، کـە پێدەچـێت بـە دەسـتی وەرزێرەکانی کوژرابێ، دایکی مرد. دۆستۆفـسکی لـە دەزگـای ئەنـدازەی سـوپایی سـان پترزبورگدا کەوتە خوێندن و هەر چەندە لەوێندەر خەریکی خوێندنی لقی هونەری بوو، بەڵام پتر وەختی خۆی بە خوێندنەوەی بەرهەمێن کلاسیکی روسی و هەروەها بەرهەمێن هەنـدێ لە نووسەرانی جۆراوجۆری ئەوروپایی وەك: (والتیر سکۆت، هوفمان و دیکوئینسی و بالزال) بەسەر دەبرد. پاش تەواو کردنی دەورەی ئەندازیاری لە خزمەتی سەربازی بووەوەو یەکسەر رووی کردە ئەدەبیات. دۆستۆفسکی لە ساڵی ١٨٤٦دا دەمودەست لە پاش بڵاوکردنـەوەی یەکەم کتێبی گەورەی خۆی "بێنەوایان"، ئۆژنی گراندەی بالزاکی تەرجەمـە کـردو بـڵاوی کردەوە. بینەوایان لە لایەن رەخنەگری هەرەدیاری ئەو رۆژگارە (بلینسکی)وە پەسـند کـراو ئەمەش کەمدابێژێك پایەیەکی لە ئەدەبیاتی روسیدا بۆ فەراهەم کرد. دۆستۆفـسکی هـەر لەو سەروبەندەدا دوو بەرهەمی دیکەی بەناوی (ئاغا، ١٨٤٧) و (شـەوانی سـپی ١٨٤٨) بڵاو کردەوە کە سەرکەوتنی لێیاندا بەدەست نەهێنا. لە کۆتایی دەیەی ١٨٤٠دا ئاشنایەتی لەگەڵ گروپی پیتراشفسکی دا پەیـدا کـردو لـە بـاس و کـۆڕو گفتوگۆکانیانـدا دەربـارەی سۆشیالیزمی ئامانجدارو شۆڕش بەشداری کرد.

هەڵبەتە کەم و زۆر کەوتۆتە ژێـر کاریگـەری ئـەو بـاوەڕ باوانـەوە، ئەگەرچـی لـە بەرهەمەکانیـدا ئـەوە بـەدی نـاکرێ کـە راسـتگۆیانە خـووی دابووبێتـە تیۆریـانی شۆڕشگێڕیی. دۆستۆفسکی لەگەڵ کۆمەڵێك ئەندامی دیکـەی گروپـی پتراشفـسکی دا دەستگیر کراو کەوتە زیندانەوەو لە دادگای سوپاییدا بە ئیعدام حـوکم درا. تۆمـەت و تاوانی سەرەکی ئەو ئەمە بوو کە نامە بەناوبانگەکەی بلینسکی بۆ گۆگـۆل، بـەدەنگی بەرز لە کۆبوونەوەیەکی گروپی نـاوبراودا خوێندووەتـەوە، لـە (نامەکـەدا بـۆ گۆگـۆل) بلینسکی هێرشی کردۆتە سەر شەیدایی مەزەبی گۆگۆل و لـە نامەکـەدا رایگەیانـدووە کە خەڵکی روسیا روو لە ئیستاتیکان.

بە هەرحاڵ حوکمی ئیعدامەکەی دۆستۆفـسکی کـە بـە دەسـتووری تـزاری روسـیا نیکۆلای یەکەم دەرکرابوو، گۆڕدرا بـوو حـوکمی ئەبـەدی و دوور خـستنەوە، ئـەوەبوو دۆستۆفسکی لە سەرەتای ساڵی ١٨٥٠دا بە دەست و پێی لـە کـۆت و زنجـیردا بـەرەو تاراوگەی سیبریا رەوانە کرا. ئەو تەجرەبەیەی کە دۆستۆفسکی لە ئۆردوگـای سـزادانی ئومسك بەسەری برد یەجگار دژوار بـوو. ئەگـەر گومانێـك لـەوەدا هـەبێ کـە ئـاخۆ نەخۆشی فێداری دۆستۆفسکی زادەی مانەوەی بێ لەم ئۆردوگایەدا یان نا، ئەوا گومان لەوەدا نییە کە دۆستۆفسکی تا کۆتـایی تەمـەنی ئـازارێکی زۆری بـەم نەخۆشـییەوە "فێداری" چەشت "یاداشتەکانی خانـەی مـردووان — ١٨٦١-١٨٦٢) کـە راپۆرێکـە لەمەڕ ئەو چوار ساڵەی لە تاراوگەی بەسەر بردووە بە بەرهەمێکی کلاسێك لـە بـواری ئەدەبیاتی زینداندا دێتە ژماردن. کاتێ کە لە ساڵی ١٨٥٤دا ئازاد بوو هێشتا هـەقی ئەوەی نەبوو لە سیبریا دەربچێت، بەڵام ژیانێکی تا رادەیەك ئازادی هەبوو، بەتایبـەتی کە بە عینوانی ئەفسەر مژولی خزمەت بوو. پاشان بێوەژنی یـەکێك لـە هاوکارەکـانی خۆی خواست و سەرەنجام لە ساڵی ١٨٥٩دا مۆڵەتی درایێ کـە بـۆ بەشـی ئـەوروپایی روسیا بگەڕێتەوە.

زەوجینەکەی دۆستۆفسکی بە شێوەیەکی گشتی سـەرکەوتوو نـەبوو. ئەمـە جگـە لەوەی ئەو لە کۆمەڵگەیەکدا رووبەڕووی تازە کردنەوەی شۆرەت و ئیحتوبـار بـوو کـە

باس هەر باسی ریفۆرم و گۆڕانکاری شۆڕشگێڕانە بوو. ئەزموونەکانی بووە هۆی زیاتر مکوم بوونی هەستێن مەزهبی لە دڵ و دەروونیدا کە لە دەیەی ١٨٤٠دا لە بوونی دا پەنهان بوو و کاتێ کە بە یارمەتی برایەکەی رۆژنامەی زەمانی لە ساڵی ١٨٦١دا دامەزراند لە واری باوەڕێن سیاسیدا کەسێکی محافەزەکار، نیشتمان پەروەرێکی توندڕەوو کەم و زۆر جەماوەر پەروەر بوو، بەو مانایەی کە پشتیوانی چینی جووتیاری روسی بوو و داوای لە رۆشنبیران دەکرد لە جووتیارانەوە فێربن. دۆستۆفسکی لە رۆژنامەی زەماندا بوو کە یەکەمین رۆمانی خۆی بەناوی (بێزراوان-١٨٦١) بڵاو کردەوە. هەروەها یاداشتنامەیەکی دەربارەی یەکەمین سەفەری خۆی بۆ ئەورووپا بەناوی "یاداشتێن زستانی دەربارەی... ١٨٦٣" لە هەمان رۆژنامەدا بڵاو کردەوە.

بە هەرحاڵ ئەو سەفەرەی بۆ ئەورووپا بیروباوەڕی تەواو گۆڕی و رۆژنامەکەی بە هۆی بڵاو کردنەوەی وتارێك لەمەڕ شۆڕشی ساڵی ١٨٦٣ پۆڵەندا، لەلایەن حکومەتەوە داخرا. هەرچەندە مۆڵەتی دەرکردنی رۆژنامەیەکی دیکەی بەناوی "دەوران" وەرگرت، بەڵام مردنی هاوسەرەکەی، مردنی براکەی و مردنی ئاپۆلون گریگۆریف ی دڵسۆزترین هاوکاری لە دەرکردنی رۆژنامەکە، جەزرەبەی کاری بوون بۆ ئەو. دۆستۆفسکی هەرچەندە بەرجەستەترین بەرهەمی خۆی تا ئەو سەروبەندە بەناوی "یاداشتێن ژێر زەمین ١٨٦٤" لە رۆژنامەی دەوراندا بڵاو کردەوە، زۆری پێنەچوو کە ئەم رۆژنامەیە کەوتە دواکەوتن و پاشان بە تەواوەتی وەستاو قەرزێکی زۆری هێنایە سەر دۆستۆفسکی . ئیدی ئەوە بوو لە ئەنجامی رووبەڕووبوونەوەی دەستکەوتی و تەنگانەیەکی دژواردا، لە پاییزی ١٨٦٥دا لە ویسبادن کەوتە نووسینی رۆمانێك بە ناوی "تاوان و سزا- ١٨٦٦" کە پاش ساڵێك تەواوی کرد. دۆستۆفسکی لە ساڵی ١٨٦٥دا بەڵێننامەی تەواوکردنی رۆمانی "تاوان و سزا"ی مۆر کردبوو و بەڵێنی دابوو کە لە ماوەی ساڵێکدا تەواوی بکات، بۆیە بە شێوەیەکی کاتی دەستی لە کارە سەرەکییەکەی خۆی (قومارباز ١٨٦٧) هەڵگرت. دۆستۆفسکی رۆمانی قوماربازی بۆ ژنێکی گەنجی خێرانووس بەناوی "ئاننا سنیتکلینا" دەخوێندەوەو ئەو دەینووسی.

دۆستۆفسکی پاش ساڵێك ئەو ژنەی خواست، هەرچەندە چارەکە سەدەیەك لە دۆستۆفسکی بچووکتر بوو، بەڵام زەوجینەکەیان سەرکەوتوو بوو.

ئەم ژن و مێردە لە تاو قەرزاری و لە دەست خاوەن قەرزان ناچار بوون سەری خۆ بۆ ئەورووپا هەڵگرن و چوار ساڵیان لە دریسدین گوزەراند. دۆستۆفسکی لەم ماوەیەدا دوو رۆمانی گەورەی بەناوی (ئەبلە ١٨٦٨) و (دەست لێوەشاوان ١٨٧١-١٨٧٢) نووسی. کە گەڕانەوە بۆ روسیا، ئیدی هاوسەرەکەی دۆستۆفسکی ئەرکی بڵاوکەرەوەی بەرهەمەکانی شووەکەی لە ئەستۆ گرت و ژیانێکی خێزانداری ئارام و هێمنی دامەزراند. ئیدی ئەم ژنە بە زەبری ماڵداری خۆی توانی بەرە بەرە هەموو قەرزەکانی دۆستۆفسکی بداتەوە. هەرچەندە دوا ساڵەکانی تەمەنی بە هۆی مەرگی کتوپڕ هەندێ لە منداڵەکانی و زیاد بوونی نەخۆشی فێ یەجگار نارەحەت و دژوار بوو، بەڵام لە سایەی یادەوەری نووسی (یاداشتەکانی نووسەرێك کە ساڵی ١٨٧٣دا دەستیپێکردو ناوبەناو نەبێ ئیدی تا دوارۆژی تەمەنی بەردەوام بوو) هەروەها لە سایەی خوێندنەوەی بەرهەمەکانی خۆیەوە بۆ جەماوەری خەڵك، رۆژنامەنووسی (سەرپەرشتی رۆژنامەی هاوشاری ١٨٧٣-١٨٧٤) و کاری وەکو رۆماننووسێك (لاوی هەرزە — ١٨٧٥) و سەرەنجام لە سەرووی هەموو ئەمانەوە، بڵاو کردنەوەی گەورەترین رۆمانی خۆی (برایانی کارامازۆف) لە ساڵانی ١٨٧٩ — ١٨٨٠ شۆرەتێکی کەم وێنەی بەدەست هێنا. شۆرەتی دۆستۆفسکی بە درێژایی ئەو سیمینار و کۆڕ و ئاهەنگانەی کە بە بۆنەی پەردە لادان لە سەر پەیکەری پوشکین لە مۆسکۆ، لە ساڵی ١٨٨٠دا بەرپا بوو، وتارێکی دەربارەی پوشکین خوێندەوە کە مایەی ستایشی هەمووان بوو، گەییە لوتکە. ئەوجا بەرێکردنی جەنازەکەی لە شوباتی ١٨٨١دا کە دڵی زۆر کەسی لە رادەبەدەر خەمین کرد.

بێنەوایان: یەکەمین بەرهەمی دۆستۆفسکی یەو لەوەیە یەکەمجار وا بێتە بەرچاو کە بە شێوەی کۆنی نامە گۆڕینەوە لە نێوان دوو کەسدا (لە نێوان فەرمانبەرێکی دەست

کورتی میانه ساڵ بەناوی دوشکین و کیژێکی زۆر گەنجتر) نووسرابێ. بەڵام ئەم شێوەیە قوڵی و مەنگییەکی سایکۆلۆژی لەخۆ گرتووە. نامەکانی قارەمانانی دۆستۆفسکی لە شێوەی ئیعترافاتی ئاڵۆزدا دەردەکەون نەك هەر عەشقی لە رادەبەدەری ئەو بە کیژەکە ئاشکرا دەکات بەڵکو ناسنامەی کەسایەتی ئەو، شوێنی ئەو لە کۆمەڵگەو مانای هەژاری ئەو بە ئەو نیشان دەدات.

دۆستۆفسکی کە لە زیندان رزگار دەبێ لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ پەیامنێرێکدا ئیعترافی بە دوو دڵییەکان و باوەڕی خۆی کردووە:

"من دەتوانم تەنیا ئەوەندەت دەربارەی خۆم پێ بڵێم کە من رۆڵەی زەمانم، رۆڵەی بێ باوەڕی و دوو دڵی و تا ئەم ساتەو تا کۆتایی تەمەنم هەر لەسەر ئەم باوەڕە دەبم... ئیدی بەتۆ بڵێم، ئەگەر کەسێك بۆم بسەلمێنێ کە مەسیح لە دەرێی بازنەی حەقیقەتدایەو بەراستی یەقین پەیدا بکەم کە حەقیقەت بە فەرسەخان لە مەسیحەوە دوورە، ئەوجاش پێم باشترە لەگەڵ مەسیحدا بم تا لەگەڵ حەقیقەت." ئەم قسەیەیان بە یەکێك لە بەرجەستەترین وەسێتنامەکانی سەدەی نۆزدەیەم ژماردووە، ئەو سەدەیەی کە رۆشنبیرەکانی بەرە بەرە دەگەینە ئەم ئەنجامەی کە دەبێ خۆ لەو کۆت و زنجیرانە رزگار بکەن کە باوکانی بێ ئاگایان لە دەست و پێی زەینی ئەوانیان کردووە". ئەم وەسێتنامەیە، دە ساڵ پاشتر بۆنەی تایبەتی ئەدەبی خۆی دۆزییەوەو دۆستۆفسکی لە "یاداشتێن ژێر زەوی" دوو دڵی خۆی دەربارەی زانستگەری، ماتریالیزم و ریفۆرمگەری دەیەی ١٨٦٠ راگەیاند و بە پێچەوانەی باوەڕی باوەوە کە مرۆڤی لە بنەڕەتدا بە بوونەوەرێکی عەقڵانی دەزانی، تێگەیشتنی خۆی دەرباری مرۆڤ وەکو بوونەوەرێکی هەوەسباز، بە گومان و خۆسەر نیشان دا. راسکولینکوف لە رۆمانی تاوان و سزادا نموونەیەکی سەرکەوتووی ئەو تێگەیشتنەیە. ئەو لەم رۆمانەدا خوێنکارێکە تاوان دەکات تا بیسەلمێنێ کە ناپلیۆنێکی خۆسەرە، بەڵام لە ئەنجامدا پەی بە خەتاو بێهودەیی بیانووەکانی خۆی دەبات. راسکولینکوف خۆی لە سەر دوو ریانێکی دژواردا بە سەرگەردانی دەبینێ

کە لە راستیدا کەسایەتی دوو پارچەی خۆشیەتی ئەمەی کە گوایە ئەو بە هۆی سونیای سۆزانییەوە دەگاتە ئەخلاق جێی دوو دڵی و گومانە. بەڵام هێزی دارماتیك ئاسای ئەم رۆمانە- تراژیدیا مەزنە، قوڵی ئەو باوەڕانەی تیایدا خراونەتە روو، پێکهاتەی مۆتەکە ئاسای واقیعی ژیانی مەینەتباری شارو بێ ئاگایی قارەمانەکانی- بناغەیەکی هێناوەتە ئاراوە کە شۆرەتی دۆستۆفسکی وەکو بالاترین رۆماننووسی سەدەی نۆزدەیەمی روسیای لەسەر وەستاوە.

دۆستۆفسکی لە دووەم رۆمانی خۆیدا (ئەبلە) هەوڵ دەدا تا تێگەیشتنی خۆی لەمەڕ مەسیحی هاوچەرخدا لە قاڵبی ئەبلەیەکی منداڵ ئاسادا، یانی شازادە میشکین کە کتێبی ئینجیلەکەی ئەو پێکهاتەیەکە لە رزگاری بە کۆمەکی هێزی جوانپەروەری و مەسیح گەری ئەدەبییە، بەرجەستە بکات. هەرچەندە دوا بەشەکانی ئەم کتێبە پرشنگدارو درەخشانە، بەڵام ئەم بەرهەمە بە شێوەیەکی گشتی کەڵەکەیەکە لە بابەتی لاوەکی و قارەمانانی چەنەبازو لایەنگری گەنگەشەو مشت و مڕو دەحکە. ئەگەر لە ئەبلەدا لە سایەی مژدەی مەسیحی روسیادا ئومێدێك بۆ روسیا هەبێ، ئەوا لە رۆمانی دەست لێوەشاوان دا، کە سێیەم گەورە رۆمانی دۆستۆفسکییە ئایندەی روسیا پڕە لە ئاژاوەیەك کە خەڵکی رۆشنبیری ژەهراوی بە باوەڕێن رۆژاوایی و پوچگەرایی، نە باوەڕیان بەخۆ هەیەو نە بە خەڵکی خۆپەرستی روسا، ستافروگینی، بەناو فریارەسی رۆشنبیران، بە رواڵەت لە نێوان روانینی پوچگەرایی بۆ ئازادی و "کە لە قاڵبی کریلۆفدا نیشاندەدرێ" لە نێوان ئیمکانی باوەڕی مەزەبی دا "کە لە قاڵبی شاتف-ی ئیمانخوازدا بەرجەستە دەبێ" سەرگەردانە. بەڵام سەرەنجام تەسلیمی باوەڕێن ڤیرخوڤینیسکیی تیرۆریست دەبێ تا ئەمانجە وێرانکەرەکانی خۆی بێنێتە دی. ئەم رۆمانە لەبەر ئەوەی کە زوڵم و زۆری سیاسی، کە لە ئەنجامی شۆڕشدا بەرۆکی روسیا دەگرێ، دیاری دەکات بۆیە شرۆڤەو راڤەو شیکردنەوەی بۆ رەخنەگرانی هاوچەرخی روسی کارێکی یەجگار دژوارە. دۆستۆفسکی لە رۆمانی (لاوی هەرزە)دا

سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بەدەست نەهێنا. بەڵام لە ساڵی ١٨٧٨دا کە لە دادگایی کردنی (ڤیرا زاوسیچ) و تیرۆریست دا ئامادە بوو، توانی چوارچێوەی دوایین و گەورەترین رۆمانی خۆی (برایانی کارامازۆف) دیاری بکات.

ماڵباتی کارامازۆف، وەکو وێنەیەکی روسیای بچوك دارێژراوە کە روسیای هاوچەرخ و زەمینی لە قاڵبی دمیتری داو، دەسەڵاتی رۆژاوا لە قاڵبی ئیڤاندا و روسیای مەزەبی لە قاڵبی ئەلیوشادا بەرجەستە دەبن. جا لەم میانەدا رەخنەگرتنی ئیڤان لە کڵێساو نکۆڵی کردن لە خوا "بەتایبەتی لە فەسڵی موفەتیشی گەورەدا" وەکو هێرشێکی بێ وەڵام بۆ سەر بێدادی جیهان دەژمێردرێ. برایانی کارامازۆف وەکو لوتکەی دەستکەوتی دۆستۆفسکی رەنگدانەوەی نیگەرانی دۆستۆفسکییە دەربارەی دژوارییەکانی هەڵبژاردن کە هەمیشە لەبەردەم بەشەردایە.

قارەمانانی چیرۆکەکانی دۆستۆفسکی لە هەوڵ و هۆڵی گۆڕاندا نین، لە هەوڵی ریفۆرمدا نین، لە هەوڵی ئەوەدان کە خۆیان لە بەرانبەر ناشیرینی و نەگیرسییەکاندا، کە ژمارەیان زۆرە، هەمیشە بەهێزتر و تەیارتر بکەن.

- ٤٦ -

ماریۆ ڤارگاس یوسا

B.١٩٣٦

(Mario Vargas Yusa)

❊- لە ١٩٣٦/٢/٢٨دا لە ئارەکیپای پیرۆ، لە خانەوادەیەکی قەدیمی لە دایك بووە، پاش دایکبوونی ئەو بە ماوەیەکی کەم دایك و باوکی لێکدی جودا بوونەوە و ئەو لەلای نەنك و باپیری "دایك و باوکی دایکی" لە کوچابامبا لە پۆلیڤی گەورەبوو.

❊- لە ساڵانی ١٩٤١-١٩٤٩ لە کوچابامباو پیورای پیرودا قۆناغی سەرەتایی خوێندن دەبڕێ.

❊- لە ساڵی ١٩٥٠دا دایك و باوکی ئاشت دەبنەوە و ئەو دەچێتە خوێندنگەی سوپایی لیونچوپرادۆ لە لیما.

❊- لە ساڵی ١٩٥٢دا شانۆنامەی (فڕینی ئینکا) دەنووسێت و لەسەر شانۆ دەنوێنرێ.

❊- لە ساڵی ١٩٥٥دا لەگەڵ خولیا ئورکیدیدا دەزەوجێ.

❊- لە ساڵی ١٩٥٦-١٩٥٨دا لە لیمادا چەندین کاری جۆرا و جۆر دەکات- لە بەخشی رادیۆدا، لە رۆژنامەگەریدا، لە کتێبخانەی یانەی ناسیۆنال، لە زانستگەدا پۆستی مامۆستای یاریدەدەر وەردەگرێت.

❊- لە ساڵی ١٩٥٨دا لە زانستگەی سان مارکوس - ی لیما دەردەچێت و بەکالۆریوس لە ئەدەبیاتدا وەردەگرێت.

*- له ساڵی ١٩٥٩دا یەکەمین کتێبی خۆی کە بریتی بوو لە کۆمەڵە کورتە چیرۆکێك بەناوی (رێبەران) بلاو دەکاتەوە و خەڵاتی لیوپولدو ئالاس-ی لەسەر وەردەگرێت.

*- له ساڵی ١٩٥٩دا لە زانستگەی مادریدا بۆ خوێندنی دکتۆرا خۆی ناونووس دەکات.

*- له ساڵی ١٩٥٩دا لە رادیۆ-تەلەفزیۆنی فەرەنسادا دەبێ بەوەرگێڕ و ڤەکۆڵەر و بێژەر.

*- له ساڵی ١٩٦٣دا یەکەم رۆمانی خۆی (سەردەمی قارەمان) بلاودەکاتەوە، کە بریتییە لە دنیایەکی بچووکی کۆمەڵگەی پیرۆ و لەسەر بناغەی ئەزموونێن هەرزەکاری خۆی لە خوێندنگەی لیونسیوپرادو، رۆیناوە.

*- له ساڵی ١٩٦٤دا لە ماوەی مانەوەیەکی کورتدا لە پیرۆ سەفەرێکی لێڕەوار دەکات. کە پاشان دەبێ بەکەرەستەو هەوێنی (خانەی کەسك).

*- له ساڵی ١٩٦٥دا وەکو داوەری خەڵاتێن ئەدەبی کاسادیلاس ئەمریکاس بۆ کوبا سەفەر دەکات و هاوسۆزی لەگەڵ شۆڕشی ئەو وڵاتەدا نیشان دەدات.

*- له ساڵی ١٩٦٥دا ژنی یەکەمی تەڵاق دەدات، پاشان دۆت مامەکەی خۆی (پاتریشیا یوسا) دەخوازێت. (دوو کوڕ و کچێکیان هەیە) .

*- له ساڵی ١٩٦٦دا رۆمانی دووەمی بە ناوی (خانەی کەسك) بلاو دەبێتەوە و بەمەش وەکو چیرۆکنووسێکی بەرجەستە لە ئەمریکای ئەسپانی زماندا دەناسرێت، خەلاتی پڕ ئیحتوباری رومولوگالە گوس لەسەر ئەم رۆمانە وەردەگرێت.

*- له ساڵی ١٩٦٩دا رۆمانی دوو بەرگی "گفتوگو لە کاتدرال"دا بلاودەکاتەوە.

*- له ساڵی ١٩٧١دا یەکەمین کتێبی خۆی لە بواری رەخنەی ئەدەبیدا بلاودەکاتەوە، ئەم بەرهەمە تەواوکەری دکتۆرانامەکەیەتی بەناوی "گارسیا مارکیز: مێژووی یەك خودا کوژی،" .

*- له ساڵی ١٩٧٣دا رۆمانی (سەروان پانتوخاو خزمەتی تایبەتی) بلاودەکاتەوە، ئەمە یەکێکە لەو رۆمانە سەرکەوتووە کەمانەی لە جیهانی چیرۆکڤانی ئەمریکای ئەسپانی زماندا بلاوبووەتەوە.

*- له ساڵی ١٩٧٥دا لە زانستگەی کۆلۆمبیا دادەمەزرێ.

*- له ساڵی ١٩٧٦دا دەبێ بە سەرۆکی ئەنجوومەنی قەڵەمی نێو نەتەوەییpen.

*- له ساڵی ١٩٧٧دا رۆمانی "پورەخولیا و نمایشنامەنووس" بلاو دەکاتەوە. ئەمە رۆمانێکە دەربارەی ئەشقبازی لەگەڵ خولیا ئورکیدی و کاری نووسەری خۆی لە ئیستگەی رادیۆی لیما.

*- له ساڵانی ١٩٧٧-١٩٧٨دا لە زانستگەی کومبریجدا کورسییەکەی سیمۆن بۆلیڤاری لە بواری ڤەکۆلین لە ئەمریکای لاتینی دەدرێتێ.

*- له ساڵی ١٩٨١دا رۆمانی (جەنگی ئاخر زەمان) بلا و دەکاتەوە.

*- له ساڵی ١٩٨١دا یەکەم شانۆنامەی خۆی (تاکنای پیرەکیژ) بلا و دەکاتەوە.

*- له ساڵی ١٩٨٤دا رۆمانی (ژیانی واقیعی ماتیا) بلا و دەکاتەوە.

*- له سالێ ١٩٨٦دا رۆمانی (کێ پالومینو مولرۆی کوشت؟) .

*- له ساڵی ١٩٨٨دا رۆمانی (حیکایەتخوان) بلا و دەکاتەوە.

*- له ساڵی ١٩٨٨دا وەکو مامۆستای میوان لە کولیجی زانستە مرۆڤانییەکانی زانستگەی سیراکۆز دادەنرێ.

*- له ساڵی ١٩٩٠دا بۆ هەڵبژاردنەکانی مانگی حوزەیران خۆی کاندید دەکات و بە ئالبرتو فوخی موری دەدۆڕێنێ.

- ٤٧ -

دێڤید هێربێرت لاورێنس

١٨٨٥-١٩٢٠

(David Herbert Lawrence)

شۆرەت و ناوبانگی لۆرانس گەلەك هەوراز و نشێوی بە خۆوە دەیتووە، بەڵام لە دوا ئەنجامدا و لە ناو گەورە نووسەرانی ئینگلیزدا پایەیەکی شایستەی پەیداکرد، لـۆرانس لە سـەردەمی مـارکس گـەرایی دەیـەی سـی سـەدەی بیـستەمدا وەکـو نووسـەرێکی کۆنەپەرسـت بـاس دەکـرا، کـە لـە سـاڵی ١٩١٣دا رۆمـانی "کـوڕان و ئاشـقان"ی بڵاوکردەوە، ئیدی دەرگای شۆرەتی لە رووودا کرایەوە، ئەم رۆمانە باسی ئەوە دەکات کە چۆن دایکێك هەوڵدەدات ئاشقێنی لەگەڵ کوڕەکەی خۆیدا بکـات و چـۆن ئـەم هەوڵـە دەبێتە مایەی ئەوەی کە پەیوەندی سێکسی کوڕەکەی لەگەڵ ژنانی دیکەدا لەنێوبـچێ، دوورنییە هەوێنی ئەم رۆمانە خودی خانەوادەی لـۆرانس بـێ، چـونکە لـۆرانس کـوڕی خێزانێکی مەعدەنچی بوو، باوکی کەسێکی ڕدێن رەشـی دژە ئـاییـنی مەشـروب خـۆر بوو، بە شێوە زمـانی ناهـەمواری خـەڵکی نـاتینگم شـەڕە قـسەی دەکـرد، دایکـی ئافرەتێکی شارستانی بوو، هاتووچۆی کلێسای دەکرد. بە ئینگلیزییەکی رەوان قـسەی دەکـرد، چـەند سـاڵێك مامۆسـتایەتی کردبـوو. جـا ئـەم جووتـە ململانـێ و کێشمانەکێشێکی توندیان لەنێواندا هـەبوو، ئیـدی رۆمـانی نێـو بـراو هونەرانـدنێکی سەرکەوتووی ئەم حاڵەتەیە و ئەوەتا لۆرانس پاش مردنی دایکی بە جسی چیمبرز کـە پەیوەندی سۆزداری لەگەڵ پەیدا کردبوو، دەڵێت: "ئاشقی بووم وەکو ماشـوقێك لەبـەر

ئەمەبوو کە هەرگیز نەمدەتوانی ئاشقی تۆ ببم." هەڵبەتە ئـەم دیـاردە ئۆدیبییـە لـە رۆمانەکانی دواتری لۆرانسدا بە شێوەی جۆرا و جۆر رەنگی داوەتەوە.

لۆرانس، بەر لە کوڕان و ئاشقان دوو رۆمانی دیکەی بڵاو کردەوە بەناوی (تاووسـی سپی ١٩١١) و (زێدەگاڤ ١٩١٢) تاووسی سـپی بەرهـەمێکی لاوازە کـە تـەنیا لـەم رووەوە جێی بایەخە کە هەوێنی دوا رۆمانی ئـەوە بـەناوی (ماشـوقی خـاتوو چـاترلی ١٩٢٨) ، زێدەگاڤ بەرهەمێکـە کـە بـە شـێوازی دۆستۆفـسکیانە کۆتـایی هـاتووە و زەینێکی هەستیار و هونەرمەندانە تانوو پۆی داوە.

دەیڤید هیربیرت لۆرانس، لە هەمانکاتدا، شاعیرێکی فرەکار بوو، شـیعرەکانی لـە ژێر کاریگەری شاعیری بەناوبانگی ئەمریکایی والت ویتمن دا بوو. بە هۆی نوێگـەری لە وێنەو بزاڤی ناوەوەدا بوونە مایەی پەسند و ستایشی ئیزرا پاوەند، تـاپێش کۆمەڵـە هۆزانی کەشتی مەرگ ١٩١٣، تەنیا هۆزانی تایبەتی دەنووسـی، بـەڵام پاشـان چـەند کۆمەڵە شیعرێکی دیکەی بەچاپ گەیاند، لۆرانس لە ساڵی ١٩١٣دا خوشکان-ی بڵاو کردەوە، لەم رۆمانەدا وێنەی نەوە بە نەوەی یەك ماڵبات دەگرێـت، لـۆرانس لەبـەرگی یەکەمی ئەم بەرهەمەدا کە ناوی پەلکە رەنگینە بوو (هەر کە لە ساڵی ١٩١٥دا بـڵاو بووەوە یەکسەر و لەبەر کۆمەڵێك هۆی سێکسی و سیاسی بە بەرهەمێکی نا ئەخلاقی لەقەڵەم درا و راگیرا.) دەکەوێتـە راڤەوشـرۆڤەی سـەردەمێکی مێـژوویی کـە ریتمـی ژننەگی خانەوادەیـەکی جووتیـار، لـە نـاو کۆمەڵگـەی کۆنـدا، رووبـەڕووی گۆشـاری پیـشەسازی دەبێتـەوە و کاردانـەوەی ئـەو ماڵباتـە لـە هەمبـەر ئـەو گۆشـارە وێنـە دەگیردرێ، لەم رۆمانەدا، لەهەمانکاتـدا، بـەیانێکی نـوێ لەمـەڕ مـەیل و کەڵکەڵـە سێکسی و گەڕان بەدووی ناسنامەی سێکسی دا لە شا قارەمـانی رۆمانەکـەدا، لـە ئۆرسـولادا، بەرجەسـتە دەبـێ، پەسـند کردنـی ئـەم رۆمانـە لەلایـەن یـەکێك لـە رەخنەگرەکانی ئەو زەمانەوە، ئەم کارەی خستە ریزی بەرهەمە کلاسیکەکانی جیهـانی رۆمانی ئینگلیزییەوە، بەهەرحاڵ ئەم بەرهەمە دەبێ لەگـەڵ رۆمـانی "ژنـانی ئاشـق-١٩٢٠"دا کە پاشماوەی رۆمانی ناو براوە بخوێنرێتەوە و موتاڵابکرێ، "ماشوقی خاتوو

چاترلی-١٩٢٨" یەکێکە لە ڕۆمانە بەناوبانگەکانی لۆرانس و هەرا و هەنگامەیەکی زۆری ناوەتەوە، بڵاوەخانەی پنگوین لە ساڵی ١٩٦٠دا، ئەم ڕۆمانەی بێ هیچ سانسۆرێك بڵاوکردەوە، ئەوەبوو بەرپرسانی ئەم بڵاوەخانەیە دوای بڵاو کردنەوەی ڕۆمانەکە بۆ دادگا بانگ کران، وەکو ریسواییەکی نەتەوەیی ناوی ئەم دادگاییە براوە، بەهەرحاڵ چاپکرنی ئەم بەرهەمە وەکو ڕووداوێکی ڕۆشنبیری گەورە ژمێردراوە، بەرهەمەکانی دەیڤید هیربیرت لۆرانس، بەکورتە چیرۆك، ڕۆمان، سەفەرنامە، هۆزان، شانۆ، نیگارکێشی، و ڕەخنەوە وێڕای جۆراوجۆریان قەوارەیەکی شایستەیان پڕکردۆتەوە، کورتە چیرۆکەکانی بەتەنیا بەس بوون بۆ ئەوەی ئەو شۆرەتەی بدەنێ کە ئێستا لە ئەدەبیاتی جیهاندا هەیەتی، لەو ساڵانەی دواییدا بایەخێکی زیاتر بە بەرهەمەکانی دراوە، بەرهەمەکانی ئەو دەربارەی هونەر، نیگارکێشییەکانی، شانۆنامەکانی (کە هەموویان سەرکەوتوون) شیعرەکان و ڕەخنەکانی، هەر هەموو بەشێك لەمۆدێرنیزم پێك دێنن، بەتایبەتی "ژنانی ئاشق"ەکەی کە لە ڕووی دەوڵەمەندی شێواز، ئاڵۆزی و ڕەوانییەوە بە هاوتای ئۆلیسی جیمز جۆیس دەژمێردرێ، لۆرانس ژیانێکی ئاڵۆز و قەرەجانەی هەبووە و لەگەڵ فەریدای هاوسەریدا گەشتی ئەوروپا و باشووری ڕۆژئاوای ئەمریکای مەکزیکی کردووە، لە ساڵی ١٩٣٠دا لە باشووری فەرەنسادا بە نەخۆشی سیل مردووە.

- ٤٨ -

بێرتۆلت برێشت

١٨٩٨-١٩٥٦

(Bertolt Brecht)

شانۆنامەنووسێکی ئەڵمانییە، بابی بەڕێوەبەری کارخانە بوو، لە زانکۆی میونیخ خوێندنی پزیشکی تەواوکردووە. لە ساڵی ١٩١٨دا کراوە بە سەرباز، هەرچەندە لە بواری کاری پزیشکیدا خزمەتی کردووە، بەڵام ئەنجامە ترسناکەکانی جەنگی چەشتووەو تاقیکردۆتەوە. هەر ئەمەش وایکرد ببێ بە یەکێك لە هەواداران و لایەنگرانی ئاشتی. لە شانۆنامەی "بال ١٩٢٢"و شانۆنامەی "دەهۆڵانی شەو ١٩٢٢" لە ڕێگەی فەلسەفەیەکی نەهلیستییەوە داوای گۆڕانی ریشەیی دەکات. بە هاوکاری لەگەڵ کورت نیل دا (ئۆپرای دەرۆزەکەران)، (ئۆپرای سێ قرۆشەکە)ی بەرهەم هێناوە کە هەردووکیان دوو ڕوویی و ریاکاری کۆمەڵگەی پارە پەرست و دەسەڵات پەروەر ریسوا دەکەن.

کە نازییەکان هاتنە سەر حوکم. بە هۆی بیروباوەڕی مارکسییەوە، کە لەو سەردەمەدا زیاترو روونتر لە شانۆنامەکانیدا ڕەنگی دابووەوە، لە ئەڵمانیا دەرکراو ڕەهەنەی وڵاتان کرا. لە ساڵانی (١٩٣٣-١٩٤٨) لە وڵاتانی ئەسکەندەنافی و لە

بەریتانیادا ژیانی بەسەر برد. باشترین بەرهەمی خۆی لەو سەردەمەدا نووسی. لە شانۆنامەی گالیلۆدا ١٩٣٩ بەردەوام بوو لە سەر هێرش کردنە سەر خراپییەکانی کۆمەڵگەو مەحکوم کردنی توندڕەوی ئایینی. لە شانۆنامەی (بوتیلاو ماتیی خزمەتکاری ١٩٤١)دا سەرمایەداری مەحکووم کردووە، لە شانۆنامەی "دایکێکی ئازاو منداڵەکانی دا ١٩٣٩" وێنەی ئەو کوێرەوەری و گەوجێتییانەی گرتووە کە لە جەنگ دەکەونەوە. لە بواری شانۆی مەلحەمیدا دەیویست کارێکی وەها بکات کە تەمەشاڤان ئاوێتەی کەسایەتییەکان نەبێ و پەنا وەبەر ئەقڵ بەرێ نەك سۆز، بۆیە پەنای وەبەر بەکارهێنانی کاریگەری و روناکی شانۆیی غەریب و ناباو دەبرد. ئیدی بەردەوام بوو لە ئەزموونانندا، تەنانەت لە دوا شانۆنامەکانشیدا. ژنێکی باش لە سیتزاون ١٩٤٠) مەتەڵێکی مەغزداری بەڕاز و رەمزەو تەمەشاڤان دەبێ بەخۆی کەشفی بکات و هەڵی بێنێ. (بازنەی گەچینی قەوقازی ١٩٤٥)دوا بەرهەمێتی کە بریتییە لە رووبەڕووبوونەوەی نێوان خێر و شەڕ لەسەر بنەمای ئەفسانەیەکی کۆنی چینی رۆنراوە. لە دوای جەنگی جیهانی دووەم گەڕایەوە بۆ ئەڵمانیاو بوو بە سەرۆکی (ئەنجوومەنی بەرلین) لە بەرلینی رۆژهەلات و لەسەر ئەو کارە مایەوە تا لە ساڵی ١٩٥٦دا کۆچی دوایی کرد.

- ٤٩ -

بۆریس پاستێرناك

١٨٩٠-١٩٦٠

(Boris Pasternak)

رۆژنامەنووس و شاعیرێکی لیریکی روسییە، خودان روانین و جیهانبینییەکی تیژە، رامان و وردبوونەوەیەکی فەلسەفی هەبووە. نووسەرێکی خودان سۆز و گوداز بووە. لە نێوان ساڵانی ١٩١٤-١٩٣٢دا شەش دیوانە شیعری هەرە نایابی بڵاوکردەوە. ئەم دیوانانە دوو چامەی داستانییان لەخۆ گرتووە کە ستایشی ئازادی و بزاڤی شۆڕشگێڕی دەکەن. ئەو گوشارانەی داوایان لێدەکرد کە پابەندی ئایدۆلۆجیا بێ، شیعریان لەلای بێدەنگ کرد.

هەندێك لە بەرهەمێن شەکسپیر، شیللی و گوتێی وەرگێڕاوە. لە ساڵانی ١٩٤٦-١٩٥٣دا، لە تەمەنی ٤٠ ساڵیدا رۆمانی دکتۆر زیڤاگۆ-ی تەواو کرد. لە ساڵی

١٩٥٨دا خەڵاتی نۆبڵی درایێ، بەڵام بە هۆی گۆشاری دەسەڵاتەوە رەفزی کرد. بەرهەمێکی دیکەی بریتییە لە گەشتی ژیانی. رۆمانی دکتۆر زیڤاگۆ باسی روسیای سەدەی بیستەمە. باسی جیهانە، باسی خۆشەویستییە باسی دژواری شۆڕشە کە دەوری ژیان بە مەرگ دەتەنێ، هەرچەندە ئەم رۆمانە هێرش ناکاتە سەر بەها سۆڤییەتییەکان، بەڵام جەخت لەسەر بەهاییێن دی دەکات وەکو کەرامەتی تاك، بەزەیی و سۆز، لێکدی حاڵی بوونی رۆحی. دیارە ئەم هەستە سۆفیەت ئامێزە زاڵە بەسەر ئەو قەسیدانەشدا کە کراون بە پاشکۆی رۆمانەکە.

- ٥٠ -

ئەلێکساندێر پوشکین

١٧٩٩-١٨٣٧

(Alexander Pushkin)

شاعیرێکی هەرە ناوداری روسییە، هەروەها شانۆنامەنووسێکی دیاریش بووە. یەکەمین نووسەری ناوداری روسییە کە لە دەرێی وڵاتی خۆیدا ناوبانگێکی فرەی دەرکرد. کارەکانی بە هەوێن و رۆحی نەتەوەیی دەژمێردرێن، روسەکان زۆریان خۆش دەوێ. لە بنەماڵەیەکی ئۆروستۆکراتی خانەدانە. یەکەم کاری لە بواری پەخشاندا رۆمانێکی مێژووییە دەربارەی باپیری (بابی دایکی) کە سەرکردەیەکی زەنگی حەبەشی بوو. پاشان ماوەیەکی کورتی تەمەنی بە رابواردن و شیعرەوە بردە سەر. قەسیدە لیریکییەکانی زیاتر ستایشی ئازادی و بە گڕا چوونەوەی دکتاتۆرییەتیان لەخۆ گرتووە. بە هۆی بیروبۆچوونە ئازادیخوازییەکانەوە ماوەیەك لە نووسینگەی وەزارەتی دەرەوە

دەست بەسەر کراو، پاشان وەکو جۆرە نەفی کردنێك، لە نێوان سالآنی ١٨٢٠-١٨٢٤دا هەوالّەی باشوور کرا. و لەئەنجامدا لە وەزیفە دەرکرا. قەسیدە درێژەکانی: بەندی قۆقاز، قەرەج، دزانی برا، باسی کیرمیاو قۆقاز دەکەن کە شاعیر بۆ ئەوێندەر نەفی کرابوو. جا ئەم قەسیدانە شۆرەتێکی گەورەیان دایێ و بە (بایرونی روسیا) ناودەبرا. زەوجینی لەگەلّ ئافرەتێکی بەنازی زۆر جوان دا (کە ئەمە بە پێی قسەی خۆی سەدو سیازدەمین ئافرەتی ژیانی بوو) ئارامی بۆ هیچیان دابین نەکرد. پاش شەش سالآن، و لە تەمەنی ٣٨ سالّیدا لە دوئێلێکدا کە زادەی خیانەتەکانی ژنەکەی بوو هاتە کوشتن.

لە ماوەی ئەو سالآنەدا کە لە باشووری روسیادا بەسەری برد، رۆمانێکی شیعری رەخنە ئامێزی رۆمانسیانەی درێژی، لە سالّی ١٩٣٣دا بەناوی (ئۆجین ئۆنیجین) وە نووسی ئەم رۆمانە لەسەر شێوەی (دون جوان) و (بیبو)ی بایرونە. لە پێناوی ئەم چامەیەدا کۆپلە شیعرییەکی چواردە بەیتی داهێنا کە یەك ریتمی و یەك نەوایی دەپارێزێ. ئەم رۆمانەی لەبەر تۆکمەیی، بەتایبەتی لە رووی کاراکتەرسازی و وێنەگرتنی واقیعیانەی دیمەنەکان چ لە سەرانسەری وولآتداو چ لە شاری بترسبورگ دا، بە یەکەمین رۆمانی روسی لە قەلّەم درا. لە سالّی ١٨٢٥بۆریس غودونۆف-ی نووسی کە تراژیدیایەکی مێژووییە بە شیعر، ئەم بەرهەمەی لە ژیانی تزارەوە لە سەدەی شازدەدا هەلّێنجاوەو لەسەر شێوەی شانۆنامە مێژووییەکانی شەکسپیرە.

گەورەیی پوشکین لە بەهرە لیریکییەکانیدایە، چایکوفسکی لەم بارەیەوە دەلّێت چامە لیریکییەکانی (خۆیان دەسترن) زمانە لیریکییە پڕ گوزارشتەکەی گوزارشت لە تەوژم و گوڕی شیعرییەتی شتە باوکان دەکات، مانا رەمزییە هەرە قولّەکانی دەنوێنێ. بە هەر حالّ پوشکین یەکێکە لە نووسەرە هەرە مەزن و گرنگەکانی میللەتی روس.

- ٥١ -

هێنریك ئیبسێن

١٨٢٨-١٩٠٦

(Henrik Ibsen)

شانۆنامەنووسێکی نەرویجییە، وەختێ ئەپسن خووی دایە دنیای شانۆو، شانۆگەری لە نەرویجدا لە ئەوپەڕی قات و قڕی دا بوو. شانۆیی نەرویجی لەسەر دەستی ئەو پەرەی سەندو هاتە دامەزراند و بەمەش شۆرەتی جیهانی وەرگرت، ئیدی بەرە بەرە بوو بە کەسایەتییەکی ئەوروپایی هەرە کاریگەر چ وەکو شانۆنامەنووس و چ وەکو پێشڕەوێکی بواری رۆشنبیری.

ئەپسن لە شارۆچکەی سکین-ی باشووری نەرویج لەدایك بووە. سەردەمی لاوی بە گۆشەگیری بردۆتەسەر. لە تەمەنی ١٦ سالّیدا لە شارۆچکەی گریم ستادا بوو بە شاگرد لە دەرمانخانەیەکدا و شەش سالآن لەوێندەر مایەوە. گەلێك لە خووخدەو عادەتەکانی سەردەمی منداڵی و لاوی ئەپسن لە کاراکتەرەکانی شانۆنامەکانیدا رەنگیان داوەتەوە. کەسێکی سەختگیرو سەرسەخت بوو، حەزی دەکرد کەسایەتی خۆی بسەلمێنێ.

کەسێکی یاخی و دووره پەرێز بوو. هەمیشە دژی تەسکبیری سەردەمی خۆی بوو. شۆڕشەکانی ئەوروپا لە ساڵی ١٨٤٨دا هێندەی دیکە ئەپسنی هاندا. ماوەیەك و بە شێوەیەکی ڕەوتەنی رووی کردە سیاسەت، ئەمەش لە شانۆنامە مێژووییەکەیدا (کاتیلین-١٨٥٠) رەنگیداوەتەوە بیرۆکەی ئەم شانۆنامەیەی لە زۆر کاری دیکەدا دیارە: شایستی یاخیبوونی راستگۆی پەیامدارە. ئەم شانۆنامەیە لەو کاتانەدا گەلاڵە بوو کە خۆی ئامادە دەکرد بۆ تاقیکردنەوەی وەرگرتن لە زانکۆ بۆ خوێندنی پزیشکی، دەبوایە وەکو زۆربەی لاوان و خوێندکارانی دیکە گوتارەکانی شیشیر و دژی کاتیلین بخوێنێ، بەڵام سەیری کرد یاخی پێ پەسنترە لە سیاسەتوان. ئیدی بەرە بەرە لە پزیشکی تەوەلا بوو و خۆی دایە فەلسەفەو ئەدەب، بەتایبەتی شانۆ بۆ ماوەی ١١ ساڵ بەڕێوەبەری شانۆی بیرگن بوو، لە ساڵانی ١٨٥٧ تا ١٨٦٢ دەرهێنەری شانۆیی بوو لە ئۆسلۆ. کە بینی وڵاتەکەی زۆر پاشکەوتووەو بەکەڵکی کاری داهێنەرانەی ئازاد نایەت لە ساڵی ١٨٦٤دا رووی کردە رۆما. لە ساڵی ١٨٦٦دا یەکەمین شانۆنامەی لە تاراوگەدا بەناوی (براند)وە نووسی. ئەم شانۆنامەیە ئەسکەندەناڤییەکانی بە تەواوەتی هەژاند. لە ساڵی ١٨٦٧ شانۆنامەی (بیرگنت)ی نووسی کە لە رووی نێوەڕۆك و کاراکتەرەکانییەوە کارێکی تەواو نەرویجییە. ئەپسن لە کەسایەتی (براند)دا وەعزدادەرێکی خولقاندووە کە کارەساتی ئەم واعیزە لەوەدایە پابەندی بەهایەکی باڵایەو هیچ سازشێك قەبوڵ ناکات، کوێرانە ئەرك و پەیامی خۆی ئەنجام دەدات. بابایەکی دەمارگیرە، خێزانەکەی لەدەست دەدات، لە ئەنجامدا دەبێتە مایەی غوربەت و لە خۆبێگانە بوونی پەیڕەو و موریدەکانی خۆی، دەمارگیری ئایینی و سەرسەختی خۆی دەیخەنە داوەوەو دایدەڕوخێنن.

شانۆنامەی (بیرگنت) کارێکی گەش و روون و شادی ئامێزە، دەوڵەمەندی هونەری میللی ئەسکەندینافی لەخۆی گرتووە. بە زەبری دەوڵەمەندی شیعری، و دەوڵەمەندی وێنەکانی و قوڵی جیهانبینییەکانی، لەلای ئەسکەندیناڤییەکان بووە بە هاوتای فاوست لەلای ئەڵمانەکان و دۆنکیشوت لەلای ئەسپانەکان، ئەو بەرهەمانە ئاوێنەی ژیان و کەسایەتی ئەو گەلانەن.

دیارە ئەپسن زیاتر لە رێگەی شانۆنامە واقیعییەکانییەوە کە بە پەخشان و نەفەسی پەخشانییەوە نووسراون بەناوبانگە. پاش ئەوەی دەستبەرداری ئەو فۆرمە شیعرییە بوو کە لە برانت و بیرگنیتدا بەکاری هێنابوو، ئیدی پێی نایە قۆناغێکی تازەی کاری شانۆیی و لە ساڵی ١٨٧٧دا شانۆنامەی (دەمڕاستانی کۆمەڵگە)ی نووسی ئەم شانۆنامەیە پەردە لە رووی دەمڕاست و سەرکردەکانی کۆمەڵگە لادەبات، پەردەی ریاو ریاکاری، گەندەڵی و بۆگەنی بنەڕەتییان دەخاتە روو. شانۆنامەکە بەوە کۆتایی دێت کە کۆڵەکە راستەقینەکانی کۆمەڵگە ئەو کەسانە نین کە خۆیان کردووە بە خەڵکی بەرزو دەمڕاستی خەڵکی، بەڵکو کۆڵەکەی راستەقینەی هەر کۆمەڵگەیەك ئازادی و راستگۆییە. دەتوانرێ بگوترێ کە ئەم شانۆنامەیە بیرۆکەی گەلێك لە کارەکانی دواتری ئەپسنی دیاری کرد. زۆر جاران دەگەڕێتەوە بۆ هەمان بیرۆکە و جیهانبینی کە **کۆمەڵگەکەمان لە بنج و بناوانەوە گەندەڵە، لەسەر کۆمەڵێك درۆی تەقلیدی دەژی، ئەو زمانانە لە گۆ دەخات کە پەردە لە سەر ساختەکاری و قەڵبییەکانی لادەبەن. کۆمەڵگەیەکە هیچ پرەنسیپ و بەهایەکی راستەقینەی تێدا نییە تەنیا رواڵەت و رواڵەتبازی ساختە نەبێ کە دەبێ بە هەر نرخێ بووە لابرێ.**

شانۆنامەی (خانەی گەمان ١٨٧٩) دەربارەی ئافرەتێکە دەیەوێ بە جیابوونەوە لە مێردەکەی سەربەخۆیی خۆی وەدی بێنێ. ئەم شانۆنامەیە مشت و مڕێکی زۆر گەورەی نایەوە و نووسەر هاتە سەر ئەو قەناعەتەی کە دەبێ کۆتاییەکەی بگۆڕێ. ئەپسن لە شانۆنامەی (تاپۆیان — ١٨٨١)دا ئافرەتێك دەخاتە روو کە مانەوەی لەگەڵ مێردەکەیدا بە هەڵە لە قەڵەم دراوەو باجی قەراری مانەوەکەی کە یەکپارچە کلۆڵی و داماوییە دەدات. ئەم شانۆنامەیە بووە مایەی توڕەیی لە هەموو ئەوروپادا بە هۆی مالیجەی راشکاوی بۆ نەخۆشییەکی سێکسی. توڕەیی لە نەرویجدا گەییە رادەیەك کە هەم لیبراڵەکان و هەم موحافەزەکارەکان دژی وەستانەوە. لە ساڵی ١٨٨٢دا (دژمنی گەل)ی نووسی وەکو بەر پەرچدانەوەیەك بۆ ئەوانەی رەخنەیان لێگرت، هێرشی سەرەکی کردە سەر (ئەو زۆربەیەی دژی وەستانەوە، ئەو زۆربەیەی بیر ناکەنەوە).

ئەپسن لە پاش شانۆنامەی (سۆنەی کێوی ١٨٨٤) گەڕایەوە بۆ تاکایەتی ژنان لە شانۆنامەی (روکمر شولم-١٨٨٦و هیدا گابلر- ١٨٨٩)دا.. هیداو رابیکاویست دوو نموونەی ئەو ژنانەن کە کێشەو ململانێیەکانیان، لە نەسەلماندنی سروشتیاندا بە هۆی ئارەزووەکانیانەوە، دەست پێدەکات. واتە بە هۆی ئارەزووەکانیانەوە ناتوانن تەبیعەتی خۆ بسەلمێنن.

ڕەمز و ڕەمزکاری و ڕەمزییەت بەرادەیەك لای ئەپسن زاڵە کە بە دەگمەن شانۆنامەیەکی دەبینرێ هەندێ ڕەگەزی ڕەمزی نەگرێتە خۆ. جەخت کردن لەسەر ڕەمزییەت لە شانۆنامە شیعرییەکانی سەرەتایدا روون و ئاشکرایە. هەڵبەتە شانۆنامەکانی دواتریشی لە ڕەمزییەت بەدەر نین وەکو بەکارهێنانی سۆنەی کێوی لە شانۆنامەی (سۆنەی کێو)دا، هەسپی سپی لە (روکمر شولم)، دەریا لە (خانمێك لە دەریاوە).

هەڵبەتە لە دوا شانۆنامەکانیدا ڕەمزییەت زۆر بە چڕی بەکارهاتووە و بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆش ژیننامەی خۆی بەکارهێناوە.

ئەپسن، بەشداری خۆی لە بواری شانۆدا، بە شێوازێکی تازە کردووە. بە جورئەتەوە شێوازە کۆنەکانی فەرامۆش کردووە، بیرو گیروگرفتی ئەوتۆی خستۆتە روو کە پێشتر تەختەی شانۆ بەخۆیەوە نەبینیوە.

ئەپسن بە شێوەیەکی قەناعەت بەخش هەڵسوکەوت لەگەڵ هزرە زیندووە جیهانییەکان دەکات وەك: کێشەی نێوان تاك و کۆمەڵگە، نێوان واقیع و خەیاڵ، نێوان ئایدیالی حەقیقی و ئایدیالی ساختەو قەڵب.

- ٥٢ -

ڤیکتۆر هوگۆ

١٨٨٥-١٨٠٢

(Victor Hugo)

شاعیر و شانۆنامەنووس و ڕۆماننووسێکی فەرەنسییە، بابی فەرماندە بوو لە سوپای ناپلیۆندا. هوگۆ لە سەرەتادا دڵبەندی ناپلیۆن و شالویس فلیپ بوو، پاشان دەستبەرداری ئەو دڵبەندییە بوو و شەیدای دیموکراتییەت بوو. لە ساڵی ١٨٥١دا بە هۆی بەربەرەکانی کردنی توندی ناپلیۆنی سێیەم وڵات بەدەر کراو دوور خرایەوە، بەڵام کە لە ساڵی ١٨٧٠دا بۆ پاریس گەڕایەوە وەکو قارەمان و پەیامبەر پێشوازی لێکرا. دوا ساڵەکانی تەمەنی لەم کەش و هەوا پڕ لە ڕێز و قەدرەدا گوزەراند. هۆگۆ بابایەکی مەغرور و خۆپەسند بوو، دیارە هیچ بیانوویەك بۆ ئەو خۆ پەسندییە نەبوو، چونکە لە نێو هەر پەنجا بەرهەمەکەیدا تەنیا چەند شاکارێك هەبوو. "باوەڕی وابوو کە دەبوایە شاری پاریس بەناوی ئەوەوە بنرێ وەکو ڕێز و قەدرزانییەك بۆ ئەو"

ئەو پێشەکییەی بۆ شانۆنامەی (کرومویل- ١٨٢٧)ی نووسی بوو، بوو بە پرەنسیپی شانۆ لە بزاڤی ڕۆمانسی فەرەنسیدا، و پایەی هۆگۆی وەکو کەسایەتییەکی ئەدەبی گەورە چەسپاند. باوەڕی بە ئازادی هەبوو لە هەڵبژاردنی بابەت و لە هۆنینەوەی هۆزاندا. ڕێساکانی کلاسیکییەتی تازەی ڕەفز کرد و پێیوابوو یەکێتی ڕاستەقینەو بنەڕەتی، یەکێتی هونەری کارەکەیە. بەرەڤانی لە هاوشانی جوانی و ناشیرینی کردووە، ستایشی شەکسپیری دەکرد چونکە دیمەنی تراژیدی و کۆمیدی ئاوێتە دەکرد. ئەم بۆچوونانەی لە شانۆنامەی (هیرنانی-١٨٣٠)دا بەرجەستە کردووە. لەم شانۆنامەیەدا واقیعی ڕۆژانەو

وێنەێن بەلاغی ئاوێتە کراوە. هەرچەندە ئەم شانۆنامەیە بە میلۆدراما حەساو دەکرێ و کاراکتەرەکانی ناواقیعن، بەڵام گیانی لیریکی لێوە هەڵدەقوڵێ.

رۆمانەکانی پڕن لە قارەمانی خەیاڵی و دیمەنێن لە رادەبەدەر سۆزاوی. (نوتەردامی قەمور ١٨٣١) وێنەی گۆڕ و تەوژمی ژیان لە سەدەی پازدەدا دەگرێ، قەموور و زەنگەوانی کڵێسا رەمز و نیشانەی تەوژمی مرۆڤانین، (بێنەوابان-١٨٦٢) ئەویش سۆزداری و میلۆدرامییە، هەراو هەنگامەو ئاژاوەو پاشاگەردانییەکە ئەوسەری دیار نییە، ئیدی لە شەڕەوە بیگرە تا بانکەکانی پاریس. دەفری هزر و بیرە کۆمەڵایەتییەکانی خۆیەتی، خەڵکی لە بنەڕەتدا یەکسانن، هەژاران بە شێوەیەکی سیستماتیك لەلایەن کۆمەڵگەوە دەچەوسێنەوە، ئەو کلۆڵییە مرۆڤانییەی کە جان فالجان-ی تاوانبار پیادەی دەکات باجی کۆمەڵە ئەم کارە هەرچەندە کەسایەتی و قارەمانەکانی سەرڤەسەرڤەن و رووداوەکانی مەحاڵ دێنە بەرچاو، بەڵام هەستی مرۆڤ دەهاڕوژێنێ، خۆشەویستی باوکانە، تۆڵە، ئەمەکداری و بەزەیی تێدا دەبینرێ.

هۆگۆ هەرچەندە وەکو رۆماننووس و شانۆنامەنووس یەجگار مەنشورە، بەڵام شورەتی راستەقینەی ئەو بە شیعرەکانییەوە بووە. شاعیرێکی لیریکی زاڵ بەسەر ریتم و کێشدا، دەوڵەمەند لە زماندا، ساماوەر لە وێنەدا، خودان شێوازێکی ئەوتۆ کە لە تۆ وایە لە دوو توێی کارەکانییەوە قوڵە قوڵ هەڵدەقوڵێ.. زێدەڕۆیی لە رۆمانەکانیدا زۆر زەقە، بەڵام دەسەڵاتە هونەرییەکەی و دەوڵەمەندییە زمانەوانییەکەی سەرچاوەی ئیلهامی زۆر نووسەری دواتری فەرەنسی بوون وەکو: مالارمیە، وزولا، بەڵام لەگەڵ زێدەڕۆییە رۆمانتیکییەکانیدا نەبوون. شیعرە لیریکییەکانی خۆی لەم دیوانانەدا بڵاو کردەوە: (چەند گۆرانییەك لە رۆژهەڵاتەوە ١٨٢٩، پەلکێن پاییز ١٨٣١، سترانێن سپێدە ١٨٣٥، دەنگێن دەروون ١٨٣٧، تیرۆژی هەتاوو سێبەر ١٨٤٠) لەم دیوانانەدا بە خۆیایی سۆزە مرۆڤانییەکانی دەردەکەون و پێوەی دیارە کە دەیەوێ بەهایەکی ئەخلاقی بە سروشت بدات. (العقاب ١٨٥٣) رەخنەیەکی توندە لە ناپلیۆن و لە قەسیدە هەرە گرنگەکانییەتی (ئەفسانەی سەردەمان ١٨٥٩) وەکو داستانێکی مێژوویی باس دەکرێت. هەمەجۆری بابەت و شێوازی نووسینی هوگۆ لە سەردەمی خۆیدا بێ وێنە بووەو کەس شانی لە شانی نەداوەو کاریگەری بەرهەمەکانی تەنیا لە چوارچێوەی فەرەنسادا قەتیس نەماوە، بەڵکو پەلوپۆی هاویشتووەو شاعیرانی ئینگلیزیشی گرتۆتەوە بەتایبەتی تینیسون و سوین بیرن.

- ٥٣ -

کاوابات یاسوناری

١٩٧٢-١٨٩٩

(Kawabata Yasunari)

رۆماننووسێکی هەرە بەناوبانگی ژاپۆنییە، لە ساڵی ١٩٦٨دا خەڵاتی نۆبڵی وەرگرت. خودانی زنجیرەیەك رۆمانی شیعرییە کە پتر بایەخ بە کەشفکردنی ڤیان و غوربەت دەدەن لە لای مرۆڤ. لە ساڵی ١٩٢٥دا بەرهەمی (ئیزۆی سەماکار)ی بڵاوکردەوە و ئەم کارە بووە مایەی سەرنجی ئەدیب و ئەدەبدۆستان. بەناوبانگترین رۆمانی (وڵاتی بەفران ١٩٤٧)ـە کە سۆزو گودازی کیژە گوندییەك و حاڵەتی غوربەتی یەکێك لە دڵدارەکانی دەهونەرێنێ. رۆمانی (هەزار گەردن ١٩٤٩) بریتییە لە ئاهەنگێکی چا خواردنەوەو کاریگەری رابردوو لەسەر ژیانی مرۆڤانی. (دەنگی چیا ١٩٥٤) لە ساڵی ١٩٧٠دا کراوە بە ئینگلیزی ئەم رۆمانە بۆشایی نێوان نەوەکان بەرجەستە دەکات.

کاواباتا کاریگەرییەکی زۆری بزاڤی رەمزی هاوچەرخی فەرەنسا بوو. کاواباتا سەفەری زۆری کردووە، کۆڕی ئەدەبی و رۆشنبیری زۆری لە رۆژاوادا گێڕاوە. لە ساڵی ١٩٦٩دا لە زانکۆی هاوایدا دەرسبێژ بووە. لە ساڵی ١٩٧٢دا خۆی کوشتووەو بەمەش خەسارەتێکی زۆر بەئەدەبیات گەییشت

- ٥٤ -

ماكسيم گۆركی

١٨٦٨-١٩٣٦

(Maxim Gorki)

مەکسیم گۆرکی ناوی ئەدەبی ئەلیسکی بیشکۆفە. گورکی رۆماننووس و شانۆنامەنووسێکی رووسییە. لێکۆڵینەوە لە ژیان و بەرهەمی گۆرکی خۆی لە خۆیدا لێکۆڵینەوەیە لە کاروباری سیاسی و کۆمەڵایەتی روسیا لە سەروبەندی داروخانی تزاریسم و هەنگاونان بەرەو کۆمۆنیزم. گۆرکی سەر بە بنەماڵەیەکی گوندی هەژارە. هەر لە منداڵی را دژواری ژیانی جەڕباندووە. لە حەوت ساڵیدا هەتیو کەوت و ئیدی لە نۆ ساڵییەوە کەوتە گێژاوی خۆ ژیاندنەوە. لە تەمەنی ١٢ ساڵیدا کەسوکارو خزمە دڵڕەقەکانی بەجێهێشت و سەری خۆی هەڵگرت و سەراپای روسیای دایە ژێر پێوەو بەردەم کارو کرێکارییەوە زروفی هەمەجۆرو خەڵکانی هەمەجۆر تری بینی و جەڕباند کە پاشان بوون بە هەوێنی چیرۆك و شانۆنامەکانی. بەشداری بزاڤی رادیکالیزمی کرد، هەمیشە لە سەنگەری ئۆپۆزیستۆنیستاندا بووە، بەخۆی جارێك گوتویەتی:"بۆ ئەوە هاتوومەتە ئەم دنیایە تا بەرهەڵستکاری بکەم". لە

شۆڕشی ناکامی ١٩٠٥دا بەشداری کرد و ناچار بوو هەڵێت و خۆی بگەیەنێتە ئەورووپای رۆژاواو تا ساڵی ١٩١٣ لەوێندەر مایەوە. یەکێك بوو لە هەوادار و لایەنگرانی شۆڕشی ١٩١٧و بەمەش پایەکی ئەدەبی بەرزی لە رووسیای سۆڤیەتی دا بەدەست هێنا.

بەرهەمەکانی زادەی سێ قۆناغن: قۆناغی یەکەم دەکەوێتە پێش تەمەنی سی ساڵییەوە، لەم قۆناغەدا بە چەند کورتە چیرۆکێك، کە پتر زادەی دەربەدەری خۆی بوون لە روسیادا، سەرنجی ئەدیب و ئەدەبدۆستانی راکێشا. لەم چیرۆانەدا هاوسۆزییەکی قوڵ لەگەڵ کلۆڵی و کوێرەوەری جەماوەری روسیادا دەکات. لەودیوی پەردەی کلۆڵیانەوە کۆمەڵێك بەهاو روانگەی مرۆڤانی کەشف دەکات کە پێیوایە ئەو بەهاو روانینانە رۆژێ لە رۆژان دەبێ بە چەکی رزگاربوونیان. لەو چیرۆکانە: (شیلکاش ١٨٩٤، شەوێکی پایزی ١٨٩٤، ئیتزراگیل ١٨٩٨).

قۆناغی دووەم بریتییە لەو رۆمان و شانۆنامانەی کە پۆخڵەوات و بەدڕەوشتییەکانی ناو جەماوەری روسی هونەریانە بەرجەستە دەکات. ئەم بەرهەمانە تاڵ و لێڵ و رەشو واقیعین. قارەمانانی ئەم بەرهەمانە هەوڵ دەدەن کاروباران بفەلسەفێنن و بکەونە رێ تا دەگەنە "مانای ژیان". سۆزداری لەگەڵ ئەو خەڵکەدا دەکات وەکو لە (زەلکاو ١٩٠٢)دا دیارە، بەڵام لە (هاووڵاتیانی خومار ١٩٠٢)دا و لە (گەلی هاوینە ١٩٠٥)دا رەخنەیان لێ دەگرێت و و تەوسیان پێدەکات.

رەخنەگران پێیان وایە کە باشترین بەرهەمێن گۆرکی لە قۆناغی سێیەمی دایە کە لە باری میزاجەوە هێدی تر بووە. نووسینەوەی ژینامەی خۆی و بیرەوەرییەکانی لەمەڕ نووسەرانی دی نیشانەی خەملینی فیکرییەکی ئەوتۆیە کە لە بەرهەمەکانی سەرەتایدا بەدی ناکرێ. لەو بەرهەمانەی: (منداڵێتیم ١٩١٣، بیرەوەریم لەگەڵ تۆلستۆی دا ١٩١٩، بیرەوەرێتی لاوێتیم ١٩٢٣، بیرەوەریان ١٩٢٥.)

شانۆنامەی (زەلکاو) باشترین بەرهەمێتی بەتایبەتی لە دەرێی روسیا. ئەمە نموونەی نووسینەکانی و بیروبۆچوونەکانێتی، ئەم کارە لەسەر شانۆی هونەری مۆسکۆ نمایش کرا. ئەو بیرو بەها مرۆڤانیانەی گۆرکی لەم شانۆنامەیەدا هونەراندوونی، کارێکی وایکردووە کە ئەم بەرهەمە ببێ بە کارێکی زۆر جوان و ئایندەیەکی گەش بخاتە بەردەم مرۆڤ.

- ٥٥ -

فرانز كافكا

١٨٨٣-١٩٢٤

(Franz Kafka)

رۆماننووسێكی ئەڵمانییە لە سەردەی ئیمپراتۆریەتی نەمساوی هەنگاریدا ژیاوە. لە ساڵی ١٩٠٦دا پلەی دكتۆرای لە فەلسەفەی قانوون دا وەرگرت، بەڵام مومارەسەی پیشەی قانوونی نەكرد و لە ساڵی ١٩٠٨دا لە دایەرەی بیمەی كرێكاراندا بە فەرمانبەر دامەزرا. لە میانەی ئەو كارەوە توانی زۆر بە قوڵی لە بیرۆكراتییەت تێبگات. هەر لەو سەروبەندەدا پتر لە خەڵوەتدا نووسین و قەڵەمی دەجەڕباند. هەرچەندە كارەكەی ئەو لە دایەرەدا قورس و تاقەتپڕوكێن نەبوو، بەڵام زۆر لێی بێزار بوو، بێزاری و نەفرەتی كافكا لە فەرمان و بیروكراتیەتی دام و دەزگاێن فەرمی بوو بوو بە جۆرە ترسێك و لە چیرۆكەكانیدا رەنگی دابووەوە. بە هەرحاڵ كافكا یەكێك بووە لەو كەسانەی ترسێكی گەورەی لە دڵ و ڕۆح دا هەبووەو نەیتوانیوە لەم دنیایەدا بوونی خۆی بسەلمێنێ و ئەمە

بووە بە مۆركی هەموو كارەكانی. نووسینی زۆر بووە، بەڵام وێڕای ئەوەی بەدڵی ئەو هاوڕێیانەی بوون كە بۆی دەخوێندنەوە، بڵاوی نەدەكردنەوە. هەرچەندە چەند جارێك داخوازی ژنی كردووە، بەڵام نەیتوانیوە ژن بهێنێ. لە ساڵی ١٩١٧دا و بە گەنجی تووشی نەخۆشی سیل بووەو دەستی لە كارەكەی هەڵگرتووەو وەكو ئەوەی هەستی بە نزیكبوونەوەی مەرگی خۆی كردبێ وەسێتی بۆ ماكس برود كردووە كە هەموو بەرهەمەكانی بسووتێنێ و لە نێویان ببات. هەڵبەتە ماكس برود بە وەسێتەكەی كافكای نەكرد و بەرهەمە بڵاوكراوەكانی كە زۆربەی بەرهەمەكانی كافكا بوون، بڵاو كردەوە لەوانە: دادگا-١٩٢٥، قەڵا-١٩٢٦، ئەمریكا ئەم كارانە جیهان و دەسەڵاتێكی خەیاڵییان گرتۆتە خۆ كە قارەمان لەوێندەردا بە هەزارو یەك كۆت و زنجیر گیرۆدەیەو چ ئومێدێكی نییە، بۆیە لەو بەرهەمانەدا ئومێد و گەشبینی بەلای مرۆڤەوە چ مانایەكیان نییە. بۆیە لە زۆربەی بەرهەمەكانیدا، بێ دەسەڵاتی، هەست كردن بە گوناح، و بەزین زاڵە، لە چیرۆكی (پزیشكی گوند)دا خوێنەر وا هەست دەكات بەنێو چڕە خەونێكدا رەتدەبێ، چونكە تەنیا لێرەو لەوێ وێنەو گۆڕانی خەونەكە بواری دۆزینەوەی مانایەكی بابەتی بۆ رووداوەكان فەراهەم دەكات. كەسایەتی و حاڵەت و هەڵسوكەوت و كارو كردەوەكان بە ئەندازەیەك رەمزین كە هێڵی جیاكەرەوە یان سنوورێك لە نێوان دەق و رەمزدا نامێنێ. ئەم چیرۆكە گێڕانەوەی رەمزیانەی بارودۆخی ئەگزیستانسیالیستی كلاسیكە. پزیشكەكە هاوار دەكات: "هیچ رێگەیەك نابینم" ئەم قسەیەی ئەو دەنگدانەوەی قسەی فەیلەسووفانی قەیرانە لە كیركگاردەوە تا سارتەر.

كافكا وێنەیەكی زیندووی ترسی دەروونی خۆی لە نامە بەناوبانگەكەیدا ١٩٤٩ بۆ بابی دەربڕیوە. ئەم نامەیە بەڵگەیەكە بۆ ئەو نائەقڵانیەتە باوەی ماڵی بابی كە دەبوایە تەحەمولی بكات. هەر بۆیە رەمزییەت كە ئاماژەیە بۆ كول و كۆڤان و جەخاری مرۆڤ لە جیهانی نائەقلانی دەوڵەتانی پۆلیسی و سەركوتكاردا، بووە بە چەكی هونەری دەستی كافكا بۆ بەرەڤانی لە مرۆڤ و دۆزی مرۆڤ و ئازادی مرۆڤ كە پێموایە بابەتی هەرە سەرەكی ئەدەب و دەقی ئەدەبییە.

- ٥٦ -

میگوێل دی سیرڤانتس

١٥٤٧-١٦١٦

(Miguel de Cervantes)

(میگل دو سیرڤانتس)ی شاعیر و نمایشنامەنووسی ئەسپانیایی لە ساڵی ١٥٤٧دا لەو وڵاتە هاتۆتە دنیا. بابی دکتۆرێکی گەڕۆك بوو هەمیشە دەگەڵ میگلی چکۆلەدا بەدوای کارو کاسبی دا ئەم شار و ئەو شاری دەکرد. دوور نییە ئەم سەفەر و گەڕانانە پاشان زەینیان پڕ کردبێ و تەیاریان کردبێ بۆ نووسینی بەرهەمە هەرە بەناوبانگەکەی (دونکیشووت).

میگل قوتابخانەی تەواو نەکرد، لە لاویدا بوو بە سەرباز و لە هێزی دەریاییدا کەوتە کار. تا لە سەفەرێکیدا کەوتە کەمینی دزانی دەریایی عەرەبەوەو بە دیلی گیرا و وەکو کۆیلەیەك فرۆشتیان. ماوەیەکی زۆر بە یەخسیری مایەوەو چەند جارێك هەوڵی هەڵاتنی دا بەڵام بێهودە بوو ئەوەبوو خانەوادەکەی بە پارە کڕییانەوەو ئازادیان کرد.

میگل دووبارە درێژەی بە خزمەتی سەربازی دایەوەو بەدەم خزمەتی سەربازییەوە کەوتە شیعر هەڵبەستن، بەڵام شیعرەکانی باش نەبوون، بە کورتی هەوڵە ئەدەبییەکانی چ وەکو شیعر و چ وەکو نمایشنامە سەرکەوتوو نەبوون.

میگل کەسێکی هەژارو دەستکورت و قەرزار بوو. بەهۆی قەرزارییەوە خرایە زندانەوەو لە ساڵی ١٦٠٣دا لە زیندان دەرچوو، بەشی یەکەمی ڕۆمانە بەنێوبانگەکەی لە زینداندا نووسی و لە ساڵی ١٦٠٥دا بڵاوی کردەوە. هەر لەو ساڵەدا، واتە لە ساڵی چاپ و بڵاو بوونەوەی ڕۆمانەکەیدا، جارێکی دیکە گیرایەوە. (دونکیشۆت) زۆر بە زوویی لە ئەسپانیادا شۆرەتی پەیدا کرد، پاشان لە ساڵی ١٦١٥دا بەشی دووەمی بڵاوکردەوە.

بە هەرحاڵ بڵاوبوونەوەی دوو بەرگەکەی دونکیشۆت شۆرەت و خۆشەویستییەکی یەجگار زۆری بۆ ئەم پیرە سەربازە پەیدا کرد، و تا سەر مۆخ لەزەتی شۆرەتی چەشت و ئیدی بە هەژاری و دەستکورتی لە ١٦١٦/٤/٢٣ کۆچی دوایی کرد. دونکیشۆت یەکێکە لە ڕۆمانە بەناوبانگەکانی ڕۆمانێن کلاسیکی جیهان کە بۆ پتر لە (سی ٣٠) زمانی زندووی دنیا بەرچڤە کراو زۆر کەرەت کراوە بە فیلمی سینەمایی و بە ئەڵقەو زنجیرە لە تەلەفزیۆناندا پێشکەشکراوەو تەنانەت زۆر فیلمی کارتۆنی لێ ئامادە کراوە.

ئەمە جگە لەوەی کراوە بە نمایشنامەو هونەرمەندانی ناوداری جیهانی بەشدارییان تێدا کردووە. دەربارەی دونکیشۆت گوتراوە: "منداڵان حەزی لێدەکەن، لاوان دەیخوێننەوە، پیاوان تێیدەگەن، و پیران ستایشی دەکەن.".

- ٥٧ -

هانس کریستیان ئاندێرسۆن

١٨٠٥-١٨٧٥

(Hans Christian Anderson)

ئاندرسۆن یەکێك بوو لەو گەورە چیرۆکنووسانەی کـە لـە نێـوان سـالآنی ١٨٣٥-١٨٧٢ جوانترین چیرۆکی بـۆ منـدالآن و بـۆ لاوان نووسـیوە. لـە سـالّی ١٨٠٥دا لـە دانیمارك لەدایك بووە. باوکی پێلآوسـازێکی هـەژار بـوو، تـەنیا نـەداری و کلّـۆلّی و کوێرەوەری بۆ کوڕەکەی بەجێهێشت. پاش مەرگی زووەکی بابی، ئاندرسۆن دەستی لـە خوێندن هەلّگرت و لە کۆبنهاگندا کەوتە گەڕان بەدووی کاردا.

ئاندرسون لە پالّ ئەو کارە بێ بایەخەدا کە لە یەکێك لە تیاترۆکانی ئەو شـارەدا بەدەستی هێنابوو کەوتە خوێندن لـە زانکـۆدا و پـاش ماوەیـەك یەکـەمین کۆمەلّـە هۆنراوەی خۆی بلآوکردەوە. دوای ئەوە کەوتە سەفەر و گەڕان بە ولآتانی ئەوروپادا و ئەنجام یەکەمین کۆمەلّە چیرۆکی خۆی بە نێـوی حیکایـەتی پـەرییان بـلآو کـردەوە. ئاندرسۆن لەم حیکایەتانەدا، کە زیاتر زادەو هەلّقولآوی کوێرەوەرییەکانی خودی خۆی بوون، ئەو حەقیقەتانەی خـستە روو کـە بوونـە مایـەی سـەرنجی هـەموو منـدالآنی جیهان. ئاندرسۆن، لە چیرۆکی (بێچوە مراوی کرێت)دا هەندێ گۆشەو کەناری ژیـانی خۆی وێنە گرتووەو خۆی کە هەمان بێچوە مراوییە کرێتەکە بوو، بە خەلّکی جیهاند ناساند. ئەم چیرۆکە رەمزی واقیعی منـدالّیی ئـەو بـوو کـە لـە ماوەیـەکی کەمـدا شۆرەتی جیهانی پەیدا کرد.

ئاندرسۆن بە زەبری گێڕانەوەی هونەریانەی حیکایـەتێن میللـی پـێ لەسـەر مانـا ئەخلاقی و رەمزی و تراجیدییەکان دادەگرێ.

ئاندرسۆن لە چیرۆکی (پینەدۆز و جنیان)دا یادی سەربوری بابـە بەلەنگازەکـەی دەکاتەوە کە خۆزیاری دەخواست جنیان بێنە کۆمەکی و پێلآوی بۆ دروسـت بکـەن تـا ئـەو لـە کـوێرەوەری و بەدبـەختی رزگـار بـێ و تـامی خۆشـی و ئاسـایش و ئاسوودەیی بچەژێ.

هانس کریستین ئاندرسۆن، ئەمڕۆکە لە سەرانسەری دنیادا مەنشورەو کتێبەکانی بۆ هەموو زمانە زندووەکانی جیهان وەرگێڕدراون، زۆرجاران فیلمی سـینەمایی و نمایـشی تەلەفزیۆنیان لێ ئامادە کراوە. ئاندرسـۆن لـە سـالّی ١٨٧٥دا و لـە تەمـەنی حـەفتا سالّیدا لە دانیمارك کۆچی دوایی کرد.

- ٥٨ -

دۆرۆپی پارکێر

١٨٩٣-١٩٦٧

(Doropi Parker)

ئەدیبێکی ئەمریکییە لە بوارەکانی شیعر، و چیرۆکی کورت، و رەخنەی ئەدەبی و هونەری، و شانۆنامەدا خۆی تاقیکردۆتەوەو قەڵەمی تاوداوە. باوەڕی وابوو کە تــەنزو سەتیر کاریگەرترین چەکی دەستی ئەدیبە بۆ راستکردنەوەی ئەو کەچڕەوی و لادانانەی هزر و بیری مرۆڤانی تووشی دەبێت. هەرچەندە باوەڕی وابوو کە ریفۆرمی کۆمەڵایەتی تەقلیدی ئەرکی هونەر نییە. بەڵام بەربەرەکانی بیر تەنگی و زوڵم و زۆری بە ئەرکێکی گرنگی سەرشانی هونەرمەند دەزانی. لەم رووەوە دریغی نەکردوەو چاوپۆشی لــە هــیچ غەفلەتێکی فیکری یان هونەری ئەدیبان نەکردوەو زۆر جاران هێندە بە توندی رەخنەی گرتووە کە ناکۆکی و دژمنایەتی بۆ خۆی ناوەتەوە، بەتایبەتی لەو ماوەیــەدا کــە لــە گۆڤاری (بازاڕی غرور)دا، لە ساڵانی ١٩١٧-١٩٢٠دا وەکــو نووســەر (محــرر) کــاری کردووە. پارکەر بەتایبەتی لە واری رەخنەدا خاتری کەســی نــەگرتووە، هەمیــشە لــە روانگەی خۆیەوە روانیویەتیێ کۆمەڵگە نەك لە روانگەی خەڵکانی دیکەوە.

دۆرۆپی پارکەر لە نیوجیرسی لەدایك بووە، پاش ئــەوەی چــەند قۆنــاغێکی خوێنــدنی بڕیوە، ئیدی کەوتۆتە نووسینی هۆزانێن بۆنە. وەکو پیانۆژەن لە قوتابخانەیــەکی فێرکردنــی رەقس و سەمادا کاری کردووە، ئەوجا لە گۆڤارێکی جل و بەرگاندا بە نووسەر دامــەزراوە، چــونکە مانــشێتی سەرنجراکێــشی دەنووســی و تــەعلیقاتی جــوانی دەربــارەی وێنــەکان و

دیمەنەکان دەنووسی. بەڵام ژیانی ئــەدەبی راســتەقینەی ئــەم ئافرەتــە لــە ســاڵی ١٩١٧وە دەستیپێکرد، لەو ساڵەدا وەکو رەخنەگری شانۆیی لە گۆڤاری (بازاڕی غروردا) دەست بەکار بوو، بەڵام گۆڤاری نێوبراو لە ساڵی ١٩٢٠دا جوابی کرد، چونکە زۆر بــە تونــدی هێرشــی دەکردە سەر ئەو شانۆنامە بازاڕیانەی کە لەو سەردەمەدا نمایش دەکــران. جاکــە خاوەنــانی گۆڤارەکە دیتیان رێبەرانی بزاڤی شانۆیی دژایەتی دەکەن و ئەمــە کــار لــە بڵاوکردنــەوەی گۆڤارەکە دەکات، هیچ چارێکیان نەما جگە لە جواو کردنی دۆرۆپی پارکەر.

پارکەر، چووە گۆڤاری (نیویورکر) و سەرپەرشتیاری کاروبــاری شــانۆیی و عــەرزی کتێبانی تازەی لە ئەستۆ گرت. هەڵبەتە پارکەر دەســتبەرداری نەفــسی هێرشــکارانەی خۆی نەبوو، لە مەسەلەی هەقدا نە خاتری کەسی نەدەگرت و نە لــە لۆمــەو گازانــدەی کەس دەترسا. بە تێپەڕبوونی رۆژان شۆرەتێکی زۆری لــە نێــو جــەماوەری خوێنەرانــدا پەیدا کرد و خوێنەران گەیینە ئەو قەناعەتەی کە پارکــەر گوزارشــت لــەوان دەکــات و هەمان هەڵوێستی ئەوان دەربارەی کارە ئەدەبییە توڕەهاتەکان دەنــوێنێ. ئــەم ئافرەتــە زۆر دلێرانە بەرگری لەو دۆزە فیکریانە دەکرد کە باوەڕی پێیان هەبوو، ئەو جورئەتــەی لەودا هەبوو لە کەم پیاوی سەردەمی ئەودا بەدی دەکرا. بۆیە خەڵکی بەتاسەوە گوتارە رەخنەوانییەکانیان دەقۆستەوە، هەر ئەمەش کردیە کارێك کە هەم شــیعرەکانی و هــەم کورتە چیرۆکەکانی شۆرەت پەیدا بکەن و خوێنەر تاقیبیان بکات.

دۆرۆپــی پارکــەر بەرهــەمی زۆرە، یــەکێك لــە بەرهەمــە بەناوبانگــەکانی دیوانــە شیعرییەکەیەتی بەنێوی (کندڕێکی درێژ-١٩٢٦)، دیــوانی دووەمــی بــەناوی (تــۆپی ئێواریێ-١٩٢٨)، کۆمەڵــە چــیرۆکێکی کــورت بــەنێوی (شــیوەنی زینــدوان-١٩٣٠)، دیوانی (دیوانی مەرگ و باجان-١٩٣١) و کۆمەڵە چیرۆکێکی دیکە بەناوی (ئــەودیوی لەزەتان-١٩٣٣). لە ساڵی ١٩٣٦دا هەموو شیعرەکانی لــە یــەك دیوانــدا کــۆکردەوە بەناوی (نەقوولێ وەکوبیر). هەروەها لە ساڵی ١٩٣٩دا هەموو چیرۆکەکانی لە کتێبێکدا چاپ کرد بە ناوی (ئەم درۆیانە).

بەهەرحاڵ ئەم ئافرەتە بەوپەڕی بوێرییەوە خۆی بە دنیای هونەردا کــرد و کەرەســتە هونەرییەکانی خۆی لە قەبێڵی جیهانێکی باشتر و ئایندەیەکی جوانتر کرد.

- ٥٩ -

ئێمیل زۆلا

١٨٤٠-١٩٠٢

(Emile zola)

ناوی ئەم رۆماننووسە فەرەنسییە بەندە بە قوتابخانەی سروشتییەوە لە بواری ئەدەب دا. لە ساڵی ١٨٤٠دا لە پاریس لەدایك بووە، باوکی ئیتاڵی و دایکی فەرەنسی بوو. زۆربەی تەمەنی منداڵی خۆی لە ئەپکس-ی نزیکی مەرسیلیا، کە مەیدانی چیرۆکەکانیەتی، بەسەر بردووە. نەیتوانی تاقیکردنەوەکانی دواناوەندی تەواو بکات و دوو ساڵی پڕ لە کڵۆڵی لە گەڕەکی لاتینیدا بێ ئەوەی بایی پولێك کار بکات، بەسەر برد. پاشان لە ڕێگەی هاوڕێیەکییەوە چووە لای بڵاوکەرەوەیەك- ئامادەکردنی کتێبان بۆ بارکردن و هەناردن.

لە رووی زەوقی ئەدەبییەوە لە رۆمانسییەکانی وەك روسۆ، هوگۆ، موسی، لامارتینەوە نزیك بوو.

هەوەڵجار بە شیعری رۆمانسی دەستیپێکرد. بەڵام شیعرەکانی لاواز بوون. پاشان ئاشنایەتی لەگەڵ بەلزاك و فلۆبیردا پەیدا کرد. لە ساڵی ١٨٦٤دا (کۆمەڵە حیکایەتێك بۆ فینون)ی بڵاوکردەوەو سەرنجی رەخنەگرانی راکێشا. ئیدی دەستی کرایەوەو کەوتە نووسینی ووتاران و پێداچوونەوەی کتێبان. بەرە بەرە قەناعەتی بە ریالیزم هێنا، وادیارە ریالیزم وەکو پێویست تینوێتی ئەوەی نەدەشکاند، بۆیە رووی کردە رێباز و قوتابخانەی تەبیعی و راوبۆچوونەکانی خۆی دەربارەی قوتابخانەی نێوبراو لە پێشەکی کتێبی (میراتی روگونز-١٨٧١) و لە (رۆمانی ئەزموونگەری-١٨٧٠)دا نووسیوەو تۆمارکردووە. بەلای زۆلاوە رۆمان دەبێ رەنگدانەوەی رێچکەی باس و سەرنجان بێ وەکو چۆن لە تاقیگەدا ئەمە ئەنجام دەدرێ. کاراکتەران دەبێ بە جۆرێ دروست بکرێن کە لەگەڵ زانستێن دەروونزانی و کۆمەڵناسی و یاساکانی ویراسەدا بگونجێن. قارەمان و کاراکتەرەکان دەبێ لە ژینگەیەکی بەرجەستەداو زۆر بە وردی دابنرێن، لە ژینگەیەکدا کە سەرەتای کات و شوێن دیار بێ، رەفتاری قارەمانان بەرجەستە بێ. واتە قارەمان و ژینگە بە شێوەیەکی سرووشتی ئاوێتەی یەکتر بن. رۆمان راڤەو لێکدانەوەی سەرچاوەو پەرەسەندنی فاکتەرە ماددی و دەروونییەکانە، شیکردنەوەی کۆمەڵگەی هاوچەرخی فەرەنسایە. بەلا زۆلاوە جیهانی رۆمانی تەبیعی جیهانێکی میکانیکی و ماددییە، دەبێ خەیاڵ و خودگەرایی و ناسازی شەخسی لە پرۆسەی داهێنان وەدەر بنرێ. هەڵبەتە تیۆرییەکانی قوتابخانەی تەبیعی وەکو تیۆریانی هەر قوتابخانەیەکی دیکەی ئەدەبی زیاتر فاکتەر و پێشنیازن تا پرەنسیپانی رەها.

بەهەرحاڵ با واز لە بۆچوونە تیۆرییەکانی بێنین و بێینە سەر رۆمانەکانی. لە ساڵانی ١٨٥٢-١٨٧٠دا زنجیرە رۆمانێکی نووسی کە بریتییە لە پەیگیری و بەدوواداچوونی "مێژووی کۆمەڵایەتی و سروشتی ماڵباتێك لە قۆناغی ئیمپراتۆریەتی دووەم دا" هەر بەشێك لەم زنجیرەیە تایبەتە بە چەند کەسێکی ئەو

مالّباتەوە. جا ئەم زنجیرەیە کاریگەری ویراسەی لەسەر ئەو قارەمانانەو هەروەها مێژووی سایکۆلۆژی و سۆسیۆلۆجی سەردەمێکی تەواوی کەشف کردووە. ئەم زنجیرەیە، زنجیرەی (روگون ماکوار)ی بەناوبانگەو گەییە بیست بەشێك و زۆر نموونەی لەخۆ گرتووە لەوانە: وەرزێر، کرێکاری کانان، کرێکاری شاری، زانا، سۆزانی، هونەرمەند، دەوڵەتمەدار و جل شۆری مالان..هتد یانی هەموو ئاست و توێژە کۆمەڵایەتییەکانی ناو پاریس و دەڤەرەکانی دەوروبەری.

خوێنەر دەکارێت لە رێگەی خوێندنەوەی بەشی یەکەم و بەشی کۆتاییەوە بیرۆکەیەکی تەواو دەربارەی رەگەزی ویراسەی سایکۆلۆژی هەڵێنجێ. (سامانی روگون-١٨٧١)، (باسکالی پزیشك-١٨٩٣). بەشی یەکەم بناغە بۆ هەموو بەشەکانی دیکە دادەنێ. (باسکالی پزیشك) زاناو کەسایەتییەکی سەرەکییە لە کاری دووەمدا و مێژووی دۆزێکی پزیشکەوانی ئەندامانی ماڵباتێکی ناودار دەخاتە روو. جا ئەگەر خوێنەرێك بیەوێ ئاشنایەتییەك لەمەڕ جیهانی سۆزانییەت پەیدا بکات ئەوا دەتوانێ (مەیخانە-١٨٧٧) و (نانا ١٨٨٠) بخوێنێتەوە. (مەیخانە) یەکەم سەرکەوتنی زولایەو لێکۆڵینەوەیەکی چاکە دەربارەی ئالودەبوون بەمەی. (نانا) بەسەرهاتی سوزانییەکی جوانی گەوجی خۆسەرە. (زەڕنگەر-١٨٨٥) گیروگرفتی کۆمەڵایەتی ناو کۆمەڵگەی کرێکارانی کانانی لەخۆ گرتووە. (زەوی-١٨٨٧) وێنەیەکی تاڵی جووتیارانی پیسکەی فەرەنسی دەخاتە روو.

(هەرەس-١٨٩٢) کەشفکردنی، داڕوخانی خەڵکی و گەندەڵی حکوومەتە لەسەردەمی جەنگی فەرەنسی- بروسی دا.

زۆلا لە ساڵی ١٨٨٠دا بە شەریکی لەگەڵ موپاسان و نووسەرانی دیکەی سەر بە قوتابخانەی تەبیعی کۆمەڵە چیرۆکێکی بەناوی (امسیات فی میدان)ی بلاوکردەوە. هەروەها دوو زنجیرەی دیکەی دەربارەی ئەم شارانە نووسی: (لوردیس-١٨٩٤. رۆما-١٨٩٦، پاریس-١٨٩٨.) هەروەها زنجیرەیەکی چوار بەشی نووسی کە زنجیرەی چوارەمی تەواو نەکرد.

دەورێکی یەجگار گەورەی لە (مەسەلەی دریفوس)دا دابینی و هێندە راستگۆیانە بەرەڤانی لە (دریفوس و عەدالەت) کردووە کە ئەناتۆل لەو رووەوە دەڵێت بەرگری زۆلا "ساتێکە لە ویژدانی تیرەی بەشەردا". کە لە ساڵی ١٩٠٠دا دریفوس عەفوکرا، زۆلا تا رادەیەك بە قارەمانی نەتەوەیی دەژمێردرا. بەڵام فریا نەکەوت بە چاوی خۆی راگەیاندنی فەرمی بێ تاوانی دریفوس بدینی و لەو خیانەتە تەبرێ بکرێ کە درابووە پاڵی "پاڵ دریفوس".

کاتێ لە رۆمانی تەبیعییەوە چووە سەر رۆمانی سایکۆلۆژی، ئەمە بووە هۆی کەم بوونەوەی ناوبانگ و شۆرەتی. بەڵام وەکو خاوەن رێچکەی تایبەتی کاری کردۆتە سەر بەرهەمی گەلێك لە رۆماننووسە تەبیعییەکانی ئەمریکا، لەوانە: دریزر، و فرانك نوریس.

- ٦٠ -

فێدێریکۆ گارسیا لۆرکا

١٨٩٩-١٩٣٦

(Federico Ggarcia Lorca)

لۆرکا شاعیر و شانۆنامەنووسێکی نێوداری ئەسپانییە. هەر بە گەنجی و لە قۆناغی خوێندنی زانکۆدا خۆی لە زۆر بواری ئەدەبی و هونەری داوە لەوانە: شیعر، مۆسیقا، وێنەو نیگارکێشی. لە ساڵی ١٩٢١دا یەکەم دیوانی بە ناوی (هۆزانان) چاپ و بڵاوکردەوە، لە ساڵی ١٩٢٧دا دیوانە شیعرێکی دیکەی بەناوی (سترانان) بڵاو کردەوەو ئیدی لە رێگەی ئەو دیوانانەوە شۆرەت و نێوبانگی پەیدا کرد. لە ساڵی ١٩٢٨دا هەندێ لە جوانترین شیعرەکانی خۆی بەناوی (سترانێن یەکەم قەرەج)وە چاپ و بڵاو کردەوە. لە ساڵانی ١٩٢٩-١٩٣٠دا چوو بۆ ئەمریکا و کەوتە ژێر کاریگەری نیگارکێشی سوریالی سلفادۆر دالی و قوتابخانەکەی دالییەوە. جا ئەم ئەزموونە بە شێوەیەکی پچڕ پچڕ لە ساڵی ١٩٤٠دا لە دیوانی (شاعیرێك لە نیویۆرك)ەوە تۆمار کراوە. دیارە شیعرەکانی ئەم سەردەمەی شیعری باش نین، چونکە دەکەونە دەرێی بازنەی جیهانی خۆیەوە. جیهانی ئەو زیاتر شیعی میللی ئەندەلوسی و مۆسیقاو رۆمانسییەتی ئەسپانی بوو، و گۆرانی قەرەجانە سەرچاوەی سروش و ئیلهام و فاکتەری سەرکەوتنی بوو. باشترین چامەی لۆرکا شیننامەیەکە بۆ برادەرێکی خۆی بەناوی (گابازێکی ناودار-١٩٣٥).

پاش گەڕانەوەی لە ئەمریکا، بوو بە یاریدەدەری بەڕێوەبەری تیپێکی شانۆیی ئەکادیمی گەرۆك لە ئەسپانیا، ئەم تیپە هەم شانۆنامەکانی ئەو و هەم شانۆنامەی

خەڵکانی دی پێشکەش دەکرد. ئەم تیپە لە ساڵی ١٩٣٣دا زۆر بە گەرمی لە ئەمریکای باشووردا پێشوازی کرا. لۆرکا گەڕایەوە بۆ ئەسپانیاو لە مەدرید جێگیر بوو و خۆی بۆ شانۆ تەرخان کرد. بارودۆخ بەرەو گرژی و هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆ دەچوو. لە ئابی ١٩٣٦دا لە غەرناتە گیرا، تاقمە فاشیستێك تەقەیان لێکرد، و لە ژێر پەردەی شەڕی ناوخۆدا کوژرا.

شانۆنامەکانی سەرەتای زیاتر کۆمیدیای خەیاڵی بوون و بە شێوەیەکی سووك و ئاسان نووسرابوون و هەندێکیان لە کەلەپووری شانۆی بۆ کەڵەبازییەوە هەڵێنجرابوون و هەندێکی تریان لە هونەری کۆمیدییەوە وەرگیرابوون. باشترینیان بریتییە لە: (ژنە سەیرەکەی پینەدۆز) باسی ناکامی ئەشق و ئاشقێنی دەکات. (زەماوەندی خوێن-١٩٣٣)، (یرما-١٩٣٤)، (ماڵی برنار ئەلبا-١٩٣٥).

هونەری لۆرکا یان سەرچاوەی لۆرکا پتر فۆلکلۆرییە و بەنەفەس و هەناسەیەکی تەژی راستگۆیی دارێژراونەتەوەو شەقڵی خۆی پێ بەخشیوون. زۆربەی چامەکانی بەر لە بڵاوبوونەوەیان بەسەر زاری خەڵکییەوە بوون و باوبوون. ئەگەرچی رەگ و ریشەی شیعرەکانی دەچنەوە سەر سەرچاوەی جیاواز و هەمەجۆر، بەڵام سنووری تاکە کەسی و نەتەوەییان بەزاندووەو دەرگای جیهانییەتیان کردۆتەوەو چوونەتە قوڵاییە پەنهانەکانی ژیانی مرۆڤەوە تا هونەریانە کەشفیان بکەن.

- ٦١ -

میخائیل ئەلکساندرۆڤیچ شۆلۆخۆف

-١٩٠٥

(Mikhail Aleksandrovich Sholokhov)

شولۆخۆف یەکێك بوو لە نووسەرە هاوچەرخەکانی یەکێتی سۆڤیەت و ئەندامی کۆڕی زانیاری مۆسکۆ بوو. لە ١٩٠٥/٥/٢٤دا لە گوندی کروژ بلین، لە خانەوادەیەکی چینی وردە بورژوا لەدایك بووە.

میخائیل تا تەمەنی ١٣ ساڵی لە قوتابخانەی (ژیمناز) خوێندویەتی، لە ساڵی ١٩٢٠دا لە شەڕەکانی ناوخۆدا شان بەشانی سوپای سوور جەنگاوە و ئەم شەڕانە تا ساڵی ١٩٢٢ خایاند، پاش ساڵێك میخائیل شولۆخۆف چوو بۆ مۆسکۆ. لەم قۆناغەدا گۆڕانێکی گەورە بەسەر ژیانیدا هات و یەکەم هەنگاوی لە بواری تاقیکردنەوەی بەهرەو زەوقی ئەدەبی خۆیدا نا.

یەکەمین کۆ کورتە چیرۆکی خۆی بەناونیشانی (چەند چیرۆکێك لە دن-ەوە) لە ساڵی ١٩٢٣دا بەچاپ گەیاند. ئەم چیرۆکانە بە شێوەیەکی شایستە رەنگدانەوەی پەیوەندییەکانی مرۆڤی بە سروشتەوە بەرجەستە کردووە. لە ساڵی ١٩٢٤دا چیرۆکی تاقیکردنەوەکانی ئەو چاپ و بڵاو بووەوە کە دەکرێ بگوترێ هەموو چالاکییەکانی ساڵانی ١٩٢٣-١٩٢٤ی میخائیل شولۆخۆفی گرتبووە خۆ، بەڵام ئەم کارە شۆرەتێکی ئەوتۆی پێ نەبەخشی، و ناچار بوو بۆ قەتاندنی ژیان و گوزەران شان بداتە بەر کاری دژوارو قورس، واتە عەمەلەیی و حەماڵی، پاشان کاری ئەرشیفکاری بۆ خۆی هەڵبژارد.

شولۆخۆف عاشق و شەیدای کاری ئەدەبی بوو و هیچ کارێك لەگەڵ تەبع و زەوقی ئەدەبی ئەودا نەدەگونجاو ژیانی پڕ هەراو هەنگامەو قەرەباڵغی ئەو زەمانەی پایتەخت لەگەڵ کارەکەی ئەودا نەدەگونجا.

رۆمانی (دنی ئارام) شاکاری شولوخۆفە. بەڵکو بێ چەند و چۆن باشترین بەرهەمی ئەدەبیاتی ریالیزمی سوسیالستییە. شولۆخۆف باشترین قۆناغی ژیانی خۆی لەسەر ئەم رۆمانە دانا، لە لاویدا دەستی بە نووسینی کرد و لە ساڵی ١٩٢٧دا کە تەمەنی ٢٢ ساڵان بوو بەرگی یەکەمی تەواو کرد، لە ساڵی ١٩٢٩دا بەرگی دووەم و لە ساڵی ١٩٣١دا بەرگی سێیەم و ئەنجام لە ساڵی ١٩٤٠دا بەرگی چوارەمی رۆمانی نێوبراوی تەواو کرد، واتە یازدە ساڵی تەواوکاری تیا کردووە.

شولۆخۆف جگە لە سەفەری ئەمریکا، سەفەری وڵاتانی ئینگلیستان و دانیمارك و ئەڵمانیاو وڵاتانی ئەسکەندەناڤی کردووە.

ناوناوبانگی شولۆخۆف هەر زوو سنووری سۆڤیەتی بەزاندووەو بووە بە ناوێکی جیهانگیر. کۆی بەرهەمەکانی تا ساڵی ١٩٥٧ پێنج سەد و پەنجاوشەش کەرەت بە ٧٣ زمانی میللەتانی سایەی سۆڤیەت و دەرێی سۆڤیەت چاپ و بڵاوبووەتەوە.

(چارەنووسی ئادەمیزادێك) کە چیرۆکێکی درێژە، یان رۆمانێکی کورتە، پاش چاپ و بڵاوبوونەوەی وەکو بەرهەمێکی شایستەو زیندووی جیهانی چیرۆکڤانی کە باسی مرۆڤدۆستی دەکات، پێشوازییەکی فرەو گەرمی لێکراو تەرجەمەی چەندین زمانی جیاواز کراو پاشان کرا بە فیلم و لە فستیڤاڵی مۆسکۆدا خەڵاتی یەکەمی بردەوە.

- ٦٢ -

چێرنیشێفسکی

١٨٢٨-١٨٨٩

(Chernishevski)

نیکۆلای گاڤریلۆڤیچ، له دوای بیلینسکی به گهورهترین رهخنهگری روسیا دهژمێردرێت، جگه لهوهی رۆماننووس بووه، دهستی بالاْشی له فهلسهفهو ئابووریدا ههبووه، به هۆی بۆچوون و هزرو بیره شۆڕشگێڕییهكانییهوه ناوی (روپسپیری روسیا)یان لێنابوو. چرنیشفسكی كوڕه كهشیش بوو له سهرهتادا خوێندنگهی ئایینی ساراتۆف-ی بڕی و دوای ئهوه خوێندنی له كۆلیجی مێژوو و زمانناسی زانستگهی پترزبۆرگ تهواو كرد. یهكهم كارێ كه كردی ئهوه بوو كه له سالّی ١٨٥١-١٨٥٣ له قوتابخانهی ئامادهیی ساراتۆف مامۆستایهتی كرد و دهرسی گوتهوه. پاشان نهقلّی پترزبۆرگ بوو و له قۆناغی دووهمی خوێندنی فێرگهی سوپاییدا كهوته دهرس گوتنهوه.

لهم قۆناغهدا چرنیشفسكی یهكهمجار له گۆڤاری (یاداشتهكانی نیشتمان) و پاشان له گۆڤاری (هاوچهرخ)دا كۆمهلّێك وتاری ئابووری و مێژوویی و ئهدهبی بلاْوكردهوه. پاش ماوهیهكی كورت و له سالّی ١٨٥٤دا بهڕێوهبردنی گۆڤاری (هاوچهرخ)ی له ئهستۆ گرت. لهو سهروبهندهدا پیاوانی نوێخواز و پێشڕهوانی بیری روسی لهم گۆڤارهدا بهشدارییان دهكرد و وێڕای ئهوهی دهولّهتی تزاری زۆر به توندی نێوهڕۆكی گۆڤاری نێوبراوی سانسۆر دهكرد، بهلاْم وتارێن توندی تێدا بلاْو دهبووهوهو ههندێ له نووسهرانی گۆڤارهكه بانگهوازیان بۆ بنهماكانی سوسیالیزم دهكرد و داوای ئازادی كۆیله زێرخڕییهكانی لادێیان دهكرد.

له سالّی ١٨٤٨دا شۆڕشی فهڕهنسا روویدا تۆزێ دوای ئهوه گوندییانی روسیا، بهر له ریفۆرمهكانی سالّی ١٨٦٠، جم و جۆلّێكیان كرد. ئهم رووداوانه به جۆرێ كاریان له رۆح و گیانی چرنیشفسكی كرد كه له بیرهوهرییه نهێنییهكانی خۆیدا ، ئهوانهی كه نهكهوتنه دهست مامورانی سانسۆر، نووسیویهتی: "عهیب له شێوهی سیاسی روالّهتی حكوومهت نییه، بهلّكو عهیب له بارودۆخی پهیوهندییه كۆمهلاْیهتییهكاندایه كه نابێ چینێك زولّم و نههقی له چینێكی دیكه بكات."

له سالّی ١٨٦٠دا راستهوخۆ بیروبۆچوونهكانی خۆی ئاشكرا كرد و ههواداری خۆی له سۆسیالیزم نیشاندا. ریفۆرمهكانی ئهم سالّه گۆڕانێكی ئهوتۆی له حالّی گوندییاندا دروست نهكرد. چرنیشفسكی له سالّی دواتردا بهیاننامهیهكی بێ ئیمزای بلاْوكردهوه و ئهوهی نیشاندا كه چۆن لهم كارهدا جووتیارانیان خاپاندووه. دووزمان و ئاژاوهگێڕێك خهبهری دابوو كه چرنیشفسكی خودانی ئهو بهیاننامهیهیه، ئیدی رایانكێشایه دادگا، چونكه هیچ بهلّگهیهكیان بهدهستهوه نهبوو ئیدی كۆمهلّێك بهلّگهی ساختهو شایهتی درۆیان بۆ داتاشی و له سالّی ١٨٦٤دا به حهوت سالّ نهفی و حهپس لهگهلّ كاری دژواردا حوكم دراو بۆ تاراوگهی سیبریا نێردرا.

پاش ئهوهی چرنیشفسكی قۆناغی نهفی كردنهكهی تهواو كرد ئهوجاش تا سالّی ١٨٨٣ رێگهیان نهدایێ كه بگهرێتهوه. دوای گهڕانهوه له سیبریا، تا ماوهیهك له حاجی تهرخان و پاشان له ساراتۆف مایهوهو لهوێندهرهوه دهستی به كاره هزرییهكانی خۆی كردهوهو تا سالّی ١٨٨٩ كه مهرگ بهرۆكی گرت، لهسهر كاری خۆی بهردهوام بوو.

شاكارهكانی چرنیشفسكی بریتین له: (بنهماكانی مرۆڤناسی له فهلسهفه)دا، (دهربارهی سهردهمی گۆگۆل) و (لسینگ) و (كێشمانهكێشهكانی حیزبهكانی فهڕهنسا له زهمانی لویسی ههژدهیهم و شارلی دهیهم)، (دهربارهی هۆیهكانی نهمانی ئیمپراتۆریهتی رۆم) و(دهسهلاْتی ژوئیه) كه مهبهستی حكوومهتی لویس فلیپ-ه له فهڕهنسا.

یەکەمین بەرهەمی رەخنەوانی نایابی چرنیشفسکی کتێبێکە بە ناونیشانی (پەیوەندییەکانی ئەستاتیکی هونەر و حەقیقەت) چرنیشفسکی لەم بەرهەمەدا بنەماکانی هونەری شرۆڤە کردووەو پاشان ئەو بیروباوەڕە کۆنانەی کە لەو زەمانەدا باوی بووە، خستۆتە بەر رەخنەو هەر بەوەندەوە نەوەستاوە بەڵکو بنەماکانی مەتریالیزمی لەو باسانەدا بەکاربردووەو دەڵێت:"ریشەی دەرك کردنی جوانی لە واقیعی ژیاندایە". دەربارەی جوانیش دەڵێت "ئەوەی جوانە ژیانە".

لە واری رەخنەی ئەدەبیدا هەمان رێچکەی ریالیزمی بیلینسکی گرتۆتە بەرو بەرەو کەماڵی بردووە. چونکە سانسۆری تزاری بلاوبوونەوەی بەرهەمە پڕ جورئەتەکانی قەدەغە دەکرد بۆیە کۆمەڵێك نامیلکەی بچووکی لە جنێف و سویسرا چاپ دەکرد و لەم نامیلکانەدا داوای هەڵوەشاندنەوەی نەمانی موڵکایەتی شەخسی و دام و دەزگای سوپایی و سیستەمی فیۆدالی دەکرد. دەربارەی دەسەڵاتی پاشایەتی باوەڕی وابوو کە دەکرێ بە شێوەیەکی کاتی بهێلرێتەوە، بەڵام دەبێ کاروباران بە دام و دەزگاێن دیموکراسی بسپێردرێن. ئەم نامیلکانە بوونە هۆی ئەوەی کە بۆ سیبریا نەفی بکرێت.

لە تاراوگەدا رۆمانێکی بەناونیشانی (چ بکرێ؟) نووسی. ئەم بەرهەمە تا ماوەیەکی زۆر سەرمەشقی لاوانی شۆڕشگێڕ بووە. لایەنی ئەدەبی ئەم بەرهەمە بەهێز نییە، بەڵام ئەو بیروبۆچوونانەی لەوێدا نیشاندراون ئەگەر لایەنی پراتیکیشی نەبێ ئەوا بەلای کەمەوە زۆر توند و دلێرانەیە. لەم کتێبەدا باوەڕی سۆسیالستی و یەکسانیخوازی نووسەرانی فەڕەنسا و ئالمان و ئینگلیستان شرۆڤە کراوەو بۆیە ئەگەر چرنیشفسکی بە دامەزرێنەری حاڵەتی رۆحی هزرڤانانی روسی نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەیەم نەزانرێ ئەوا بە بێگومان بە یەکێك لە بلاوکەرانی ئەو باوەڕانە دەژمێردرێ.

رۆمانێکی تری هەیە بەناوی (پێشەکی) ئەم رۆمانە ئەو پێشەکییانەی لەخۆ گرتووە کە بەر لە ریفۆرمەکانی ساڵی ١٨٦٠دا روویداوە. لە چیرۆکەکانی چرنیشفسکیدا هەمیشە هەستی مرۆڤدۆستی خۆی دیارە. پاڵەوان یان قارەمانەکانی نموونەی بەرجەستەی ئاشقانی ئازادی و نیشتمانپەروەری و ئەمەکداری و خودان بەهای بەرزی مرۆڤانین. لە واری مەتریالیزمدا یەجگار شارەزا بوو، زۆر دژی پرەنسیپی (هونەر بۆ هونەر) بوو. ئەدەبیاتی بە جمکانەی ژیان دەزانی و باوەڕی وابوو کە نووسەر دەبێ مامۆستاو رێنوێنی کۆمەڵگە بێ، پێیوابوو کتێب کاتێ سوودبەخش دەبێ کە کتێبی وانەی ژیان بێ. بە شێوەیەکی گشتی چرنیشفسکی لە ساڵی ١٨٥٠ بەم لاوە نەك هەر رێبەر و رێنوێنی فیکری ژینگەی خۆی بووە، بەڵکو گەلێك لە هزرڤانانی روسیا کە لە سەردەمانی دواتردا هاتوونەتە دنیاوە بەرهەمیان لەپاش خۆ بەجێهێشتووە، پەروەردەی بیرو هەستەکانی ئەو بوونە.

- ٦٣ -

جۆرج بێرنارد شاو

١٨٥٦-١٩٥٠

(George Bernard Shaw)

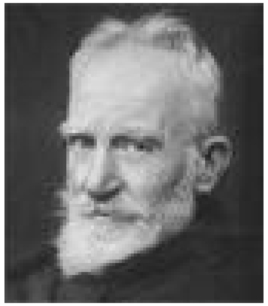

یەکێك بوو لە نووسەرو رەخنەگرە دیارەکانی ئینگلیز، لە ساڵی ١٨٥٦دا، لە خێزانێکی پروتستانی مەزەبی بۆرژوازی لەدایك بووە. بەشدارییەکی زۆری لە بوژاندنەوەی ئەدەبی ئیرلەندیدا کردووە، پاشان چووە بۆ لەندەن، لەوێندەر شارەزایی لە لە بزاڤە ئەدەبی و کۆمەڵایەتییەکانی بەریتانیا پەیدا کردووە ئاشنایەتی لەگەڵ پەیدا کردووە. لە لەندەندا وەکو رەخنەگرێکی رۆژنامەوانی بوارێن مۆسیقا و شانۆ چالاکییەکی زۆری ئەنجام داوەو باشترین بەرهەمی نادرامی خۆی لەو ماوەیەدا نووسیوە. لەوانە: (جوهر الابسینیه ١٨٩١ و الفاغزیه الکامله ١٨٩٨). بایەخێکی زۆری بە هزری جۆرج و کارمارکس و تێبوریزانانی دیکەی کۆمەڵایەتی دەداو ئەمەش وایکرد پەیوەندی بە ریزی فابییەکانەوە. زۆر دڵبەندی ساموئیل بەتلەر و ئەپسن بوو.

لە شانۆنامەکانیدا زۆر بە راشکاوی و بێ گوێدان بە سەردەمەکەی رەخنەیەکی هزروانی پێشکەش دەکات، رەخنەکانی لە قاڵبێکی گاڵتەجاڕی خۆشدا دەردەبڕی. ئەم پیاوە بەتەبیعەت کەسێکی یاخی و درژ پەسند بوو، دژمنی سەرسەختی فیکری شێواو هەموو رواڵەتبازییەکی دەستکردبوو، چونکە دەیزانی چ ناکۆکییەك لە نێوان دابەباوەکانی ژیان و حەقیقەتە پەنهانەکانی پشت ئەو دابەباوانەوە هەیە. حەزیدەکرد رواڵەت و لاف و گەزافە بۆش و بەتاڵەکانی ئادەمیزاد کون بکات و دیواودەری بکات و ئازایەتی و بوێری و ئەقڵی بۆ ئادەمیزاد بگەڕێنێتەوە. بابەتی رەخنەکانی ئەم لایەنانەی لەخۆ گرتبوو: رواڵەتی ئایینی تەقلیدی و فەلسەفە لە (ئەندوکلیس و شێر ١٩١٢، گەڕانەوە بۆ میتوسیلا ١٩٢١) هەروەها هەڵوێستە کۆمەڵایەتییەکان بەرامبەر بە پەیوەندییە سێکسییەکان لە (پیشەی خاتوو ڤارین ١٨٩٤، و کاندیدا ١٨٩٥، مرۆڤ و مرۆڤی نائاسایی ١٩٠٣). هەروەها قارەمانێتی سوپایی لە "مرۆڤ و چەك دا ١٨٩٤، قوتابی ئەهریمەن ١٨٩٧" هەروەها رەخنە لە کۆمەڵگەی پێشکەوتوو بیرۆکەی سەندریلا گرتووە لە "پیگمالیون دا ١٩١٢، لە (میجۆر باربەرەدا ١٩٠٥) رەخنە لە خێر و سەدەقە وەکو پیشەو خوو دەگرێت. بە هەرحاڵ برنادشۆ پیاوێکی درژ پەسند بوو، لە رێگەی بەرهەمەکانییەوە رەخنەی توندی دەگرت لە دیالۆگدا زۆر بەدەسەڵات بوو، هەردوو رەگەزی درامی و کۆمیدی ئاوێتە دەکرد.. دەبێ ئەوەش بگوترێ کە جۆرە درێژدادڕی و زۆر وێژییەك لە شانۆنامەکانیدا بەدی دەکرا. لە بواری رەخنەی کۆمەڵایەتی و ئەدەبیدا یەجگار بەناوبانگ بوو. لە ساڵی ١٩٢٦دا خەڵاتی نۆبڵی وەرگرت.

- ٦٤ -

پیۆفیل گۆتیه

١٨١١-١٨٧٢

شاعیر و رۆژنامەنووس و رۆماننووسێکی فەرەنسییە، مەشقێکی زۆری کرد بۆ ئەوەی ببێ بە نیگارکێش. ئەم مەشقە کارێکی زۆری کردە سەر بەهرەی وەسف و وەسفکاری لەلای نێوبراو، کە وەسف زۆر بە دەوڵەمەندی لە نووسینەکانیدا دیارە. سەرەتای ژیانی ئەدەبی بە دوو دیوانە شیعر دەست پێکردووە کە بە شێوازێکی رۆمانسیانەی هێندە چڕ و توند نووسراون و مەگەر هەر لورد بایرون ئەمەی کردبێ. دوو دیوانەکەی لە ساڵانی ١٨٣٠و١٨٣٢دا بڵاو کردەوە، هیچیان تایبەتمەندییەکی زەقیان پێوە دیار نییە. یەکەم رۆمانی کە بەناوی (خاموین-١٨٣٥)ـە تا رۆژگاری ئێستاش دەخوێندرێتەوە چونکە کتێبەکە هەموو لایەنەکانی ئارەزووی سێکسی دەخاتە روو. لە پێشەکی ئەم رۆمانەدا هێرشێکی توند کراوەتە سەر نەزانی رۆژنامەنووسان و پێوەرە ئەخلاقییەکانی چینی بورژاوو پێوەرە هونەرییەکانی نەوکلاسیزم، و رەخنەگرەکان، هەر ئەمەش وایکرد کە ببێ بە شاکارێکی کلاسیکی سەردەمی خۆی.

گوتیە لەماڵێکی خێزاندار بوو بۆیە دەبوایە ئەم رەشەخێزانە لە رێگەی رۆژنامەوانییەوە بژێنێ، هەر بۆیەش زۆربەی ژیانی لە بواری رۆژنامەوانی دا هەم وەکو نووسەر و هەم وەکو رەخنەگری بواری هونەرو شانۆ بەسەر برد. لە بواری چیرۆکێن سەفەرنامەدا کارێکی یەجگار زۆری سادەو ساکاری کردووە، کە بە مەزەندە سێ سەد بەرگ دەبێ. هەندێ لە کارە هەرە باشەکانی بواری رۆژنامەنووسی خۆی بە کتێب چاپ کردووە، بەتایبەتی سەفەری ئەسپانیا ١٨٤٠، ئیتالیا ١٨٥٢، رۆژهەڵاتی نزیك ١٨٥٤ و روسیا ١٨٦٦.

بایەخی ئەدەبی ئەم نووسەرە، بەندە بە شیعرەکانییەوە، بەتایبەتی لە ئاخر و ئۆخری ژیانیدا، ئەو شیعرانەی تەنیا لە پێناوی هونەردا نووسیوەو تێکەڵ بە کارە رۆژنامەوانییەکەی نەکردووە، ئەم شیعرانەی لە دیوانێکی بچکۆلانەدا بەناوی (ئینمال و کامو-١٨٥٢) بڵاو کردۆتەوە. لەم دیوانەدا تیۆری هونەر بۆ هونەری جەڕباندووە. لە جووتە دیوانەکەیدا بایەخێکی زۆر کەمی بە بیرو سۆز داوەو، تایبەتمەندییەکی شیعری پرشنگداریان لەخۆ گرتووەو بەرەو کەماڵ دەچن. هەندێ هەوڵ بەدی دەکرێ کە بریتییە لە تێکەڵکردنی کۆمەڵە هونەرێك لە یەك هونەردا وەکو (سەمفۆنیا..) رێبازی شیعری خۆی لە قەسیدەیەکدا بەناوی (هونەر) بەرجەستە کردووە. هونەرمەند باشترین کاری خۆی ئەو کاتە بەرهەم هێناوە کە بە گژ فۆرمە یاخییەکاندا چووەتەوەو خۆی لەو بابەتانە داوە کە رام نابن، و دەستەمۆ نابن.

هونەر تاقە بیانووی دەستی نییە، بەڵکو هونەر لە هەموو بەرهەمێکی بەشەری نەمرترە، و هەر هونەر دەمێنێ. چەمك و بۆچوون و کارە شیعرییەکانی بە درێژایی سەدەی رابردوو کاریگەرییان بەسەر رەوتە شیعرییەکانەوە هەبووەو بە شێوەیەکی هەرە تایبەتی کاریان لە بۆدلێر کردووە.

- ٦٥ -

نیكۆس كازانتزاكیس

١٨٨٥-١٩٥٧

(Nikos Kazantzakis)

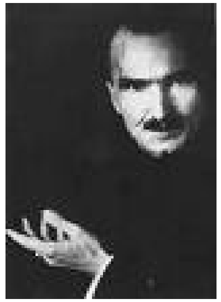

نووسەر و هزرڤانێكی یۆنانی هاوچەرخە. هەروەها لوتكەیەكی زۆر بەرزە لە نێو ئەدیبە جیهانییەكاندا و وەكو رۆماننووس خـودانی شـۆرەتێكی بـێ وێنـە بـوو. لـە دوورگەی گریت دا، لە ٨/دیـسامبەری/١٨٨٥دا لـەدایك بـووە. یاسـای لـە زانكـۆی ئەسینا خوێندووە و پاشان چووەتە پاریس و فەلسەفەی خوێندووە. پاشان گەڕایەوە بۆ یۆنان و بۆ ماوەی دوو ساڵان لە دێرێكی رەبەناندا لەسەر چیای ئاتوس، كە زۆر جـار لە رۆمانەكانیدا ناوی هێناوە، دەچـێتە خەڵوەتـەوەو گۆشـەگیری هەڵدەبـژێرێ. ئـەم گۆشەگیرییە وەكو ماوەیەك بۆ رامان و تێفكـرین و ورد بوونـەوە، گـەلێك لـە بـیرو بۆچوونە تەقلیدییەكانی گۆڕی و روانـینی بـۆ ژیـان بـەرنیتر و روونـتر كـرد. پاشـان روویكردە ناو جەرگەی ژیان تا لەوێنـدەرەوە كـارە هونەرییـەكانی بەرهـەم بهـێنێ.

كەسێكی فرە بەرهەمی دەست رەنگین بوو لە داهێنانیا، كراوەبوو لە بیركردنـەوەدا و تا بلێی ئازاد و چالاك بوو. زۆر وتار و تۆژینـەوەی لـە وارێـن رەخنـەو فەلـسەفەدا بلاوكردوەتەوە، شانۆنامەی تراجیدی نووسیوە، لەوانە: (تیوس، ئوتەیل دەگەڕێتەوە، مەسیح و بوزاو پرومیسیوس). هەروەها لە بواری گەشت و سەفەراندا قەڵـەمی تـاو داوە و كاری كردووە لەوانە:(سـەفەرانی نێـوان چین و یابـان). هـەروەها لـە بـواری هۆزانێن لیریكی و مەلحەمیدا كاری كردووە. ناودارترین كاری شیعری ئەو مەلحەمەیە كە بە نێوی (ئۆدیسا) كە ٣٣٣،٣٣ نیوە بەیتە، ئەم كارە وێنەیەكی مەلحەمی هـەرە جوانەو رەوت و پێچكەی فیكری كازانتزاكیس لە سەرێگەی ژیان نیـشان دەدات. لـەم كارەدا و لە هۆنینەوەی ئەم كارەدا چاوی لە مەلحەمەكەی هۆمیرۆسی شاعیری كـۆنی یۆنان و خودانی هەردوو شاكاری ئەلیازەو ئۆدیسا كردووە. لە پاڵ پڕ بەهرەیی خۆیدا ئاوڕی لە وەرگێڕانی كلاسیكیاتی ئەوروپاش داوەتەوە بۆ سەر زمـانی یۆنـانی وەكـو (كۆمیدیای یەزدانی)ی دانـتی و (ڤاوسـت)ی جیتـە و (وەهـای گـوت زەردەشـت)ی نیتشە. لە تەمەنی پیریدا هاتە سـەر نووسـینی رۆمـان و شـۆرەتێكی جیهـانی لـەو بوارەدا بەدەست هێنا. گرنگترین رۆمانی بریتین لـە: (زۆربـای یۆنـانی، مەسـیح لـە سێدارە دەدرێتەوە، براكوژی، ئازادی یان مەرگ)

كـازانتزاكیس، نیـشانەیەكی یـەجگار گرنگـە لـە مێـژووی ئـەدەبی یۆنانیـدا، ئەڵقەیـەكی بـەهێزە لـە نێـو زنجیرەیـەكی بـەردەوامی ئـەدیبان و شـاعیران و رۆماننووسانی یۆنانیدا بە درێژایی پتر لە سەدەیەك. ئەمەش بە قۆناغی بوژانـەوەی یۆنانی لە سەردەمی تازەدا تێتە ژماردن، سەیر دەكەی یۆنان لە خۆی دەگەڕێ، لـە نێو رابردوو و ئێستادا بۆ خۆی دەگەڕێ بەداوێكی بەتین رابردوو بـە ئێـستاوە گـرێ دەدات و عەوداڵی ئێستاو ئایندەیە بـە هـەموو تازەییەكییـەوە. ئـەم قۆناغـە لـە مێژووی یۆناندا زۆر گرنگە، ئەدیبانی یۆنان كاریان بۆ قولڵقاندنەوەی یۆنانێكی تازە لە رووی زمان و ئەدەبەوە كرد یۆنانیان كرد بە خاوەن ئەدەبێك كە شـان لـە شـانی ئەدیبانی جیهان بدات.

یۆنان بەر لەوەی لە لایەن تورکەوە داگیر بکریٚ و لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی بیزەنتیدا لە واری زماندا گرفتاری خۆی هەبوو، جیاوازییەکی زۆر لە نیٚوان زمانی نووسین و زمانی قسە کردندا هەبوو، ئەمەش کاریٚکی نیٚگەتیفی کردبووە سەر ژیانی ئەدەبی و چالاکی ئەدەبی تەواو کویٚر کردبووەوە. پاشان کە داگیرکەی تورکی هات قورِەکەی هیٚندەی دی خەست کردەوەو چی وای نەما ئەو کەلەپوورەی کە مابووش هەمووی بسرِیٚتەوە، ئیدی ئەدەب تووشی نەخۆشی ئیفلیجی هات و قەدەر و چارەنووسی نووسەران ئەدیبان بوو بە راوەدوونان و وەدەرنان و نەفی کردن. یۆنان جگە لە هەندیٚ شیعری فۆلکلۆری و سترانیٚن خۆشەویستی و مەرگ چیتری بۆ نەمایەوە. لەگەڵ دەسپیٚکی بزاڤی رزگاریخوازیدا بزاڤی ئەدەبیش سەری لەگۆرِ دەرهیٚناو ژیایەوەو یۆنان کەوتە گەرِان بەدووی ریٚگەی دروستی خۆیدا. ئەوجا ئەدیبان لە ئەنجامی رزگارییەوە روویانکردە رۆژئاواو دڵبەندی ناودارانی ئەدەبی ئەو سەردەمەی رۆژئاوا بوون، وەکو والتەر سکۆت و ئەلکسەندەر دۆماس و خوویان دایە وەرگیٚرِانی شاکارەکانی ئەدەبی جیهانی. جا لە میانەی ئەم کارەوە ئەدەبی یۆنانی چەکەرەی کردو بەرە بەرە خۆی بە پیٚوە گرت و توانی لە ماوەی سەدەیەکدا شیعرو پەخشانیٚکی وەها بەرهەم بهیٚنیٚ کە شان لە شانی ئەدەبی بەرزی ئەوروپا بدات. ئەم قۆناغە بە قۆناغی گوزارشتی نیشتمانی ناودەبریٚ. چونکە بزاڤی ئەدەبی تەماحی ئەوەی هەبوو کە نەتەوەی هیٚلینی بونیات بنیٚتەوەو بەسەر ژان و کول و کۆڤانی رابردوودا زاڵ بیٚ. هەڵبەتە نووسەرانی ئەم قۆناغە نە دەستبەرداری رابردوویان دەبوون و نە ئیٚستایان لەسەر جەساوی رابردوو فەرامۆش دەکرد. باوەرِیان وابوو کە ئیٚستا بایەخی خۆی هەیەو پیٚیان وابوو باشترین شت ئەوەیە کە رابردوو و ئیٚستا لە کەلەپووریٚکی بەردەوام دا پیٚکەوە گریٚ بدەن. پیٚیان وابوو هەر قۆناغ و سەردەمیٚك گیروگرفتی خۆی هەیە و ئاویٚتەی ئەو قۆناغەیەو دەبیٚ هەر نەوەیەك کار بۆ چارەسەری گیروگرفتەکانی سەردەمی خۆی بکات و هەموو توانایەکی بەردەستی خۆی لە ئیٚستادا بۆ ئەو مەسەلەیەدا بخاتە گەرِ نەك پاشەکشە بکات و خۆی لە واقیع بدزیٚتەوەو گرفتەکانی خۆی بۆ نەوەکانی

پاش خۆی بەجیٚ بیٚڵیٚ. ئەدەبیاتی ئەو قۆناغە ئەدەبیاتی رووبەرِوو بوونەوە بوو. رووبەرِوو بوونەوەی ئیٚستا بە هەموو شتە تازەکانیانەوە، هەروەها قەبوڵکردنی واقیع و گیرو گرفتەکانی و چارەسەرکردنیان بە پیٚی پیٚداویستییەکانی ئیٚستا. ئەمە خۆی لە خۆیدا جۆرە روانینیٚکە کە رابردوو فەرامۆش ناکات بەڵام ژیان بە بەردەوامییەك دەزانیٚ کە رابردووی لە هەناودانی خۆیدا هەڵگرتووەو بەرەو ئایندەیەکی تازە دەچیٚت و لەگەڵ هەر قۆناغیٚکدا شیٚوەو فۆرمی تازە وەردەگریٚ.

جا بەم لۆژیکە ئەدەبی یۆنانی ریٚچکەی دروستی خۆی دۆزییەوەو ئەدەبیاتی ئەم قۆناغە توانیان زمانی یۆنانی تازە بکەنەوەو لەگەڵ سەردەمی تازەدا بیگونجیٚنن. واتە زمان بە جۆریٚ بووبوو بە خەمی ئەدیبان کە هیچی لە مەسەلەی رزگاری کەمتر نەبوو، ئەوەتا سولوموس دەڵیٚت: "خەمی من تەنیا رزگاری و زمانە".

دیارە لە سەرەتای ئەم قۆناغەدا دوو قوتابخانەی ئەدەبی سەریان هەڵدا، یەکەمیان کە لە دورگەکانی ئەیونییەوە سەری هەڵدابوو، بە قوتابخانەی ئەیونی ناسرا (١٨٢٠-١٨٨٨) ئەمەیان زیاتر قوتابخانەیەکی شیعری بوو، شیعری ئەو قۆناغە پتر گوزارشتی لە کول و کۆڤانی گەلی یۆنان و هیواو ئامانج و قارەمانییەکانی ئەو گەلە دەکرد. قوتابخانەی دووەم، قوتابخانەی ئەسینا بوو، پەخشان لەم سەردەمەدا تەواو بوژیٚنرایەوە ئەدیبان گەرِانەوە بۆ سەرچاوە شارستانی و میٚژوویەکانی وڵاتی خۆیان، ئیدی بە زەبری رۆمان و کورتە چیرۆکان زمانی یۆنانی بوژایەوەو بوو بە زمانی ئەدەبیات و لەم قۆناغەدا نووسەرانی وەك: (ئەلکسەندەر بابادیامنتیس ١٨١٥-١٩١١، ئەندریا کارکافیتساس ١٨٦٦-١٩٢٣، ئیوتوکیس ١٨٧٢-١٩٢٣) هەڵکەوتن، هەڵبەتە شەقڵی شوانکاریی بەسەر بەرهەمەکانیاندا زاڵ بوو، چونکە گوند سەرچاوەی سروش و ئیلهامیان بوو.

پاش یەکەم جەنگی جیهان کۆمەڵیٚك نووسەری لاو دەرکەوتن، ئەوانە لە پیٚشرِەوانی قۆناغی تازەکردنەوەی تەکنیکی بوون، ئەمانە ریٚگەیان بۆ نەوەیەك خۆش کرد کە مەشخەڵی یۆنانیان هەڵگرت و دریٚژەیان بە ریٚگەکەدا، ئەویش نووسەرانی پاش ساڵی

١٩٣٠، ئەم نەوەیە ئەدەبێکی گەشەکردوو تریان پێشکەش کردوو هاتنە ناو ئەدەبی جیهانییەوە، هەندێك لەو ئەدیبانە ئەمانەن: سترافینس میریفیلس، دیورگوس شیوتوکاس. ئەم نەوەیە بوون بە پێشەنگی نووسەرانی پاش دووەم جەنگی جیهانی. یەکێك لەوانە نیکۆس کازانتزاکیس بوو کە لە رۆمانەکانیدا جیهانبینییەکی قوڵ و بەرین، توانایەکی پڕ لە داهێنان و شێوازێکی هەرە هونەری بەرجەستە کرد. توانی زمانی یۆنانی تازە خۆشە بکات و بەوپەڕی لێهاتووییەوە بیکات بە کەرەستەیەکی بەهێزی دەربڕین.

کازانتزاکیس لێهاتووانە گوزارشتی لە مرۆڤی هاوچەرخ کردووەو ناخ و دەروون و نیگەرانی و ململانێ و سەرکەوتن و ناکامی و خێرو شەڕەکانی مرۆڤی هاوچەرخی هونەراندووە. کازانتزاکیس لە قوڵاییی کەلەپوورەوە دێ و گوزراشت لە تازە دەکات. ئەو کەسێکی یۆنانییە، قارەمانەکانی وەکو شەقڵ و سیماو ئەخلاقیات یۆنانین، بە کەرەستەی جیهانی مالیجەی قارەمانەکانی و ئەو دۆزانە دەکات کە لە کارە ئەدەبییەکانیدا دەیخاتە روو. ئەدەبی ئەم پیاوە هەم ناوچەییە و هەم جیهانییە. رابردوو و ئێستا، ناوچەیی و جیهانیەت پێکەوە گرێ دەدا. تەجرەبەیەکی قوڵی ئەوتۆیە هەر مرۆڤێکی هاوچەرخ، لە هەر تیرەو تایفەیەك بێ خۆی تێدا دەبینێتەوە. راستە رەشبینی بەسەر زۆربەی بەرهەمەکانی کازانتزاکیس دا زاڵە، بەڵام لە ئاسۆی ئەو نائومێدییە تارەدا هیواو ئومێدێکی دوورە دەست بەدی دەکرێ و ژیان تەنیا بێ ئومێدی نییە. خاچ باری قورسی ژیانەو دراوە بە کۆڵی مرۆڤدا، هەڵیدەگرێ و بە چیای سەختدا هەڵدەگەڕێ و بەتەمای رزگارییە، بەردەکەی سیزیفە، لەخاچدان سەرکەوتنی هێزی شەڕە، ژیانەوەی مەسیح هیواو ئومێدەکەیە، رەنگە دوورە دەست بێ، بەڵام هەیە. مرۆڤ دەبێ خاچەکەی خۆی بەشاندا بدات، ئازار بچەژێ و بخەبتێ، رێگەی سەخت بگرێتە بەر، رێگەی هەوراز، رێگەی رزگاری. رزگاری بەبێ خەبات نابێ، خەباتی مرۆڤی ئازادی یاخی، ئازاد بەرانبەر بەخۆی بەرانبەر بە گەردوون، یاخی لەخۆی، یاخی لە بوون و گەردوون.

وێڕای لایەنی رەشبینی نەهلیستیانە لە بیرکردنەوەی کازانتزاکیسدا، بەڵام نووسینەکانی بانگەوازا بۆ ژیان، چونکە ئەگەر ژیان نەگاتە هیچ ئەوا هیچ شتێکیش ناکاتە ژیان.

ژیان لەلای کازانتزاکیس سەرکەوتنە بەسەر مردندا، سەرکەوتنە بەسەر نائومێدیدا، خەباتی بەردەوامە، و شادییەکی تراجیدییە.. بەڕای کازانتزاکیس رزگاری هیوایەکە لەودیوی نائومێدییەوە، خەبات تاقە رێگەیە بۆ پێشکەوتن و پەڕینەوە لەو هەڵدێرە هەزار بەهەزارە، خۆشەویستی و کار کەرەستەی خەباتن و تویشوی کاروانی ژیانی و رێگەن بۆ سەرکەوتن بەسەر نائومێدیدا. خۆشەویستی و کار هی مرۆڤی ئازادن ئەو مرۆڤەی بەخۆی ژیانی خۆی هەڵدەبژێرێ و دەگەیەنێتە ئاستی داهێنان. مرۆڤی ئازاد ئەو کەسەیە کە هەموو ساتەکانی ژیانی دەجەڕبێنێ بە هزرو بیری پێشوەختە و قاڵبی کۆن رازی نابێ.. بە هەرحاڵ مرۆڤ دەروخێنێ و بینا دەکاتەوەو تا رادەی داهێنان، ژیان دەجەڕێنێ و خۆی بەسەر ژیاندا دەسەپێنێ و چەکی دەستیشی لەم بوارەدا کارو سەبر و خۆشەویستییە.. بەڵێ بەم جۆرە ژیان هیوایەکە نائومێدی دلێر رفیق عارف تێدەپەڕێ، ژیان هیوایەکە نائومێدی هەر چواردەوری تەنیوەو دەبێ دەبێ ئەزموونگەرییانە پێیدا تێپەڕێ و ئەو هەڵدێری عەدەمەیری کە بەسەریدا دەپەڕییەوە. ژیان دڵێکی عاشقە جوانییەو قەترە قەترە لە سۆزدا دەتوێتەوە.

کازانتزاکیس بۆ یۆنان ژیاو خۆشەویستی یۆنان دڵی پڕ کردبوو.. خۆشەویستی یۆنان بە گەل و مێژوو و کەلەپوورەوە. بۆ مرۆڤ ژیا، واتە بۆ خۆشەویستی و ژیان و سروشت و جوانی تا لە ١٩٥٧/١٠/١٨ ئەجەل ئامبازی بوو و دای بە عاردیدا.. بەمجۆرە کازانتزاکیس کۆچی دوایی کرد و خەرمانێکی بە پیت و بەرەکەتی لە ئەدەب و هزر بۆ بەجێهێشتین کە ناخمان دەدوێنێ و لە وەتەری بوونی مرۆڤانی نەنراو بە عەدەممان دەدات

- ٦٦ -

جان پۆل سارتێر

١٩٠٥-١٩٨٤

(Jan pol Sarter)

فەیلەسووف و رۆماننووس و شانۆنامەنووسێکی فەرەنسییە، لە پاریس لەدایك بووە، لە ساڵانی ١٩٢٤-١٩٢٩دا لە قوتابخانەی گشتیی ناوەندی خوێندوویەتی. لە ساڵی ١٩٣١دا فەلسەفەی لە هامز خوێندووە خوێندووە، لە ساڵی ١٩٣٢دا لە بەرلین خوێندویەتی. پاش گەڕانەوەی بۆ فەرەنسا، بۆ چەند ساڵێکی کەم لە قوتابخانەکانی فەرەنسادا دەرسی گوتووەتەوە. لە پاش دووەم جەنگی جیهانییەوە بە تەواوەتی خۆی بۆ نووسین تەرخان کرد. لە واری فەلسەفەدا قەرزارباری (هوسرەل و هایدگەرە). ئەنگزیستانسیالیزم سیستەمێکی فەلسەفی رەسەن پێك دێنێ لەلای سارتەر. ئەم سیستەمە فەلسەفییە پشت بەو گریمانەیە دەبەستێت کە (خوا مردووە) بۆیە ئەگزیستانسیالیزم زەروریە وەکو بناغەو بنەمایەك بۆ ئەخلاق. لە روانگەی سارتەرەوە

قەدەرو چارەنووسی مرۆڤ حەتمیەتێکی پێشوەختە نییە، و هیچ قانونێکی ئەخلاقی گەردوونی لە گۆڕێ نییە.

وەکو هێزی ئەخلاقی مرۆڤ ئازادە بۆیە پابەندی مرۆڤ دەکاتە هەڵبژاردن و مەسئولیەتی خۆی. ناتوانێ وەکو تاك لە دەرێی هەڵسەنگاندنی کۆمەڵدا بۆی، بە تەنێ بژی.

لە ئەنجامی تەتبیق کردنی ئەو بیرانەی بەسەر پایەی نووسەردا لە کۆمەڵگەی هاوچەرخدا گەییە ئەو ئەنجامگیرییەی کە داهێنانی هونەری دەبێ چالاکییەکی ئەخلاقی بێ، و ئەدەب کە پێویستی یەك بێ و دەبێ هەر ببێ، ئەوا دەبێ پەیامدارو مولتەزیم بێ.

وتارەکانی سەرەتای (کورتەی تێوری سۆزان ١٩٣٩، و سایکۆلۆژیەتی خەیاڵ ١٩٤٠) سەرنجی خەڵکیان رانەکێشا. یەکەم (هێڵنج ١٩٣٨و کۆمەڵە چیرۆکی خۆشەویستی ١٩٣٨) زوو دەنگیان دایەوەو بوونە مایەی ئەوەی زووبەزوو وەکو نووسەرێك ئیعترافی پێ بکرێ. ئەم دوو بەرهەمە بیرو بۆچوونی ئەگزیستانسیالیستی لەمەڕ غوربەت و ئیلتزام و رزگاری لە رێگەی هونەرەوە بە شێوەیەکی درامی دەخەنە روو.

لە کتێبە فەلسەفیە گرینگەکەیدا (ئەگزیستانسیالیزم و نەبوون- بوون و نەبوون) ١٩٤٣، مەرجەکانی مرۆڤ سەبارەت بە خۆی و بە جیهان و بە تاکەکانی دی کەشف دەکات. ئیدی ئەم چەمکانەی ئەگزیستانسیالیزم ١٩٤٦دا چەسپاندووەو لە رۆمانە سێ بەرگییەکەیدا (رێگەی ئازادی ١٩٤٥-١٩٤٩دا روون کردووەتەوە).

بیرۆکەی بتەڕەتی خۆی سەبارەت بە نووسەری مولتەزیم لەو شانۆنامانەیدا روون کردۆتەوە کە مەسەلە ئەخلاقییەکان مالیجە دەکەن، لە (مێش دا ١٩٤٣) جوبیتەری بێ دەسەڵات سنوور بۆ ئازادی گەنجە بکوژەکە دادەنێ. سارتەر زۆر وتاری رەخنەوانی نووسیوە، لە ناو ئەوانەدا دوو لێکۆڵینەوەی هەن دەربارەی (بودلێر ١٩٤٧ و جان جانیت ١٩٥٢). یەکەم ژیاننامەی لە کتێبێکدا بەناوی (پەیڤان ١٩٦٤) بڵاو بووەوە. لە ساڵی ١٩٤٦دا خەڵاتی نۆبڵی درایێ، بەڵام رەفزی کرد.

- ٦٧ -

فرێدریك ویلهیلم نیتشه

١٨٤٤-١٩٠٠

(Friedrich Wilhelm Nietzsche)

فەیلەسووف و شاعیرێکی ئەڵمانییە. لە تەمەنی پێنج ساڵیدا بابی مردو لەلای ژنێکی خواناسی خزمی خۆیان گەورە بوو. دەڵێن گوایە ئەمە هۆیەك بووە بۆ ئەو هێرشانەی دوایی نیتشە بۆ سەر ژنان و ئاین. گەنجێکی نموونەیی جوان بوو. لە ئەنجامدا وێڕای حەزی بۆ مۆسیقا و ئاین، بوو بە مامۆستای فەلسەفەی کلاسیکی لە هەردك زانکۆی بون و لایبزگ. بەرهەمەکانی لەو بوارەدا زۆر بوو بۆیە لە ساڵی ١٨٦٩دا بوو بە مامۆستای یۆنانی لە زانکۆی بالدا، دیارە ئەمە دەستکەوتێکی گەورە بوو بۆ لاوێکی سەر بە کۆمەڵگەیەکی هەرە موحافەزەکار. پاش دە ساڵان لەبەر نەخۆشی وازی لەو پایەیە هێنا، ئیدی لە دە ساڵی دواتر لە گۆشەگیری لە باشووری ئەڵمانیاو سویسراو ئیتالیادا ژیانی قەتاند، لە ساڵی ١٨٨٩دا تووشی داروخانێکی ئەقڵی بوو و تا مردنیش ئەو نەخۆشییە یەخەی بەرنەدا.

لە ساڵی ١٨٧٢ دوای ئەوەی کوردسی مامۆستایەتی بەدەست هێنا کتێبێکی بچکۆلەی یەجگار نایابی بەناوی (لەدایکبوونی تراجیدیایەك لە ڕۆحی مۆسیقا)وە. بڵاو کردەوە. ئەمە لێکۆڵینەوەیەکی کۆنی میکانیکی نییە بەڵکو پشکنینێکی فەلسەفی مەزەندەییە بۆ پاشخانی ڕۆحی شانۆنامەی تراجیدی گریکی. پاش ئەم کتێبە لە ساڵانی ١٨٧٣-١٨٧٦دا کتێبی (اراء مجرده)ی نووسی دەربارەی زەرەر و زیانەکانی دەوڵەتی تازەی بیسمارکی. یەکێك لە کتێبە هەرە گرنگییەکانی ژیانی ئەدەبی نیتشە (وەهای گوت زەردەشت)ە کە لە ساڵانی ١٨٨٣-١٨٩٢دا نووسراوەو بریتییە لە زنجیرە وەعزێکی هەڵبژاردە بەناوی پەیامبەرێکی خەیاڵییەوە، ئەم کتێبە بە پەخشانێکی شیعرئامێزی لە بابەتی ئەو پەخشانەی لە ئینجیل دا هەیە، نووسراوە. لە ساڵی ١٩٠٨دا کتێبێکی بەناوی (ئادەمیزاد) بڵاوکردەوە کە پتر گەشتنامەی ژیانە. هەروەها هەندێ شیعری زۆر چاکیشی نووسیوە.

کەسایەتییەکی یەجگار ئاڵۆزو پڕ گرێ و گۆڵ بوو، زۆر بە توندی هێرشی کردۆتە سەر هەموو هزرو بیرو بەهاکانی سەردەمی خۆی لەوانە: مەسیحییەت، ئەخلاقی تەقلیدی، هاوسۆزی دەگەڵ بێنەواو بێ دەسەڵاتان، و ئەقڵانییەت. بە یەکێك لە هاوڕێکانی گوتووە کە نەك هەر زەروری نییە بەڵکو پەسندش نییە لەگەڵ خوێنەرەکانیدا ڕێك بێ یان ڕێك بکەوێ. باشترین هەڵوێست بۆ خوێنەر بریتییە لە تێکەڵەیەك لە فزوڵ و بەرهەڵستکاری توند. لە هەندێ خاڵاندا مەزەبەکەی بە فاشی لە قەڵەم دەدرێ، پەیڕەوانی هیتلەر ئامادە بوون بە پێغەمبەرو ئیلهام بەخش بانگی بکەن، جا لەم بارەیەوە تەنیا ئەوەندە دەگوترێ کە نیتشە دژی کەڵکەڵەی ناسیۆنالستی بوو، دژی سوپاو سوپاکاری و ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانی و دژی نەژاد پەروەری و دەسەڵاتی سیاسی بوو. نیتشە بە حەماسێکی زۆر بەرز و بە عەقڵیەتێکی لۆژیکییەوە گوزارشتی لە هزر و بیری خۆی کردووە، هزرو بیری ئەم گەورە فەیلەسووفە هەمیشەو ڕۆژێنەر و بگرە خەتەریش بووە. لەوەیە ئەو موبالەغەکاری و توندڕەوییەی ئەنجامی میزاجی توندی خۆی و بەرەنجامی ئەو قۆناغە مێژووییە بووبێ کە تیایدا ژیاوە. کۆمەڵەی ئەو سەردەم تا ڕادەی غروورو نێرگزیەت توندوتیژ بوو. نیتشە وەکو ئەپسن سوور بوو لەسەر ئەوەی بە کۆمەڵگەی بسەلمێنێ و کەشفی بکات کە چۆن گەورە پیاوان، ئەوانەی دەپەرستران، خەڵکانێکی پۆش و بەتاڵ و بێ ناوەڕۆك بوون.

- ٦٨ -

جاك لەندەن

١٨٧٦-١٩١٦

(Jack London)

جاك لۆندۆن، ناوی خوازراوی جـان گریفیـپ لۆندۆنـە. نووسـەری رۆمـان و کورتـە چیرۆك و وتارێن کۆمەڵایەتی بوو. لە هـەوەڵێن نووسـەرانی کالیفۆرنیایـە کـە شـۆرەتی جیهانی پەیدا کردووە. بە یەکەمین نووسەری رەنجبەران و زەحمەتکێشان لـە ئـەمریکادا دێتە ژماردن. منداڵیەتی بـە هـەژاری قەتانـدووە. قۆنـاغی خوێنـدنی ئامـادەیی لـە کالیفۆرنیا تەواوکردووەو ماوەیەکی کەمیش لە زانستگەی کالیفۆرنیـا خوێندوویـەتی. قۆناغی هەرزەکاری لە دەوروبەری دەڤەری پڕ بەفر و بەستەڵەکی بـاکوورو دەوروبـەری رووباری کلۆندیکدا بە دووی زێڕدا بەسەر بردووە. لە ساڵی ١٩٠٤دا بـۆ ئامـادەکردنی راپۆرتێك لەمەڕ جەنگی نێوان روس و ژاپۆندا، چووە بۆ ژاپۆن.

لۆندۆن، زۆربەی بەرهەمەکانی لە دوای تەمـەنی بیـست و چـوار سـاڵییەوە نووسـیون. هەندێ لەو بەرهەمانە بریتین لە: دوو شانۆنامە بـەناوی: (نـازی ژن ١٩٠٦، دزی ١٩١٠) و چەند کتێبێك دەربارەی بابەتی گشتی لەوانە: شۆڕش ١٩١٠، سەربهوردی کەشـتی سـنارك ١٩١١، هەروەها ١٦ وتار دەربارەی دەریای باشوور، و چل رۆمان و کورتە چیرۆك، هەروەها کۆمەڵێك وتاران دەربارەی مەسەلە کۆمەڵایەتییەکان. رۆمانەکان بـریتین لـە: کیـژانی بـەفر ١٩٠٢. ئەم رۆمانە دەربڕی مامەڵـە کردنـی لۆندۆنـە لەگـەڵ بابـەتی باڵادەسـتی نـەژادی ئەنگلۆ-ساکسۆن و بێ توانایی ئەو لە بەرجەستەکردنی سیمای ژناندا نیشاندەدات. (هاواری هۆڤی ١٩٠٣) لە رۆمانە هەرە باشەکانی لۆندۆنە و سەرگوزشتەی سەگێك نیشاندەدات کە

بۆ راکێشانی عەرەبانە دەیبەن بۆ ئالاسکا. ئەم سەگە ئاخری لەدەسـت بـێ بـەزەیی بەشـەر هەڵدێ و دەچێتە ریزی گورگانەوەو دەبێ بەسەر دەستەی ئـەوان. (پێـشبڕکێ ١٩٠٥) (ئـەم چیرۆکە لە لایەن حەمە کەریم عارفەوە کراوە بە کوردی و لـە کتـێبی (ئـەودیوی مـەرگ)دا بڵاوبووەتەوە) ئەم چیرۆکە، کە زۆرجار بە رۆمـانیش نـاودەبرێ دەربـارەی بازرگانییەکـە لـە رێگەی بۆکسێنەوەو کۆتاییەکەی زۆر خەمینە. (بەر لە ئادەم ١٩٠٦) رۆمانێکـە دەربـارەی پەرەسەندن و ژیانی مرۆڤانی بەر لە مێژوو. (کەڵبـە چـەرموو-١٩٠٦) پاشـکۆی (هـاواری هۆڤی)یە، ئەمە بەسەرهاتی سەگ گورگێکە کە بەرە بـەرە مـاڵی دەبـێ. (پاژنـە ئاسـنین-١٩٠٨) رۆمانێکە دەربارەی رووبەڕووبوونەوەی سەرمایەداری لەگەڵ هەرەشەی سۆسیالزمدا، لۆندۆن لەم رۆمانەدا پێشبینی شۆڕشی فاشیستی ساڵی ١٩٣٢ کردووە.

(مـارتین ئیـدین -١٩٠٩) رۆمانێکـە بـەدەوری تـەوەری ژیـانی خـودی نووسـەردا دەسووڕێتەوە، قارەمانی چیرۆکەکەش وەکو لۆندۆن لە ئەنجامدا خۆی دەکوژێ. ئەم رۆمانە لە راستیدا مالیجەی بابەتی سوپەرمانییەتەکەی نیتشەیە. (جۆن بارلیکورن ١٩١٣) ئـەم رۆمانە زیاتر ژیاننامەیەو باسی بادەنۆشی و بەرەڵڵاییەکانی خـودی نووسـەرە. هـەروەها دوو-سێ رۆمانی دیکەشی هەن. لە بواری چیرۆکی کورتیشدا چـەندین کۆمەڵـە چـیرۆکی هەیە لەوانە: (کوڕی گورگ ١٩٠٠) بریتییـە لـە نـۆ چـیرۆکی پـڕ رووداوو کـە لەوپـەڕی ویلایەتەکانی باکووردا روو دەدەن. (خودای پێـشینانی ئـەو ١٩٠١) بریتییـە لـە یـازدە چیرۆك و ژیانی دەوروبەری رووباری کلاندیك نیشان دەدەن. (منـاڵانی جەنگـەڵ ١٩٠٢) بریتییە لە دە چیرۆك دەربارەی سـوور پێـستانی ئالاسـکا. (خۆشەویـستی ژیـان ١٩٠٧) کۆمەڵە چیرۆکێکە دەربارەی ئالاسکا. یـەکێك لـە بەرهەمـە چـیرۆکڤانییەکانی دیکـەی لۆندۆن کتێبێکە کە نووسەر زۆری پـێ پەسـندە بـەناوی (خـەڵکانی دۆزەخ-١٩١٣) کـە ژیانی کوختە نشینانی شاری لەندەنی وێنە گرتووە.

لۆندۆن لە ژێر کاریگەری مارکس، داروین و نیتشەدا بووە. لە بەرهەمەکانیدا لایەنگری لە سۆسیالیزم کردووە و تەنانەت بووە بە ئەندامی حیزبی سوسیالست. چەند بەرهەمێکیشی لەمەڕ سوسیالیزم نووسیوە، لەوانە: جەنگی چینەکان ١٩٠٥) کە کۆمەڵە وتارێکە. یـەکێك لە تایبەتمەندییەکانی بەرهەمەکانی، هاوسۆزی بووە لەگەڵ هەژاران و رەنجبەران دا، پێشبینی کردنی شۆڕشی جیهانی، و دامەزراندنی دەوڵەتی سۆسیالستی بووە لە ئایندەدا

- ٦٩ -

هارییێت بیچێر ستۆو

١٨١١-١٨٩٦

(Harriet Beecher Stowe)

خانمی رۆمان نووس، لە ویلایەتی کونکتیکت لە دایك بووە، باوکی کەشیشێکی گەورە بووە، شەش برای هەبووە، پێنجیان بوون بە قەشە و هەموویان لە خەباتگێڕانی شێلگیر بوون دژی کۆیلایەتی، هەریت بە خۆیشی لە شەیدایانی کاروباری ئایینی و ریفۆرمی کۆمەڵایەتی بوو. لە ساڵی ١٨٣٢دا لەگەڵ بابیدا چووە بۆ سین سنیاتی، کە مەیدانی خەباتی هەڵوەشاندنەوەی کۆیلایەتی بوو.

لەوێندەر لە نزیکەوە ئاشنای دەرد و رەنجی کۆیلەکان بووە، هەڵبەتە یاسا لە توانا بەدەرەکان، دەربارەی کۆیلانی هەڵاتوو (١٨٥٠) زۆری رەنجان، بۆیە بە هاندانی مێردەکەی (کالڤین. ی. ستۆ) کە مامۆستای زانستگە بوو، دەستی دایە نووسین.

درەوشاوەترین بەرهەمی هەریت رۆمانی (کوخەکەی هاپۆ تۆم- ١٨٥٢) بوو کە پێشوازییەکی کەم وێنەی لێکرا. لە ماوەی یەك ساڵدا (٣٠٠) هەزار دانەی لێفرۆشراو بە لای کەمەوە بۆ ٢٧ زمان وەرگێڕدرا، ئەم رۆمانە لە ساڵانی پێش شەڕەکانی جیابوونەوەدا، بە توندی هەستی باکوورییانی دژ بە کۆیلایەتی هاروژاند، دەربارەی کاریگەری ئەو رۆمانە، باوە کە (چارلز سومنیر ١٨١١-١٨٧٤)ی وتاربێژ و سیاسەتوانی ئەمریکایی گوتوویەتی کە ئەگەر ئەم کتێبە نەنووسرا بوایە، لینکولن بۆ سەرکۆماری ئەمریکا هەڵنەدەبژێردرا، لینکولن لە دیدارێکدا لەگەڵ

خاتوو ستۆدا ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە ستۆ (کتێبێکی نووسیوە کە ئەم جەنگە گەورەیەی بەرپا کرد).

شافارەمانی (کوخەکەی هاپۆ تۆم) کۆیلەی پیر و وەفادار هاپۆ تۆمە کە خاوەنە دڵڕەقەکەی زاڵمانە رەفتاری لەگەڵدا کردووە و تا ڕادەی مەرگ جەڵدەی لێداوە، رۆمانەکە بەسەرهاتی ئەو کۆیلەیە نیشان دەدات.

خاتوو ستۆ، لە پێشەنگانی راپەڕینی دژایەتی کردنی رەنگ پەرستی بووە و ئەمەش بە جوانی لە بەرهەمەکانیدا رەنگیداوەتەوە و بەرهەمەکانی کاریگەری تەواویان لەو بوارەدا هەبووە، لەوانە (ئازار ١٨٥٦) رۆمانێکە دژی کۆیلایەتی، (خوازبێنی کەشیش ١٨٥٩) رۆمانێکە دەربارەی ئینگلستانی نوێ لە سەدەی هەژدەمدا، (مرواری دوڕگەی ئور ١٨٦٢)، و (خەڵکانی شاری کۆن ١٨٦٩) ئەم دوو رۆمانە هەردوکیان رابردووی ئەمریکا نیشان دەدەن.

- ٧٠ -

پێرل باك

١٩٧٣-١٨٩٢

(Perl Bak)

ئەم ئافرەتە رۆماننووسە لە ڤیرجینیای رۆژئاوا هاتۆتە دنیاوە، بە منداڵی لەگەڵ بابیدا، کە مژدەدەرێکی مەزهەبی بوو، چووە بۆ چین. لە شەنگەهای چووەتە قوتابخانە و لەوێندەر بە جۆری تێکەڵی چینییەکان بووە، کە خۆی بە کەسێکی چینی زانیوە، لە تەمەنی ١٧ ساڵیدا بۆ ئەمریکا گەڕاوەتەوە و درێژەی بە خوێندن داوە، باك لە ساڵی ١٩١٧دا شووی کردووە و ئەمجارەیان بە هۆی کاری مێردەکەیەوە چووەتەوە بۆ چین، باك لە زانستگەکانی ئەوێندەر کەوتۆتە دەرسدانەوەی ئەدەبیاتی ئینگلیزی و کۆمەڵێك رۆمانی نووسیووە کە ناودارترینیان (خاکی چاك)ە و خەڵاتی نۆبڵی ئەدەبیاتی ساڵیی ١٩٣٨ لەسەر وەرگرت و بەمەش ناوی کەوتە سەر زاران و ناو ناوان.

یەکەمین رۆمانی باك، (بای رۆژهەڵاتی، بای رۆژئاوایی)یە کە لە ساڵی ١٩٢٨دا بڵاو بووەتەوە، رۆمانی دوای ئەوە (خاکی چاك-١٩٣١)ە کە لە ماوەیەکی کورتدا وەرگێڕدرایە سەر زۆر زمانان و کراش بە فیلم، ئەم رۆمانە چیرۆکی جووتیارێکی چینی دەگێڕێتەوە کە بە یارمەتی ژنە بە سەبرەکەی دەبێ موڵکدارێکی دەوڵەمەند. توانا بە سەبری، پایەداری و خۆشەویستی ئەم ژن و مێردە بۆ خاك، وەستایانە وێنە گیراوە.

رۆمانێکی باشی دیکەی باك بە ناوی (دایك ١٩٣٤)ە ئەمە سەربووردەی دایکێکی دەستکورتی جووتیاری چینییە کە مێردەکەی بە ٥ منداڵەوە بەرەڵڵای کردووە.

خاتوو باك رۆمانانی دیکەی وەك (نەوەی ئەژدیها ١٩٤٢)شی نووسیوە کە دیمەنەکانی رۆژ هەڵاتی دوور دەنوێنێ و بەر جەستەدەکات. هەروەها ژیننامەی دایك و بابی خۆیشی لە قاڵبی دوو چیرۆکدا دارشتووە بە ناوی (فریشتەی شەڕخواز ١٩٣٦) و (زیندان-١٩٣٦) جگە لەمانە دوو رۆمانیشی هەیە دەربارەی وەزع و حاڵی خۆی بە ناوی: (دنیاکانی من-١٩٥٤) و (پردێك بۆ پەڕینەوە-١٩٦٢)، رۆمانانی: (پیاوانی خوا- ١٩٥١)، (نامەیەك لە پەکینەوە-١٩٥٧) و (وەرە، ئەی مەحبوبی من-١٩٥٣) لە جوملەی رۆمانە نیمچە ناودارەکانییەتی.

باك لە دوا رۆماندا ئەو مەسەلە ئەخلاقیانە تاوتوێ دەکات کە لە ئەنجامی تەقینەوەی بۆمبای ئەتۆمیدا سەریان هەڵداوە، بەرهەمێکی کلاسیکی چینیشی بە ناوی (هەموو مرۆڤەکان بران- ١٩٣٣) کردووە بە ئینگلیزی.

باك، لە بەرهەمەکانیدا هەوڵدەدا کە چینییەکان بە ئەمریکاییەکان بناسێنێ و حاڵی بوونێك لە نێوان رۆژهەڵات و رۆژئاوادا بێنێتە ئاراوە.

- ٧١ -

بێرنارد مالامود

١٩١٤-١٩٩٤

(Bernard Malamud)

نووسەرێکی یەهودی مەزهەبە، لە بروکلین لە دایك بووە و هەر لەوێندەرش پەروەردە بووە، یەکەمین رۆمانی ناوی (شێتی زکماك-١٩٥٢)ە ئەمە حیکایەتێکی رەمزییە دەربارەی قارەمانێکی قاشوانیێ، رۆمانی (یاریدەدەر-١٩٥٧)ەکەی مالامود باسی جوولەکەیەکی دوکاندار و یاریدەدەرەکەیەتی، بابەتی رۆمانی (کارساز-١٩٦٦) کوشتنە لە پێناوی ئاییندا، شا قارەمانی رۆمانەکە لە ماوەی سێ ساڵ زیندانی و ئەشکەنجە و چاوەڕوانی دادگادا، لە باری رۆحییەوە لە جاران بە هێز تر دەبێ و مل بۆ ئیعترافی درۆ و خۆ کوژی و نا ئومێدی نادات.

دوو کۆمەڵە چیرۆکی هەیە بە ناوی (بۆشکەی جادو ئامێز ١٩٥٨) و (گەوجان لە پێشەوەن-١٩٦٣) کە بە جوانی توانا و بە هرەی نووسەریی مالامود نیشان دەدەن.

- ٧٢ -

جۆن کیتس

١٧٩٥-١٨٢١

لە ریزی پێشەوەی شاعیرە رۆمانتیکەکانی ئینگلستانە، لە شاری لەندەن لە دایك بووە، لە هەشت ساڵیدا باوکی کە کاروانسەرا دار بوو، لە دەست داوە و لە ١٤ ساڵیدا دایکیشی مردووە، کیتس لە پازدە ساڵیدا ئیدی لە خوێندن بێبەش بوو و چووە لای جەڕاحێکی دەرمانساز بە شاگردی. لە ساڵی ١٨١٥دا وەکو خوێندکاری پزیشکی چووە یەکێك لە نەخۆشخانەکانی لەندەن و سەرەنجام مۆڵەتی پزیشکی وەرگرت، بەڵام وازی لە کاری پزیشکی هێنا و یەکسەر کەوتە شیعر نووسین.

یەکەمین کۆمەڵە شیعری کیتس لە ساڵی ١٨١٧دا بەناوی (شیعرەکانی کیتس) بڵاو بووەوە. لە ساڵی ١٨١٨دا بەرهەمێکی تری بە ناوی (ئیندیمیۆن) چاپ و بڵاو بووەوە، ئیلهامی ئەم بەرهەمە لە ئەفسانەیەکی کۆنی یۆنانییەوە وەرگیراوە کە دەربارەی عەشقی خواوەندی هەیڤە بە شوانێکی لاو، (هیپریون ١٨١٨-١٩١٩) جوانترین شیعری کیتسە کە مەخابن تەواو نەکراوە.

(شەوی جەژنی سەن ئاگینس-١٨١٩) بەرهەمێکی جوانە کە لەسەر بنەمای ئەفسانەیەکی سەدەکانی ناڤین رۆنراوە، کە دەڵێت ئەگەر کیژێك لە شەوی جەژنی سەن ئاگینسدا بە زمانی بەرۆژووەوە بچێتە ناو جێ، ئەوا لە خەونیدا مێردی ئایندەی دەبینێ.

کیتس چامەیەکی زۆر جوانی داناوە بە ناوی (خاتوونی جوانی بێ بەزەیی ١٨١٩)و باشترین چامەی ئینگلیزییە، چیرۆکی ئەم بەرهەمە دەربارەی سوار چاکێکە

کە لە خەوندا خاتوونی جوانی خۆی دەبینێ، بەڵام کە بێدار دەبێتەوە خۆی لەسەر گردێکی سارد و سڕدا دەبینێتەوە، کیتس زۆر قەسیدەی جوانی نووسیوە کە نیشانەی باوەڕی ئەون بە جوانی، بە باوەڕی کیتس، کە ئەویان بە (پەیامبەری جوانی) لە قەڵەم داوە، جوانی و حەقیقەت تاقە سەرچاوەی شادییەکانە، هەندێ لە قەسیدە بەرزەکانی کیتس بریتین لە:

(قەسیدەیەك بۆ بولبول)، (قەسیدەیەك بۆ ماخولیا) و (قەسیدەیەك بۆ پایز).

نامەکانی کیتسش لە رووی روانینی شیعری و فەلسەفییەوە شایانی بایەخ و سەرنجن، بە کورتی شیعرەکانی کیتس لە بەرزترین چامە و غەزەلیاتەکانی زمانی ئینگلیزین، هەروەها نامەکانیشی کە هەوێنی قەسیدە و شیعرەکانی ئەویان تێدایە، لە بواری خۆیاندا بە شاکار دێنە ژماردن.

- ٧٣ -

ویلیام شکسپیر

١٥٦٤-١٦١٦

(William Shakespeare)

سەرقافڵەی شاعیران و شانۆنامەنووسانی هەموو سەردەم و رۆژگاران، لە خێزانێکی بازرگان، لە شاری جوانی (سترانفورد ئۆن ئەڤۆن) هاتۆتە دنیاوە. زانیارییەکی ئەوتۆ دەربارەی ژیانی ئەو لەبەر دەستدا نییە. هەر لە زێدی خۆی چووەتە بەر خوێندن، لاتینی و کەمێك یۆنانی فێربووە. رەنگە بۆ ماوەیەکیش موعەلیمایەتی کردبێ. شەکسپیر لە تەمەنی هەژدە ساڵیدا (١٥٨٢) زەماوەندی لەگەڵ ژنێکدا کردووە کە هەشت ساڵ لەخۆی گەورەتر بووە، لە ساڵی (١٥٨٥)دا بە عەشقی شانۆوە رووی کردووەتە لەندەن. لە ساڵی ١٥٩٤دا پەیوەندی بە (گروپی ئەکتەرانی لۆرد چەمبرلین)ەوە کردووە، کە یەکێك بوو لە گروپە شانۆییە هەرە بەناوبانگەکان. لە ساڵی ١٥٩٧دا لە شاری ستراتفۆردا موڵکێکی گەورەی کڕی. لە ساڵی ١٥٩٩دا بوو بە

سەهمدارێکی تەمەشاخانەی تازە بونیادی گلوب، کە پێگەی گروپی لورد چەمبرلن بوو و بەرە بەرە بوو بە ناودارترین شانۆی سەردەم. ئیدی لەم شانۆیەدا ژمارەیەك لە نێودارترین دراماکانی شەکسپیر هاتە نمایش کردن و پیشاندان، ئیدی لەمەوە سەروەت و سامانێکی زۆری کۆکردەوە.

شەکسپیر لە ساڵی ١٥٩٢دا لە بواری درامانووسی و ئەکتەریدا تەواو بەنێوبانگ بوو. یەکەمین بەرهەمێن چاپکراوی شەکسپیر چیرۆکی شیعری (ڤینۆس و ئەدۆنیس-١٥٩٣) و (دەستدرێژی بۆ سەر لۆکریس-١٥٩٤)بوو. شەکسپیر لەو کاتەوە تا ساڵی ١٦١٣ کە لە ستراتفۆرد گیرسایەوە، زنجیرە شانۆنامەیەکی نووسی کە بە گەورەترین درامای جیهان دەژمێردرێن پێدەچێت یەکەمین بەرهەمێن شەکسپیر هەندێ لە شانۆنامە مێژوویەکانی بووبێ، وەکو (هنری شەشەم کە ٣ بەشە، ١٥٩٠-١٥٩٢) شەکسپیر لە شانۆنامە مێژووییەکانی دواتریدا، وەکو (ریچاردی سێیەم-١٥٩٣، و ریچاردی دووەم ١٥٩٥)، تەواو بەسەر هونەری خۆیدا زاڵ بووە. یەکەمین تراژیدی شەکسپیر، (تیتوس ئەندرونیکۆس. ١٥٩٠-١٥٩٢) بووە. (رۆمیۆ و ژولێت-١٥٩٦) یەکەمین تراژیدی زنجیرە تراژیدییە گەورەکانی بووە. تیمەی ئەو چیرۆکە کە ئاشقێنییەکی نایاب و غەمئامێز دەگێڕێتەوە لە سەرانسەری جیهاندا مەنشوورە. لەم تراژیدییەدا، مەرگی دوو ئاشق، کە لە دووماڵباتی دوژمنن، تاقە رێگەی هەڵاتنە لە واقیعی پڕ نائومێدی ئەوان. یەکەمین کۆمیدی شەکسپیر (کومیدی هەڵەکانە- کە لە دەوروبەری ١٥٩٤) بڵاوبووەتەوە. بابەتی ئەم شانۆنامەیە بە دەوری لێکچوونی سەیری دوو کوڕی جمکانە بە دوو خزمەتکاری لفانەی ئەو دوو کوڕەو ئەو هەڵەو بەدحاڵی بوونانەی لەم لێکچوونەوە دروست بوون، بە دەوری ئەو هەموو باباتەدا دەسووڕێتەوە. دوو کۆمیدی باشتری شەکسپیر بریتین لە: "دوو جەنتڵمانی ڤیرۆنا- ١٥٩٢ و رەنج بێوەری خۆشەویستی -١٥٩٤". شەکسپیر لە ساڵی ١٥٩٤وە تا کۆتایی ئەو سەدەیە درەخشانترین کۆمیدییەکانی دەنووسێت: "رامکردنی شنی سەرکێش-١٥٩٤، خەونی شەوی نیوەی هاوین-١٥٩٥، بازرگانی ڤینیس ١٥٩٦، هەرچۆنت بوێ-١٥٩٩، چەنەچەنێکی زۆر لە پێناوی هیچ دا-١٥٩٩، ژنانی سەرخۆشی و نیزۆر-١٥٩٧-

١٦٠٠، شەوی دوازدەیەم-١٥٩٩) شەکسپیر، باشترین شانۆنامە مێژووییەکانی خۆی واتە: (هنری چوارەم کە دوو بەشە لە نێوان ساڵانی ١٥٩٧-١٥٩٨، هنری پێنجەم-١٥٩٨ و ریچاردی دووەم -١٥٩٥) لە ساڵانی ١٥٩٤وە تا کۆتایی ئەو سەدەیە نووسیوە، لە هنری چوارەمدا، کەسایەتی کۆمیدی دێوئاسا، واتە سێرجۆن فالستاف، بە خەڵکی دنیا دەناسێنێ. ئەم کەسایەتییە نە ماڵە فشەکەرە، کە لە کۆمیدیای ژنانی سەرخۆشی و نیزۆر)ش دا دەردەکەوێ بە نێودارترین سیمای کۆمێك لە ئەدەبیاتی دراماتیکدا دەژمێردرێ.

قۆناغی داهێنانی تراژیدیا گەورەکانی شەکسپیر بە (یۆلیۆس قەیسەر-١٥٩٩-١٦٠٠) دەست پێدەکات. ئەم تراژیدیایە، کە یەکێکە لە باشترین شانۆنامەکانی شەکسپیر، پیلان دژی یۆلیۆس قەیسەر و کوشتنی ئەوو، شکستی پیلانگێڕان لە لایەن مارك ئانتونی سەرداری رۆمییەوە وێنە دەگرێ و بەرجەستە دەکات. شاقارەمانی تراژیدیاکە بروتۆس-ە کە لە پیلانی کوشتنی قەیسەردا پەیوەندی بە دەسیسەکارانەوە دەکات. بە هەرحاڵ، شەکسپیر لە نێوان ساڵانی ١٦٠٠-١٩٠٦دا بەناوبانگترین تراژیدییەکانی خۆی دەنووسێت.

هاملیت-١٦٠١ یەکێکە لە ناودارترین شانۆنامەکانی شەکسپیر و جوانترین درامای ئەدەبیاتی جیهانە. هاملیت، شازادەی دانیمارك، پاش مەرگی بابی تاجداری گیرۆدەی جۆرە ماخولیایەك دەبێ. بەگومانی ئەو، کلاودیۆس-ی مامی کە دایکی مارە کردۆتەوەو بووە بە پاشا، بکوژی باوکیەتی. تاپۆی بابی هاملیت-ش دێتە بەرچاوی و پێی دەڵێت کە کلاودیۆس بکوژییەتی. هاملیت دەکەوێتە بیری تۆڵە ئەستاندنەوە. بەڵام لە فکران رۆدەچێت و دەکەوێتە دوو دڵییەکی کوشندەوە. زۆر بیر دەکاتەوە، بەڵام ناتوانێت دەست بە هیچ کارێك بکات. رازو نهێنی مەزنایەتی شانۆنامەکەش لە سروشتی غەریب و هزرمەندانەی ئەودایە کە زیاتر خوو خەسڵەتی فەلسەفی و جەدەلیانەی هەیە تا هەڵچوون و جم و جۆڵ.

(ئۆتیللو-١٦٠٤). وەکو تراژیدیای هاملیت، پشکنینێکی قووڵی رۆحی مرۆڤانییە. ئەم شانۆنامەیە سەربووری ئۆتیللوی زەنگی مەغریبی، فەرماندەی دلاوەری

قۆشەنی ڤینز لە قوبرس دا، و دیزدەمۆنای هاوسەری جوانی دەگێڕێتەوە. ئوتیللو، پلەی کاسیو، عەسکەری فلۆرەنسی بەرز دەکاتەوەو بەبێ ئەوەی مەبەستی بێ یان پێ بزانێ دژمنایەتی و حەسوودی یاگۆی سەربازی پیر و شەڕانی دەوروژێنێ. یاگۆ بە درۆوە خەبەر بە ئۆتیللو دەدات کە گوایە کاسیۆ و دیزدەموونا پەیوەندی ئاشقێنیان هەیە. ئۆتیللو کە گوێی لەم قسەی دەبێت باوەڕ دەکات و دیزدەموونا دەکوژێت. ئۆتیللو کاتێ پەی بە هەڵە سامناکەکەی خۆی دەبات، داوا دەکات کە وەکو پیاوێك کە "نەك ئاقڵ، بەڵکو زۆر ئاشق بوو" یادی بکەنەوەو خۆی دەکوژێت.

(شالیر-١٦٠١). شەکسپیر لەم کارەدا، کە هەندێك بە گەورەترین تراژیدیای ئەوی دەزانن، دەچێتە قولاّیی رۆحی بەشەرەوە. شالیر، شای پیر و ماندووی بریتانیا کە شەیدای ریایی و ماستاو ساردکردنەوەیە، قەڵەمڕەوی حکوومەتەکەی بە دوو کیژە شەڕانی و ماستاوچییەکەی خۆی دەبەخشێت، ئەم دوو کیژە لە وەتەن و ماڵ و لانەی خۆی وەدەری دەنەن.

(ماکبێس-١٦٠٦) کورتترین شانۆنامەی شەکسپیرە، و خوێندنەوەیەکی قووڵی مەسەلەی ترسە. شاقارەمانی دراماکە، ماکبیسە کە سێ سیحرباز پێشبینی ئەوەیان بۆ کردووە کە لە ئایندەدا دەبێت بە شای سکۆتلەندا. ماکبیس لێدەبڕێ تا بە کۆمەکی چارەنووس و قەدەر بگاتە پاشایەتی. بە کۆمەکی هاوسەرەکەی نامەردانە پاشا دەکوژێ. بەلاّم رەنگی خوێن بە هیچ جۆرێ لە دەستی ئەو و ژنەکەی نابێتەوە، سەرەنجام ئەو خوێنە یەخەی ئەو دووانە دەگرێت.

(ئانتۆنی و کیلۆپاترا-١٦٠٧) تراژیدیایەکی دیاری دیکەی شەکسپیرە، دەربارەی خۆشەویستی نێوان ئانتۆنی سەرداری رومی و کیلۆپاترای شابانۆی میسرە.

(کۆریولانۆس-١٦٠٨) حیکایەتی ئەم تراژیدیایە دەربارەی ژیان و مەرگی کایۆس ماریۆس کۆریولانۆس-ی فەرماندەی لەخۆبایی رومییە کە ئاقیبەت بە هۆی ئەو غرووڕەوە دەکوژرێ..

کۆریولانۆس و تیمۆن ئەسینی-١٦٠٨) بە دوا تراژیدیای شەکسپیر دێتە ژماردن.

هەندێ لە شانۆنامەکانی شەکسپیر کە لە نێوان ساڵانی ١٦٠٠-١٦٠٩دا نووسراون بریتین لە: شانۆنامەی تەنزئامێز ترویلۆس و کرسیدا -١٦٠١، دوو کۆمیدیای رەش بەناونیشانی: ئەو شتە خۆشە کە ئەنجامی خۆش بێ- ١٦٠٢، پاداشتی بەردهاوێژ بەردە-١٦٠٤).

دوایەمین شانۆنامەکانی شەکسپیر بریتین لە دوو کۆمیدیای رۆمانسی و دڵگیری: چیرۆکی زستان- ١٦١١، و گەرداو ١٦١٢) کە گەرداو لە راستیدا دوا شانۆنامەی شەکسپیرە.

شەکسپیر بەو ٣٨شانۆنامەیەی کە لەبەر رۆشنایی بلیمەتی عەجیبی خۆیدا نووسیوونی، بۆ هەتا هەتایە پلەی گەورەترین درامانووسی جیهانی بەدەست هێناوە. ئەمە جگە لەوەی کە شیعرە گەرم و پڕ جۆشەکانی ناو دراماکانی لە ریزی جوانترین هۆنراوەێن زمانی ئینگلیزیدا دادەنرێن. لە راستیدا شەکسپیر یەکێکە لە گەورەترین شاعیرانی لیریکی. غەزەلیاتەکانی (سۆناتاکانی) کە هەمووی دەکاتە ١٥٤ غەزەل و لە ساڵانی ١٥٩٣-١٦٠١دا نووسراون، لە بواری خۆیاندا، لە غەزەلیاتە هەرە جوانەکانی جیهانن. تایبەتمەندی ئەم غەزەلانە، کە دەربڕی زەوقی موعجیزە ئاسای مۆسیقایی شەکسپیرن، توانای دەربڕینی ئەندێشەی نایاب و هەستی ناسك و قووڵی هاوسۆزییە.

شەکسپیر سیمای تەواوەتی مرۆڤپەروەری رێنیسانسە. هاوسۆزیی قووڵی لەگەڵ مرۆڤایەتیدا، ئەوەی گەیاندووەتە ناخی رۆحی قارەمانانی دراماکانی، توانا و بەهرەی بێ نەزیری لە شیعردا، نەمری بە ژنان و پیاوانی ناو شانۆنامەکانی بەخشیوە.

چارلۆت برۆنتی

١٨١٦-١٨٥٥

(Charlotte Bronte)

برۆنتە، ناوی ماڵباتێکی ئینگلیزی ئیرلەندی نەژادە کە لە سەدەی نۆزدەدا سێ رۆماننووس لەو ماڵباتەدا هەڵکەوتوون ئەم سیانە کە ناویان شارلوت. ئیمیلی و ئاتنە لە گوندی هاۆرت لە یورکشایر لە ژینگەیەکی ئایینی و هەژار گەورە بوون هەر لە منالییەوە لەناو خەون و خەیاڵاندا گەورە بوون. شارلوت و ئیمیلی لە قوتابخانەیەکی ئایینی دەرسیان خوێندووە، بۆ ماوەیەك كاری مامۆستاییان كرد و لە ساڵی ١٨٤٢دا چوون بۆ برۆکسیل و درێژەیان بە خوێندنی خۆیاندا.

یەکەمین رۆمانی شارلۆت بەناوی (پرۆفیسۆر ١٨٥٧) بوو کە بە دەوری تەوری ژیانی بەڕێوەبەرێکی قوتابخانە لە برۆکسیلدا دەسووڕێتەوە. شارلۆت پاش ئەم رۆمانە، کە بۆ چاپ و بڵاوکردنەوەی لە هەموو دەرگایەکی دا، (جین ئیر ١٨٤٧)ی نووسی و شۆرەتێکی نەمری پێ وەرگرت. شارلۆت لەم رۆمانە دڵگیر و خەیاڵنەنگێزەدا کە سەر بهوردی کچۆڵەیەکی هەتیو وێنەی دەگرێ، بە شێوەیەکی رۆمانتیکی ئاوێتە بە واقیعگەرایی ژنانە، هەندێ لایەنی تاریك و غەمباری دنیای خودی خۆیشی گێڕاوەتەوە. سێیەم رۆمانی شارلۆت (شیرلی-١٨٤٩)یە کە رووداوەکانی دەربارەی یورکشایری دوا ساڵانی سەردەمی شەڕەکانی ناپلیۆن و دەربارەی سەنعەتی کە سادی خورییە. دوا رۆمانی شارلۆت (ڤیلیت-١٨٥٣)یە، باسی ئەزموونەکانی خۆیەتی لە برۆکسیل.

ئێمیلی برۆنتی

١٨١٨-١٨٤٨

(Emily Bronte)

خوێنەران و شارەزایان ئیمیلی ئیمیلی بە بەهرەمەندتر دەزانن لە خوشکەکانی دیکە. دەگەڕێتەوە بە رۆمانە درەخشانەکەی و (بەرزاییە باگرەکان-١٨٤٧) کە تا رۆژگاری ئەمرۆش لە بەرهەمە کلاسیکییە بازاڕ گەرمەکانی، بە شارێکی گەورە لە قەڵەم دەدرێ. بریتییە لە سەربهورد و چیرۆکی شەهوەتێکی دێوئاسا کە نەوەیەك هەڵدەوەشێت، چیرۆکی گوراوێکی ناحەزی ناقۆڵایە بە عەشقێکی شەهوانی سامناکەوە.

- ٧٦ -

ئان برۆنتی

١٨٢٠-١٨٤٩

(Anne Bronte)

بچووکترین کیژی ماڵباتی بەدبەختی برۆنتە بوو، کە بەهرەیەکی ئەوەندە درەخشانیشی نەبوو. دوو رۆمانی بە ناوێن (ئاگنیس گری-١٨٤٧) و (وایلدفل هالی کرێچی-١٨٤٨) نووسیوە کە لە رۆژگاری ئەمرۆدا تەقریبەن لەبیر چوونەتەوە. رۆمانی یەکەم، حیکایەت و سەرگوزشتەی ژیانی ئافرەتێکی مامۆستای تەنیایە کە بە یاریدەری کەشیش ناوچەیەك دەزەوجێ، رۆمانی دووەمی دەربارەی مێردێکی دەست بڵاوی ئەهلی عەیش و نۆش و رابواردنە.

- ٧٧ -

ئۆسکار وایڵد

١٨٥٤-١٩٠٠

(Oscar Wilde)

رۆماننووس، شاعیر و درامانووسی ئیرلەندی، لە دوبلین لە خانەوادەی دکتۆرێکی بەناوبانگی چاو، هاتۆتە دنیاوە. ماوەیەك لە کۆلێژی ترینتی خوێندوویەتی، پاشان چووەتە ئۆکسفۆرد. لەو قۆناغەدا بەدیارترین خوێندکارانی ئەدەبیاتی کلاسیك دەژمێردرا، لەسەر شیعری "راڤیننا" خەڵاتی ینیودیگەیت-ی ١٨٧٨) وەرگرت. لەم قۆناغەدا بوو بە یەکێك لە موریدانی والتەر پاتەری رەخنەگری ئینگلیزی و کەوتە بانگەشە بۆ فەلسەفەی جوانیناسی ئەو (کە باوەڕی وابوو هونەر و جوانیناسی یەکێکە لە ئامانجەکانی ژیان"، وایڵد پاش تەواوکردنی خوێندن چوو بۆ لەندەن و لەبەر رۆشنایی رۆحی یاخی، تەبیعەتی هەستیار، دەربڕینی دڵگیر، زەوقی ناسك و شەیدایی خۆی بۆ هونەر و جوانیناسی زۆر زۆر شۆرەتی بەدەست هێناو وەکو پەیامبەری جوانی و پەرستی و رێبەری راپەڕینی جوانیناسی کە لایەنداری لە تیۆری هونەر بۆ هونەر دەکرد، هاتە ناسین. بە تیۆری جوانیناسی خۆی لە ئەدەبیات و هونەردا، شۆرەتێکی بەرپا کرد. تەنانەت لە ژیانی تایبەتی خۆی و جل لە بەر کردنیشدا شۆڕشێکی بەرپا کرد. قژی درێژ و شانە کراو، جلی سەیر و نائاسایی لەبەر دەکرد، هەمیشە لە دووی مۆدەی جوانی و پچڕینی زنجیری داب و نەریتیانی باو بوو.

وایڵد لە ساڵی ١٨٨١دا شیعرەکانی کۆکردنەوە بەناوی (شیعران) و لە بەرگێکی یەجگار جواندا بڵاوی کردەوە. ساڵی دواتر لەلایەن ئەمریکاییەکانەوە دەعوەت کرا بۆ کۆڕێك و چوو بۆ ئەمریکا. ئەم سەفەرە هێندەی دیکە شۆرەتی بە وایڵد بەخشی. پاش گەڕانەوەی بۆ ئینگلستان بە جۆش و خرۆشەوە کەوتە وتار نووسین و چیرۆك بڵاوکردنەوە. لە ساڵی ١٨٨٤دا کۆمەڵە حیکایەتێکی بەناوی (شازادەی خۆشحاڵ) و لە ساڵی ١٨٩١دا کۆمەڵێکی دیکەی بەناوی (عەماری هەنار) بڵاوکردەوە. لە هەمان ساڵدا زنجیرە وتارێکی رەخنەیی جوانی بەناوی (تەسەورات-وێناکان) و شاکارە نەمرەکەی خۆی (وێنەی دووریان گری) چاپ و بڵاوکردەوە وایڵد لە پێشەکی ئەو رۆمانە گەورەیەدا، بیروبۆچوونی خۆی لە مەڕ هونەر و هونەرمەندان و جوانی و بەرهەمێن ئەخلاقی بە راشکاوی و بێ گوێدان بە داب و نەریتی نەتەوەیی و گیانی موحافەزەکارانەی ئینگلیزییان دەردەبڕی:

- ئاشکراکردنی هونەر و پەنهان کردنی هونەرمەند، مەبەستی هونەرە.
- هونەرمەند ئافەرێنەری جوانییانە.
- بیرو زمان، بەلای هونەرمەندەوە ئەوزاری هونەرە.
- پیسی و پاکی، لای هونەرمەند بابەتی هونەرە.
- شتێك نییە بەناوی کتێبی ئەخلاقی و نووسینی پێچەوانەی ئەخلاق. کتێبان یا باش نووسراون یا خراپ. و تەواو بڕایەوە.

(وێنەی دووریان گری) بەو پێشەکییەوە بووە مایەی رەخنەو نارەزایی مامۆستایانی ئەخلاق و وشکە دینداران، و بۆغز و کینەیەکی زۆری سەبارەت بە وایڵد وروژاند، بەڵام ئەو بێ گوێدان بە هیچ شتێك سەرگەرمی کاری نووسینی خۆی بوو.

وایڵد لە ساڵی ١٨٩٢دا کۆمیدیای رەخنەیی کۆمەڵایەتی (باوەشێنەکەی خانم و وێندەر میر)ی بڵاوکردەوەو سەرکەوتنێکی سەیری بەدەست هێنا. لە ساڵی ١٨٩٣دا دوو شانۆنامەی (ژنی بێ بایەخ، و سالومە)ی بە فەرەنسی بڵاوکردەوەو ئەوپەڕی وەستایی و ناسکی زەوقی خۆی ئاشکرا کرد. سەرەنجام، لە ساڵی ١٨٩٥دا شانۆنامەی (مێردی دڵخواز، و بایەخی جددی بوون)ی بڵاوکردەوەو بەم کارە تەنز و توانج پۆشی و

شۆختەبعی و زیندوویەتی بۆ کۆمیدیای ئینگلیزی گێڕایەوەو دووبارە گەرمی بۆ ئەو شانۆیانە گێڕایەوەو کە ساڵانێکی دوور و درێژ بوو دامرکابوونەوە. (بایەخی جددی بوون) کە شاکاری وایڵدە، بە نوکتە چزودارەکانی و تەنزە پڕ تەوسەکانی دەربارەی ئورستۆکراتان و رۆحیانیانی ئینگلیزی، هەراو هەنگامەیەکی زۆری نایەوەو وایڵدی گەیاندە ئەوپەڕی شۆرەت و خۆشەویستی.

بەڵام ساڵی لوتکەی سەرکەوتنی وایڵد ساڵی زەلیلی و هاتنە خوارەوەشی بوو. بە هۆی بلیمەتی درەخشانی خۆی، کە ئاوێتەیەك بوو لە زەوقی ناسك و شیرین زمانی و شۆخ تەبیعەتی و دەربڕینی و جوان و سروشتی هەستیار و هاڕوژاو، بوغز و کینەی حەسودانی لەخۆی وروژاندبوو. لە بەرهەمەکانیشیدا، کە پڕ بوون لە راشکاوی و شۆخی چزودار و رەخنەی راستەوخۆ و گاڵتەجاڕی توندوتیژ، کۆمەڵێك دژمن و ناحەزی بۆخۆی پەیدا کردبوو. ئەمە جگە لەوەی کە بە پێچەوانە شەپۆلی ئاوەوە مەلەی دەکرد و داب و نەریت و کاروباری کۆمەڵایەتی کۆن و کۆت و زنجیری دەوروبەر و رۆژگار و پەیوەندی ئەخلاقی نەتەوەیی دابووە بەر تەوس و توانج و گاڵتەی بە هەموو ئەو شتانە دەهات. بۆیە وایڵد بە هەتیوبازی تۆمەتبار کرا، لە لایەن دەزگای دادڤانییەوە راکێشرایە بەر دادگاو و بە دوو ساڵ حەپس و کاری دژوار (١٨٩٥-١٨٩٧) حوکمدرا. وایڵد لە زینداندا راستگۆیانەترین بەرهەمی خۆی (چامەی ریدینگ گول)ی نووسیوە کە یەکپارچە هەست و سۆز و مرۆڤپەروەرییە.

وایڵد پاش بەربوون لە زیندان، لە کاتێکدا لە باری جەستەیی و دەروونییەوە تەواو تێکشکابوو، بەناوی نهێنی (سباستیان ملموت) چوو بۆ پاریس و تا رۆژی مردنی بە هەژاری و نائومێدی و دەربەدەری.

- ٧٨ -

سۆلجێنستین

B.١٩١٨

(Soljenitsin)

ڕۆماننووس و شانۆنامەنووسێکی ناوداری ڕوسییە، لە ساڵی ١٩٦٢ ڕۆمانی "ڕۆژێك لە ژیانی ئیڤان دینیۆفیش"ی بڵاوکردەوە. ئەم ڕۆمانە دژی ستالینییەت بوو. هەر زوو لە سەرانسەری یەکێتیی سۆڤیەتدا ناوبانگ و شۆرەتی پەیدا کرد. زۆر بەرهەمی دیکەی هەیە لەوانە:"بازنەی یەکەم، ئاب ١٩١٤" هەموو بەرهەمەکانی لە ساڵی ١٩٦٦ بەدواوە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا بڵاوبوونەتەوەو لە ڕوسیادا بڵاونەبوونەتەوە. هەڵبەتە بەرهەمەکانی فرۆشی باشیان هەبووە. ڕۆمانی (ئاب)کەی لە ساڵی ١٩٧٢دا، لە ئەمریکا تەرجەمە کراوە، ڕۆمانێکی گریمانەییە دەربارەی بەشداری کردنی ڕوسیا لە یەکەم جەنگی جیهانیدا. ئەم ڕۆمانە لە ئاستێکی وەهادا بوو کە لەگەڵ شەکسپیر و تۆلستۆیدا بەراورد دەکرا. لە پاش جەنگ هاتە حەپس کردن، چونکە هێرشی کردبووە سەر ستالین. ڕۆماننووس تاکیدی لەسەر سیستەمی حەپسخانانی سۆڤیەتی کردووە، بە شێوازێکی کارامەی دەوڵەمەند و قوڵییەکی مرۆڤدۆستانە دەربارەی نووسیوە. شێوازێکی ئەوتۆ کە زۆر کەس بە یەکێك لە نووسەرە پێشەنگەکانی سەردەمی خۆی بزانن لە یەکێتیی سۆڤیەتدا. لە ساڵی ١٩٦٩دا لە یەکێتیی نووسەرانی سۆڤیەت دەرکرا، چونکە بەرهەمەکانی لە هەندەران بڵاوکردبووەوە، هەروەها لەبەر ئەو بیروباوەڕ لیبرالییەی کە لە بەرهەمەکانیدا ڕەنگی دابووەوە. لە ساڵی ١٩٧٠دا خەڵاتی نۆبڵی وەرگرت، و لە وتەیەکدا بەو بۆنەیەوە ئەوەی دووپات کردەوە کە :"حەقیقەت نایەتە پارچە پارچە کردن و چەمکی ئەدەبی جیهانی تاقە دڵێکی گەورەیە کە بۆ ئاوات و کارەساتەکانی ئەم جیهانە لێدەدا."

- ٧٩ -

جۆزێف کۆنراد

١٩٢٤-١٨٥٧

(Joseph Konrad)

ئەم پیاوە ڕۆماننووس و چیرۆکنووس بوو. لە ساڵی ١٨٥٧دا لە تیودری ئۆکرانیای ڕوسیادا لەدایك بووە. داك و بابی لە ئەسڵا پۆڵەندین. لە ساڵی ١٨٧٤دا سواری کەشتییەکی فەڕەنسی بوو و دەستی دایە کاری دەریاوانی و ئەم کارە بیست ساڵێکی خایاند. لە یەکەم دە ساڵی ئەو کارەیدا فێری زمانی ئینگلیزی بوو و ئەو زمانەی لە هەموو نووسین و بەرهەمە ئەدەبییەکانیدا بە کارامەیی بەکارهێنا. لە ساڵی ١٨٨٤دا بۆ یەکەمجار وەکو کابتن بەناو دەریاو گەشتی دەریاوانی کەوت. پاش دە ساڵان خانەنشین بوو. یەکەم ڕۆمانی بەناوی (کەوجێتی مایر) لە ساڵی ١٨٩٥دا بڵاوکردەوە پاش ئەوە زنجیرەیەك ڕۆمانی دی بڵاوکردەوە لەوانە: (نەفیکراوانی دوڕگەکان-١٨٩٦، زەنگییەکانی نارسیسیۆن-١٨٩٨، لۆرد جیم-١٩٠٠، لاوان ١٩٠٢، گەرداو ١٩٠٣،

کاری نهێنی-١٩٠٧، بەخت-١٩١٣، سەرکەوتن-١٩١٥، زێڕ-١٩١٩، دزانی دەریایی-١٩٢٣، ئەمە جگە لە چەندین کتێبی هەمەجۆری کورتە چیرۆك و ئۆتۆبیوگرافییەك کە لە ساڵی ١٩١٢دا لە ئینگلتەرا بەناوی "هەندێ بیرەوەرییان" و لە ئەمریکادا بەناوی "تۆمارێکی تایبەتی" بڵاو بووەوە.

چیرۆکەکانی رەنگدانەوەی ئەزموونە میلۆدرامییەکانی خۆیەتی لەناو دەریا، هەروەها رەنگدانەوەی گەشت و سەفەرەکانیەتی بۆ هەندەران و وڵاتانی بیانی، هەڵبەتە لەم کار و بەرهەمانەیدا زۆر رۆمانسی دەنوێنێ. نووسەرێکی یەجگار بەتوانا بووە لە خوڵقاندن و ئەفراندنی هاماجی چیرۆکدا، ئیدی چ گەرداوی دەریا بووبێ یان تەم و مژی بێشەو دارستانان بووبێ، جا ئەو مەسەلەیەی زۆر بە تێر و تەسەلی و وردییەوە، وەکو هەر نووسەرێکی واقیعی، چارەسەر و مالیجە کردووە دیارە ئەم نووسەرە جۆرێك لە پەرش و بڵاوی دەروونی هەبووەو هەموو رووداوەکانی لە میانی بارە دەروونییەکەی خۆیەوە دیتووە، ئەمەش جۆرە تەنیاییەکی لەلا دروست کردووە، هەر بۆیە دەبینین هەموو کاراکتەر و قارەمانەکانی دووچاری هەستکردن بە گۆشەگیری و تەنیایی بوون، و بە عەزرەتی هۆگری و دۆستایەتییەوە بوون و زیاتر خەڵکی نامراد بوون

- ٨٠ -

ئالێکسی تۆلستۆی

١٨٧٥-١٨١٧

(Alexey Tolstoy)

گراف ئالکسی کانستا نتینۆفیچ تۆلستۆی لە شاری پۆترزبۆرگ هاتۆتە دنیاوە و خزمایەتییەکی دووری لەگەڵ لیوتۆلستۆی کەڵە نووسەردا هەبووە. لە پایتەخت خوێندوویەتی و پاشان لە دەرباردا دامەزراو لە دۆستانی تزار نیکۆلای دووەم بوو، لە ساڵی ١٨٥٤دا یەکەمین شیعری خۆی بڵاوکردۆتەوە. شۆرەت و نێوبانگی ئالکسی تۆلستۆی زیاتر بەو سێ درامایەوە بوو کە لە مێژووی روسیاوە هەڵیهێنجاون واتە: "مەرگی ئیڤانی سامناك" و "تزارفیۆدور ئیڤانۆفیچ" و "تزار باریس" هەروەها نۆڤلێکیشی دەربارەی سەردەم و قۆناغی ئیڤانی سامناك نووسیوە. هەروەها لە غەزەل خوانی و شیعر گاڵتە ئامێزدا دەستی هەبووەو لەو وارەدا وەستای تەواو بووە.

ئالکسی تۆلستۆی لە سێ دراماکەی خۆیدا بەتەواوەتی هەقیقەتی مێژووی روسیا ڕەچاو کردووە و هەموو دیمەنە رەشەکانی رۆژگاری دیکتاتۆریەتی روسیا بە جوانی نیشان دەدات، بەڵام قارەمانەکانی، یان زۆربەی قارەمانەکانی خودانی خەسڵەتی بەرجەستە نین و درێژدادڕی دەقەکان زیاتر بینەر و گوێگران ماندوو دەکەن. یەکێك لە دراماکانی دیکەی ئالکسی تۆلستۆی "دۆن جوان"ە کە بە یادی مۆزارتی مۆسیقاسازی بەناوبانگ و هۆفمانی ئەڵەمانی نووسراوەو لاساییکردنەوەیەکی سادەی فاوستی گۆتەیە.

- ٨١ -

نیکۆلای ئەلکیسیفچ نیکراسۆف

١٨٢١-١٨٧٧

(Nikolai Alekseevich Nekrasov)

نیکۆلای ئەلکیسیفچ نیکراسۆف لە کەناری رووباری فۆلگا لە دەڤەری یارو سلاڤل، کە بابی لە سەربازگەکەی ئەوێندەر ماموریەتی سوپایی لە ئەستۆ بوو. لەدایك بووە. دایکی هۆڵەندی بوو، ناوی شۆرەت و خانەوادەیی زاکروسکا بوو. لە تەمەنی ١٧ ساڵیدا چوو بۆ پترزبۆرگ و بابی نایە بەر قوتابخانەی سوپایی، بەڵام چونکە تەبیعەتی لەگەڵ ئەم کارەدا نەدەگونجا نەچوو بۆ قوتابخانەی ناوبراو. دەیویست بچێتە دانشگە. بابی بەم کارە رازی نەبوو، جا بۆ ئەوەی تەمێی بکات و سزای بدات، هەموو مەعاش و موچە و کۆمەکێکی لێبڕی و نیکراسۆف دووچاری دەستکورتییەکی دژوار هات. بەڵام چونکە لە مەسەلەی خۆیبوون و ئازاو سروشتیدا چوو بووەوە سەر دایکی لە ساڵی ١٨٣٨دا دەفتەری شیعرەکانی هەڵگرت و رێی پایتەختی گرتەبەر. ماوەیەك بەوپەڕی دژواری ژیانی گوزەراند و زۆربەی رۆژانی ژیانی بە برسێتی و سەرما لە ژێر زەمینێکی ساردا دەبردە سەر و تەنانەت بۆ نووسینی شیعریش لەسەر زەوی رادەکشا، چونکە مێز و کورسییەکی نەبوو ئەو کارەی لەسەر بکات. بۆ گوزەران و ژیانی خۆی رووی لە هەموو کەس و شوێنی دەناو دەکرد، شیعری بەم و بەودا هەڵدەگوت و تەنانەت شانۆنامەی شیعریشی رێکدەخست و کرێیەکی کەمی لەسەر وەردەگرت. ئەنجام یەکەمین کۆمەڵە شیعری، کە لە منداڵییەوە دەستی بە نووسینیان کردبوو، لە ساڵی

١٨٣٩دا بەناونیشانی "بانگ و ئارەزووان" بڵاو بووەوە. هەڵبەتە چ شاکارێك لە نێو ئەو کۆمەڵە شیعرەدا بەدی نەدەکرا، زیاتر لاسایی کردنەوەی هەندێ شاعیری رۆمانتیکی بوو کە پاشان لەم کارەی ژێوان بووەوەو لە بازاڕدا نوسخەکانی دەکڕییەوەو لە نێوی دەبرد.

بیلینسکی، لە ساڵی ١٨٤٢دا رێی دا کە هاتووچۆی ئەنجوومەنە ئەدەبییەکەی ئەو بکات، ئەمە کاریگەرییەکی زۆری لەسەر نەش و نماو پەروەردەی بەهرەیی شاعیری نیکراسۆف هەبوو، و ژیانی ماددیشی رۆژ بەرۆژ بەرەو باشتر دەچوو. هەرچەندە نیکراسۆف زۆری نەخوێندبوو، بەڵام زەوقێکی پڕ و بەهرەیەکی بێداری هەبوو و زۆر ئاشنای بیر و بۆچوونەکانی بیلینسکی بوو و بەرە بەرە ئەو بیرە شۆڕشگێڕییانە لەوێشدا ریشەی داکوتاو شیعرەکانی خۆی وەقفی ئەو بابەتە هەستیارانەی ئەو رۆژگارە کرد. لەو رۆژگارەدا پێیوابوو کە تا ئازادی گوندییانی کۆیلە دابین نەکرێ، دیموکراسی ناچەسپێ. بۆیە لە شیعرەکانی خۆیدا ئەوپەڕی دڵسۆزی و هاوخەمی دەربارەی ئەوان دەردەبڕی و زۆر شاکاری لەم رووەوە بەرهەم هێناوە، لەوانە: "لە رێگەدا، باخەوان، نیشتمان، راوبەتاژی، بادە، عەرەبانەچی." ئەم شیعرانە لەو زەمان و رۆژگارەدا دەوری گەورەیان لە بێدارکردنەوەی بیری روسی دیتووە، و بیلینسکی بەر لە هەموو کەسێك پیرۆزبایی ئەو شیعرانەی لێکردووە.

نیکراسۆف لە ساڵی ١٨٤٧دا بەڕێوەبردنی کاروبارەکانی گۆڤاری "هاوچەرخ"ی لە ئەستۆ گرت و گروپێك لە باشترین نووسەرانی ئەو سەردەمەی لە دەور خڕکردەوە، لەوانە: بیلینسکی و تورگینیف و گرتسن و لیڤ تۆلستۆی و گونچارۆف و گریگۆرۆڤیچ. تا ماوەیەکی زۆر شاکارەکانی ئەوان لەم گۆڤارەدا بڵاو دەبووەوە، بۆیە بڵاوبوونەوەی ئەم گۆڤارەش بە خزمەتێکی ئەدەبی گرینگی ئەو دێتە ژماردن.

ئاشکرایە نیکراسۆف لەم گێروگازەدا دەبوایە دژی دەستەی سلاڤی دۆستان بێ و لایەنگیری پڕ جۆش و خرۆشی باشوور ناسان بێ. کاتێ کە ئەم دەستەیە بوون بە دوو باڵی راست و چەپ، ئەوجاش نیکراسۆف نەیتوانی قەناعەت بە بیری میانڕەوو خاوی

راسترەوەکان بکات و دەستبەرداری بیری توندی خۆی نەبوو و هەر بەوەندەوە نەوەستا بەڵکو لە ساڵی ١٨٥٤دا چرنیشفسکی و لە ساڵی ١٨٧٧دا دابرولیوبف-شی هێنایە ناو ئیدارەی گۆڤاری "چەرخ"ەوە.

لە ساڵی ١٨٦١دا کە ئازادی گوندییان راگەیەنراو دووبەرەکی کەوتە نێوان گروپی باشووڕناسانەوە، و ناکۆکییەکی دژوار کەوتە نێوان تۆرگینیف و دابرالیۆبف-وە، بێگومان ئەو بیروبۆچوونە توندەی کە نیکراسۆف هەیبوو سەرنجی دابرالیۆف-ی راکێشا. هەڵبەتە ئەو نووسەرانەی کە لایەنگری بیروبۆچوونەکانی تۆرگینیف بوون دەبوایە لە دەستەی نووسەرانی گۆڤاری هاوچەرخ بچنە دەرێ، ئەوە بوو نیکراسۆف چەند نووسەرێکی لاوی وەکو سالتیکۆف شچدرین و پۆمیالۆسکی و گلۆپ ئۆسپنسکی و سلپیتسۆفی لە جێی ئەوان دانا.

لە ساڵی ١٨٦٦دا گۆڤاری هاوچەرخ لەبەر توندڕەوی خۆی داخراو نیکراسۆف هەر کۆڵی نەداو لە ساڵی ١٨٦٨دا گۆڤاری (یاداشتەکان نیشتمان)ی لە بڕی هاوچەرخ دەرکرد. لەم سەردەمەدا بەرە بەرە ناکۆکی توندی نێوان سەرمایەداران و زەحمەتکێشان دەرکەوت ولایەنگرانی هەردوو دەستەی نێوبراو سەنگەری خۆیان قایم دەکرد، ئاشکرایە کە نیکراسۆف دەبووایە لەریزی پیشەوەی زەحمەتکێشاندا بێ و ئەو رێیەی بەوپەڕی بێباکییەوە گرتبوویە بەر بگەیەنێتە سەرو تەنانەت گرتنی چرنیشفسکی ومردنی دابرالیۆبف-ش، یانی لە دەستچوونی دووکەس لە نزیکترین یارانی، ساردیان نەکردەوە. ئەم کەڵە پیاوە هەر کۆڵی نەداو بەوپەڕی ئازادی و بێباکییەوە درێژەی بەو ژیانە دژوارو سەختە دەدا کە لە دوو دوا ساڵی تەمەنیدا دووچاری نەخۆشی شێرپەنجەی ڕیخۆڵە هات و دوای دوو ساڵ دەردو ئازاری کوشندە لە مانگی سەپتەمبەری ١٨٧٧دا کۆچی دوایی کرد .

دوا شانازییەك کە پێی بڕا ئەوە بوو کە لە سەر مەرگدا نامەیەکی چرنیشفسکی لە تاراوگەی سیبریاوە بۆ هاتبوو کەنیایدا گوتبووی: "گوتەکانی بەنەمری دەمێننەوە. ئەو لە هەموو شاعیرانی روسیا نەجیب ترو گەورەترەو نیشتمان هەمیشە بە میهرو سۆزەوە یادی دەکاتەوە. پیاوێکی بەورەو نەجیب و پڕ ئاوەزە. من بە شاعیرێکی قسە نەستەقی

دەزانم و لە هەموو شاعیرانی روسیا بە گەورەتری دەژمێرم. "کە ئەو گوتانەیان بۆ نیکراسۆف خوێندەوە گوتی :"ئێستا دڵم رەحت بوو و بە ئارامی دەمرم". دوای چەند رۆژێك لەوە بەدواوە کۆچی دوایی کرد. ئەگەر چی سەرمایەکی زۆر تووش بوو، بەڵام خەڵکانێکی زۆر لە ئازادیخوازانی ئەو زەمانەو زانایان و ئەدیبان لە بەڕێکردنی جەنازەکەیدا ئامادە بوون و دۆستۆفسکی وتەیەکی کاریگەری لەسەر گۆڕەگەی خوێندەوەو کاتێ دۆستۆفسکی ئەوی بەهاوتای پوشکین لەقەڵەمدا، یەکێك لە نێو قەرەباڵغی خەڵکەکەوە هاواری کرد :"بالاتر، بالاتر"ئەم هاوارە هی پلیخانۆفی داناو هزرڤانی بەناوبانگ بوو.

بەرهەمە شیعرییەکانی نیگراسۆف لە شاکارە بێ چەندو چوونەکانی زمانی رووسین لە ساڵی ١٨٤٦دا کۆمەڵە بەرهەمێکی ئەدەبی خۆی بڵاو کردوتەوەو لەو کۆمەڵەیەدا خۆی بەنوێنەری ناتورالیزمی روسیا لەقەڵەم داوە. گەورەترین هونەری ئەو ئەمەیە کە ئەو پێشەنگ و داهێنەری شیعری کۆمەڵایەتی و سیاسی بووە لە روسیادا. گرنگترین بەرهەمی چامەیەکە بە ناوی"چۆن دەبێ لە روسیادا بەخۆشی بژیت" و لە دوای ساڵی ١٨٧٠دا ئەو بەرهەمەی هۆنیوەتەوە.

شیعرەکانی هەندێ جار وشکن، بەڵام هەمیشە دڵگیرو پڕ جۆشن و هەندێ جار نەرم و نیانن. ئەویش یەکێك بووە لەریزی پێشەوەی ئەو کەسانەی کە خۆپەرستی و بێدادی و تەماعکاری و حەسو ودی سەرمایەداران و دەردورەنجی زەحمەتکێشان و گوندییانی بە چاکترین شێوە بەرجەستە کردووە و شاکاری وەکو: "بیر لەبەرانبەر دەروازەی کۆشك دا، سووخۆر " و چامەی تری لەو بابەتەی هونیوەتەوەو بڵاو بوونەوەی زانست و ماریفەتی بە تاقە دەرمانی ئەو دەردانە زانییەوە.

- ٨٢ -

چارلز دیکنز

١٨٧٠-١٨١٢

(Charles Dickens)

دیکنز بە دەربڕینی حەقیقەتەکانی ژیـانی زەحمەتکێـشان و هـەژاران، کۆمەڵگـەی خۆی گۆڕی.

چـارلز دیکنـزی کەڵەنووسـەری ئینگلیـزی لـە ١٨١٢/٢/٧ لـە پۆرتـسمۆپی ئینگلستان هاتۆتە دنیاوە. دووەم کەسی خێزانێکی حەوت کەسی بوو کە بابی لەبەر خێزانداریو زۆری ئەندامانی خێزانەکەی نەیدەتوانی وەکو پێویست مەسرەفیان بکات و خەرجیان بکێشێت.

کاتێ کە چارلز هێشتا منداڵ بووە، بابی لەسەر گیروگرفتی دارایی کەوتە زینـدان و چارلزی مێردمنداڵ ناچار بوو لە شوێنێکدا کارێك بۆ خـۆی بدۆزێتـەوە. ئیـدی کـاری هەمەجۆری تاقیکردەوەو نەیتوانی درێژە بـە خوێنـدنی خـۆی بـدات تـا لـە ئەنجامـدا رۆژنامەوانی کرد بە پیشەی خۆی و لەم وارەدا سەرکەوتنی باشی بەدەست هێنا.

ئەنجام ئەو چارلز دیکنزەی کـە سـالآنێك لـە نێـو نـزمترین چـینی کۆمەڵگـەی ئینگلستان ژیابوو رووی کردە دنیای نووسەری و بێدادی و نایەکـسانی کۆمەڵگـەی خۆی هونەریانە بەرجەستە کرد و بەمەش شۆرەتی عالەمگیری پەیدا کرد. قسە کـە لە دڵەوە دەربچێت، بە ئاسـانی دەچـێتەوە دڵ، چـارلز کـە ئـەزموونی ژیـانی نـاو نزمترین چینی کۆمەڵگەی هـەبوو، تـوانی ئـەو چـینە لـە یەکـەم رۆمـانی خۆیـدا

"ئۆلیڤەر تۆیست" وێنە بگـرێ و بەرجەسـتە بکـات. دیکنـز لـە سـاڵی ١٨٤٩دا رۆمانی "دیڤید کاپرفیلدی" بڵاو کردەوەو لەوێندەردا ئێش و ئازارە مرۆڤانییـەکان بە جوانی وێنە کێشرابوون.

پاش ئەوە (چیرۆکی دوو شار)ی نووسی و مێژووی ئینگلستانی تۆمار کرد.

لە کاتێکدا کە سەرگەرمی نووسینی داو رۆمانی خۆی "ئەدڤین درود" بوو کـە لـە پڕ و لە تەمەنی ٥٨ ساڵیدا لە ساڵی ١٨٧٠دا کۆچی دوایی کرد. لە ژێر تاقی کڵێسای "ویست منیستر"دا بەخاك سپێردرا. هیچ نووسەرێك تاکو ئێستا نەیتوانیوە وەکو ئـەو خەوشە ئەخلاقی و لاوازییەکانی کۆمەڵگەی ئینگلستان بەم روونییە وێنـە بکێـشێت و هونەرییانە بەرجەستەی بکات.

- ٨٣ -

ویلیام ووّردزووّرس

١٨٥٠-١٧٧٠

(William Wordsworth)

له ناوچەی لیك دیستریكت كمبرلاند چاوی به ژیاندا هەڵێناوه. له هەشت ساڵیدا دایكی و له سێزده ساڵیدا بابی مردن. پاش تەواوكردنی خوێندنی ناوەندی له كۆلێژی سەنت جان دا (١٧٨٧-١٧٩١) درێژەی به خوێندن دا. له ساڵی ١٧٩٠دا به پێیان سەفەری فەرەنسا، دۆڵی راین، سویسراو ئیتاڵیای باكووری كردووه. ساڵی پاشتریش چوو بۆ فەرەنساو تا ساڵی ١٧٩٢ له ئورلیان مایەوه. لەم ساڵەدا زۆر به گەرمی باسی شۆڕشی فەرەنسای دەكرد و به تەواوەتی كەوتبووه ژێر كاریگەری ڕۆسۆوه. بەڵام پاشان توندڕەوی و زێدەگاڤییەكانی شۆڕشی فەرەنسا بێتاقەتیان كرد. تا زیاتر دەچووه ناو ساڵەوه، زیاتر محافەزەكارتر دەبوو.

یەكەمین شیعرێن وردز ورس له دوو دەفتەردا بەناوی (شەوانه گەشت) و (سكێچێن وەسفی) له ساڵی ١٧٩٣دا بڵاو بووەوه. ئەم شیعرانه له قاڵب و كتێبی حەماسیدا داڕێژرابوون. وردز ورس له ساڵی ١٧٩٩دا لەگەڵ دوروتیی خوشكیدا كه هاودەمی هەمیشەیی ئەو بوو، بۆ دەڤەری دەریاچەكان زڤڕییەوه. خەڵكی ورد زورس و كۆلریج و ساوڵی-یان به شاعیرانی لیك دیستریكت له باكووری ڕۆژئاوای ئینگلستان گرنگترین بەرهەمی باشترین وردز ورس، (چامەلیریكییەكان- ١٧٩٨) بوو كه یادگاری هاوكاری ئەوبوو لەگەڵ كولرِیج دا. وردز ورس لەم كتێبەدا كه ژمارەیەك له جوانترین شیعرێن

وی له خۆ گرتووه، هەوڵی داوه ئەو شتانەی كه ئاسایی و سواو دەنوێنن، جادووییانەو سەیر بیانخاته روو، وەكو چۆن كۆلرِیج له هەوڵی ئەوەدا بووه كه بابەتێن میتافیزیكی به شێوەی واقیعی پیشانبدات. وردز ورس له ساڵی ١٨٠٠دا چاپی دووەمی (چامەلیریكییەكان)ی كردەوەو پێشەكییەكی درێژ و گرنگی بۆ نووسی كه بریتییه له دید و بۆچوونەكانی خۆی لەمەڕ شیعر و یەكێكه له بەڵگەنامه رەخنەوانییه هەره گرینگەكانی ناو ئەدەبیاتی ئینگلیزی. (هێماكانی جاویدانی ١٨٠٧) یەكێكه له چامه هەره درێژ و دڵگیرەكانی وردز ورس. شیعرێكی زۆر مەنشوری دیكەی هەیه بەناوی كورتەگەشتێك ١٨١٤- Excursion) ئەمه بەشێكه له بەرهەمێكی گەورەی فەلسەفی كه وردز ورس بەتەما بوو بینووسێت، بەڵام بۆی تەواو نەكرا. شیعرێكی درێژی دیكەی هەیه بەناوی (دەرامەت-١٨٥٠) كه له راستیدا ژیاننامەی خودی شاعیره، و ئەم شیعره گوزارشتێكی راستگۆیانەیه له ئەزموونه زەینی و سۆزدارییەكانی ئەو. وردز ورس لێرەدا دەگەڕێتەوه بۆ ساڵانی منداڵیەتی خۆی ، بۆ قۆناغی خوێندنی له كامبریج، بۆ ئەو رۆژگارانەی كه له سەردەمی شۆڕشدا له فەرەنسا بوو، به گوێرەی تێپەڕبوونی ژیانی نەشونمای زەینی خۆی وێنه دەگرێت.

وردز ورس شاعیرێكی رەسەن و داهێنەر بوو. له ناخی دڵەوه ستایشی سروشتی دەكرد، شاعیری تەبیعەت بوو، بەڵام تەنیا نیگاركێشی به دەسەڵاتی دیمەنه سروشتییەكان نەبوو. بەلای ئەوەوه هەر شتێكی له تەبیعەت دەژنەوت، و هەر شتێكی تەبیعەت ئیلهامی پێدەبەخشیێ، گرنگ بوو. له راستیدا ئەو شاعیرێكی ئەندێشمەند بوو، سەرچاوەی ئەندێشەو خەیاڵەكانی له تەبیعەتدا دەبینییەوه، عەشقی تەبیعەت به جۆرێ بڕی كردبوو، كه دەیگوت دەبێ زمانی شیعر هەمان زمانی سادەی وەرزێرانی بێ ڕیا بێ، لێ خەیاڵی بەهێزی ئەوی بۆ قەڵەمڕەوی پشت ژیانی و ئەندێشەكانی مرۆڤی دێهاتی بكێش كرد. ئەو وشەی قەبەو قەڵەوو به بریق و باق و بێ ناوەڕۆكی وەلاوەناو شیعری تایبەتی خۆی به زمانێكی سادەو ڕەوان ئەفراند.

- ٨٤ -

سامۆئیل تایلۆر کۆلریج

١٧٧٢-١٨٣٤

(Samuel Taylor Coleridge)

شاعیر و تیۆرین-ی پێشەنگی رابوونی رۆمانتیکی ئینگلستان، فەرزەنی سیازدەمینی کابرایەکی رۆحانی خەڵکی دونشایر بوو. هەوەڵجار لە لەندەن و لە قوتابخانەیەکی خێرخوازی خوێندوویەتی و پاشان لە ساڵی ١٧٩١دا چووەتە کامبریج، لێ لە ساڵی ١٧٩٣دا ئەوێندەری بەجێهێشت و رۆیی بۆ لەندەن. کولریج لە ئۆکسفۆرد رۆبرت ساوپی بینی و بە دوو قۆڵی کەوتنە بیری دامەزراندنی کۆمەڵگەیەکی ئایدیالی یان یۆتۆبیایە بە هۆی نەبوونی پشتیوانەی داراییەوە هەرگیز نەهاتە دی.

کولریج لە ساڵی ١٧٩٦دا یەکەمین دیوانە شیعری خۆی بڵاوکردەوە، و لە هەمان ساڵدا رۆژنامەی (واچمەن)ی دەرکرد کە رۆژنامەیەکی سیاسی ئازادیخواز بوو، بەڵام لە دە ژمارە تێنەپەڕی.

سەرەتای دۆستایەتی کۆلریج لەگەڵ وردز ورس دا دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٧٩٧، ئەم دۆستایەتییە کارێکی ئیجابی زۆری کرد، سەر کولریج و جوانترین شیعری خۆی لەو ماوەیەدا نووسیوە. باڵاترین بەرهەمی ئەم دۆستایەتییە کۆمەڵە چامەیەکی لیریکی بوو، کە بەیتی (دەریاوانی زۆرهان) یەکێکە لەو چامانە. ئەم بەیتە درێژە سەیرترین چیرۆکە شیعری رۆمانتیکییە لە ئەدەبیاتی ئینگلیزیدا. سەرانسەری شیعرەکە جوانییەکی لیریکی لێ هەڵدەقوڵێ. چیرۆکی ئەم بەیتە لە زمانی دەریاوانێکی پیرەوە دەگێڕدرێتەوە کە لە

بەستەڵەکە جەمسەرییەکاندا باڵندەیەك بە گوللە دەکوژێت و کەشتییەکەی دوچاری نەفرین دەبێ. بای پێچەوانە هەڵدەکات، زەخیرەیان نامێنێ، کەشتیوانەکان لە برساندا دەمرن، دەریاوانی زورهان و پیر بەتاقی تەنیا دەمێنێتەوە. کولریج و ورز ورس لە ساڵی ١٧٩٧دا سەفەری ئەڵمانیایان کرد، کولریج لە زانستگەی گوتینگندا فەلسەفەی خوێند و فێری ئەلچمانی بوو. کە بۆ ئینگلستان گەڕایەوە لە دەڤەری دەریاچەکاندا ئاکنجی بوو تا لە وردز ورس-ەوە نزیك بێ، لێ ئاوا هەوای شێداری دەڤەرەکەی پێ نەدەکەوت، ئەو کە نەخۆش و پەرێشان بوو بوو، پەنای وەبەر تلیاك برد و زۆر زوو ئالوودەی تلیاك خۆری بوو. لە ساڵی ١٨٠٤دا بە ئومێدی چارەسەر چوو بۆ مالتا، بەڵام لە ١٨٠٦دا بە نائومێدی بۆ وڵات گەڕایەوە. لە ساڵانی ١٨٠٩-١٨١٠دا بڵاڤۆکێکی سیاسی- فەلسەفی بەناوی دۆست بڵاو کردەوە. لە ساڵی ١٨١٧دا گرنگترین بەرهەمی خۆی بەنێوی (بیوگرافیای ئەدەب) بەچاپگەیاند، کە باشترین رەخنە ئەدەبییەکانی ئەوی لەخۆ گرتووە، هەر بەم کتێبە وەکو گەورەترین رەخنەگری ئەوروپا لە عەسری رۆمانتیکدا ناوو ناوبانگی دەرکرد.

دوو بەرهەمی بەناوبانگی دیکەی کولریج بریتین لە (کریستابل-١٨١٦) و (کوبلاخان-١٨١٦) کە هەردووکیان بە ناتەواوی ماونەتەوە. کریستابل یەکێکە لە شیعرە هەرە جوانەکانی ئینگلیزی کە لە رووی قاڵب و کێشەوە زۆر رەوان و بەناوبانگە. کوبلاخان شیعرێکی شاعیرانەی لێوان لێوی راز و رەمز و ماناو چەمکانە. کولریج بەخۆی ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە کە ئەم شیعرە جوانەی لە خەوێکی ئەفیونیدا گوتووەو لە جیهانی بێداریدا نووسیویەتییەوە.

کولریج بە یەکێك لە وتاربێژانی بەرجەستەی زەمانی خۆی و یەکێك لە سیما نەمرەکانی راپەڕینی رۆمانتیکی ئینگلستان دەژمێردرێ. فەلسەفەی رەسەنایەتی تەسەوری ئەڵمانی لەگەڵ خۆیدا بۆ ئینگلستان هێناو هاوڵاتیانی خۆی بە گەنجینەکانی ئەدەبیاتی ئەڵمانی ئاشنا کرد. خەیاڵێکی هێندە بەهێزی هەبوو، نەیدەهێشت تلیاکخۆری پێوە دیاربێ.

- ٨٥ -

جۆرج گۆردۆن لۆرد بایرۆن

١٧٨٨-١٨٢٤

(George Gordon Lord Byron)

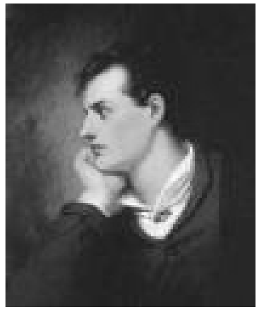

بەلۆرد بایرۆن بەنێوبانگ بوو، قارەمانی راپەڕینی رۆمانتیك بوو. لە سێ ساڵیدا بابە دەست بڵاو و سەرەرۆیەکەی لەدەست داو لەگەڵ دایکیدا لە ئوسکاتلەند ژیاو گەورە بوو. لە ساڵی ١٧٩٨دا بوو بە میراتگری ناوی شۆرەت و موڵك و ماڵی ماڵباتەکەی خۆیان، و لە ساڵی ١٨٠٨دا خوێندنی لە کامبریج تەواو کرد. لە ساڵی ١٨٠٩دا کورسی ئەنجوومەنی عەوامی بەدەست هێنا. بایرۆن لە تەمەنی نۆزدە ساڵیدا یەکەمین کۆمەڵە شیعری بەناوی (کاتەکانی دەستبەتاڵی- ١٨٠٧) بڵاوکردەوە کە رووبەڕووی کۆمەڵە رەخنەیەکی توندبووەوە. لە هاوینی ساڵی ١٨٠٩دا رێی سەفەری گرتە بەر و سەردانی پرتۆغال و ئەسپانیا و مدیترانە و قەستەنتەنییە و ئاسایی بچووك و یۆنانی کرد. ئەم سەفەرە تەبیعەتی رۆمانتیکانەی بایرۆنی گەشاندەوەو بوو بە سەرچاوەی ئیلهامی گەلێك لە شیعرەکانی.

بایرۆن لە ساڵی ١٨١١دا بۆ وڵات گەڕایەوەو دوو بەشی هەوەڵی (رەفتاری چایلد هارولد-١٨١٢)ی بڵاوکردەوە. ئەم چیرۆکە شیعرییە درێژە (بەشی سێیەم ١٨١٦، بەشی چوارەم- ١٨١٨) کە بووە مایەی شۆرەتی بایرۆن، سەربۆری پیاوێکی دڵتۆراو لە لەزەتێن گەوجانەی ژیان (لە راستی خودی بایرۆن) دەگێڕێتەوە کە دەچێتە سەفەرێن دوور و درێژ، لە هەر قەڵەمڕەوێ لادەدات دەکەوێتە وەسفی رابردووی ئەو قەڵەمڕەوە.

شیعرێکی دیکەی بایرۆن (بووکی ئابیدوس-١٨١٣)ە، کە چیرۆکێکی ئاشقانەیە دەربارەی ڤیان و مەرگ بە ناوەرۆکی رۆژهەڵاتی. (دزی دەریایی-١٨١٤) و (لارا-١٨١٤)ش دوو بەیتی دیکەن و بەکێشی رەزمی (حەماسی) و تانوپۆی رۆژهەڵاتی هۆنراونەتەوەو ناوەڕۆکیان بریتییە لە تێکەڵەیەك لە ڤیان و مەرگ. قارەمانی ئەم دوو بەیتە، واتە کونراد و لارا، خەڵکانێکی توندڕەو، رۆمانتیك و رازئامێزن، لە راستیدا نموونەی قارەمانی بایرۆنین.

باشترین بەرهەمی بایرۆن (دون جوانە-١٨١٨-١٨٢٤)، کە تەنزێکی حەماسی ناتەواوە و لێوانلێوە لە رۆحی پیاوەتی و مەردایەتی، دلاوەری ئاوێتە بەشۆخ تەبعی و جوانی پەیڤ. بایرۆن لەم شیعرە درێژ و گەورەیەدا، بە گێڕانەوە سەربهوردی حیرەتئەنگێزی سەفەری عاشقانەی دون جوان، دەگاتە لوتکەی جۆش و خرۆش و ئیلهامی شاعیرانەو بلیمەتی ئەو بەدیار دەکەوێ. لە میانەی رووداوو بەسەرهاتەکانی سەفەرەکەی دۆن جوانەوە لە ئەسپانیاوە بۆ ئینگلستان لە رێگەی یۆنان و تورکیاو روسییەوە، زۆرجار داوی سەفەرەکە دەپچڕێ، و بیروبۆچوونی خۆی لەمەڕ بابەتێن وەکو سەروەت و سامان، دەسەڵات، کۆمەڵگە، داوێنپاکی، شاعیران، سیاسەتوانان، و ئینگلستان دەردەبڕێ.

بایرۆن، لە ساڵی ١٨١٢ بەدواوە قارەمانی رۆمانتیکی کۆڕ و ئەنجوومەنەکانی لەندەن بوو و پەیوەندی دەگەڵ ژمارەیەك ژنی ناوداردا هەبوو. ئەنجام، لە ساڵی ١٨١٥دا لەگەڵ ئان میلبەنگدا زەماوەندی کرد، کە ساڵی دواتر لێکدی جیابوونەوە. چونکە بایرۆن پاش ژن هێنانیشی هەر خەریکی مێ بازی و ئاسقێنی بوو، لەسەر ئەم کارەو بەهۆی پەیوەندی

ئیحتیمالییەوە لەگەڵ زڕ خوشکەکەی خۆیدا، کەوتە ناو بازنەی ریسواییەوە. ناچار لە ساڵی ١٨١٦دا سەری خۆی هەڵگرت و ماوەیەك لە سویسرا مایەوەو پاشان لە ئیتاڵیادا ئاکنجی بوو. لە ئیتاڵیادا هاوکاری نزیکی لەگەڵ راپەڕینی وڵاتپاریزاندا هەبوو. لە ئیتاڵیادا هاوکاری نزیکی لەگەڵ راپەڕینی وڵاتپاریزاندا هەبوو، بەڵام لە دڵداری و مێبازی خۆیشی غافڵ نەبوو. بایرۆن سەرەنجام رۆیی بۆ یۆنان و بەشداری لە جەنگی خۆیبوونی ئەو وڵاتەدا کرد. و لەم وڵاتەدا نەخۆش کەوت و بە گرانەتێ مرد. بایرۆن لەو ماوەیەشدا کە لە ئیتاڵیا بوو چەند بەیتێکی هۆنیوەتەوە، یەکێك لەوانە (زندانی شیلان-١٨١٦)ە کە بەیتێکی بەناوبانگە.

بایرۆن شاعیرێکی بزێو و نەسرەوت، پڕ جۆش و خرۆش، رەند، عاشق، شەیدای جوانی سروشت و ژن، شیفتەی ئازادی مرۆڤ، و بابایەکی بە بەهرەو تەبیعەت ساغڵەم و بە کورتی و بە کوردی پیاوێکی پیاوانە بوو، ژیانی پەریشان و شیعری پڕ جۆش و خرۆشی ئاوێنەی باڵانمای رۆمانتیزمی زەمانی ئەوە. ئەگەر رۆسۆ بە پەیامبەری راپەڕینی رۆمانتیك بزانین، ئەوا بایرۆن قارەمانی ئەو راپەڕینەیە.

- ٨٦ -

پێرسی بیش شێللی

١٧٩٢-١٨٢٢

(Percy Bysshe Shelley)

له خێزانێکی زەنگینی موحافەزەکار لەدایك بووە. له هەوڵی هەرزەکاریدا کەوتە ژێر کاریگەری بزاڤی رۆشنبیریی وەختەوە و بە جۆش و خرۆشەوە کەوتە بەرەڤانی لە ئازادی و خەبات دژی گیروگرفتە سیاسی و ئایینییەکان. لە ساڵی ١٨١٠دا بۆ خوێندن چووە ئۆکسفۆرد. لەوێندەر نامەیەکی بەناونیشانی (زەرورەتی نکۆڵی کردن لە خوا-١٨١١) بڵاوکردەوە. لەگەڵ بڵاوبوونەوەی نامەی ناوبراودا، بە تاوانی ئیلحاد و زەندەقە لە زانستگە دەرکرا. لەم سەروبەندەدا شیللی نۆزدە ساڵە، حەزی لە (هاریت ویستبرووك)ی کیژە خوێنەواری ١٦ساڵان کرد و پێکەوە بۆ ئۆسکوتلاند رەڤین. ئەم دووە لە ساڵی ١٨١١دا زەماوەندیان کردو لە ئینگلستان و ئیرلەندەدا کەوتنە بڵاوکردنەوەی نووسین و کتێبەکانی شیللی و وتاربێژی دژی بێدادی ساسی. بەرە بەرە ناکۆکی کەوتە نێوانیان و لە ساڵی ١٨١٤دا لێکدی جودا بوونەوە. لە هەمان ساڵدا هاریت خۆی کوشت، شیللی لەگەڵ ماری کیژی ویلیام گادوین دا، بۆ ئەوروپا هەڵات و پاش دوو ساڵ زەماوەندیان. تا ساڵی ١٨١٨ لە ئیتاڵیا نیشتەجێ بوون، و شیللی جوانترین بەرهەمی خۆی لەوێندەر نووسی. ئاقیبەت ئەم خۆشەویستترین سیمایەی عەسری رۆمانتیك بە هۆی وەرگێڕانی بەلەمەکەیەوە لە دەریادا خنکاو کۆچی دوایی کرد.

یەکەمین شیعری کرنگی شیللی بەیتی (ئالاستۆر-١٨١٦) بوو. کە کاریگەری وردز ورس-ی پێوە دیارە. شیعرێکی تری شیللی بەیتێکی حەماسییە بەناوی (سەرکێشی ئیسلام-١٨١٨) کە داد و بێدادە لەدەست ستەمکاری جیهان. نمایشنامەی لیریکی و رازداری (پرومیسۆسی لە بەندخەلەسیۆ-١٨٢٠) خەباتی مرۆڤ دژی دەسەڵاتی خۆیانی درۆیین وێنە دەگرێت. جوانترین شیعری شیللی بەیتی (ئادۆناییس-١٨١٢)ە لاوانەوەیەکە بۆ مەرگی کیتس، و یەکێکە لە گەورەترین شیعری لاوانەوەی ئینگلیزی. شیعرە کورت و لیریکییەکانی شیللی لە رووی دڵگیری و جوانییەوە کەم وێنەن. بەناوبانگترین شیعری ئەو بوارەی قەسیدەیەکە بەناوی (بای خۆراوا-١٨٢٠) ئەمە یەکێکە لە پرشنگدارترین شیعری لیریکی ئینگلیزی و کەم وێنەیە. ئەم قەسیدەیە لە پێنج بەش پێکهاتووە، کە شاعیر لە بەشی یەکەمدا وەسفی بای نائارام و توند و مەغروری پاییزی لە بێشەدا دەکات، لە بەشی دووەم و سێیەمدا باسی با لە ئاسمان و لە دەریادا دەکات، و لە بەشی چوارەمدا وێنەێن بێشەو ئاسمان و دەریا ئاوێتەی یەکدی دەکات، لە بندێڕی بەشی کۆتاییدا پەیامی خۆی رادەگەیەنێت، قەسیدەیەکی جوانی دیکەی شیللی (هەور-١٨٢٠) ناوە کە شاعیر حیکایەتی ژیانی پەڵە هەورێك لە نێو باران و تەرزەو بروسکەو بڵاچەو بەفر و خۆرنشین و مانگەشەودا دەگێڕێتەوە. بەیتی (مەلیکە مەب-١٨٢١) شیعرێکی شۆڕشگێڕانەی بەناوبانگی دیکە شیللییە. کە هێرش دەباتە سەر بونیادی کۆمەڵایەتی و شاهان و کەشیشان و دەرمانی دەردە کۆمەڵایەتییەکان لە نەمانی ئەواندا دەبێتەوە.

یەکێك لە بەرهەمە پەخشانەکانی شیللی (بەرەڤانی لە شیعر-١٨٢١)ە کە لەوێدا خۆشەویستی و خەیاڵ بە کۆڵەکەی شیعر دادەنێ.

شیللی شاعیرێکی لاوی گەرم و گوڕ بوو. باوەڕی بەوە بوو کە عەشق و خۆشەویستی و مەحەبەت مرۆڤ دەگەیەنێتە کەماڵ، و خۆشەویستی و ڤیانی یوتوبیایی ناوەڕۆکی سەرەکی شیعرە سادەو ناسك و ڕەوانەکانی بوو.

- ٨٧ -

والتێر ساڤیچ لێندۆر

١٨٦٤-١٧٧٥

(Walter Savitch Lendor)

شاعیر، پەخشاننووس و رەخنەگری ئەدەبی یەکێك بووە لە سیما غەریبەکانی عەسری رۆمانتیك. لە بنەماڵەی پزیشکێکی مەنشوور هاتۆتە دنیا. لە کامبریج خوێندوویەتی، و لە کاریگەری هاماجی شۆڕشگێڕانەی زەمان بەدەر نەبووە. لە ساڵی ١٨٠٥دا بابی دەمرێ و میراتییەکی مۆڵی پێ دەبڕێ و ژیانێکی خۆش دەگوزەرێنێ. پاش سێ ساڵ چوو بۆ ئەسپانیاو لە شەڕی ناپلیۆندا بەشداری کرد. پاش گەڕانەوە بۆ زێدی خۆی زەماوەندێکی ناکامی کرد، لە ساڵی ١٨١٤ بەدواوە لە ئیتاڵیا نیشتەجێ بوو.

یەکەمین کۆمەڵە شیعری لەندۆر لە ساڵی ١٧٩٥دا بڵاوبووەوە. لە ساڵی ١٨٩٨دا چیرۆکی رۆژهەڵاتی ئەو بەناوی (گیبیر) کە دەربارەی موسوڵمانانی ئەسپانیایە بڵاو بووەوە. بەرهەمەکانی دواتری لەندۆر بریتی بوون لە چەند کۆمەڵە شیعرێك بە لاتینی کە دڵبەندی قووڵی ئەو بە مێژوو و ئەدەبیاتی روم ئاشکرا دەکات.

(گفتوگۆیین خەیاڵی) کە پێنج بەرگەو لە نێوان ساڵانی ١٨٢٤-١٨٥٣)دا بڵاوبووەتەوە، مەنشورترین بەرهەمی لەندورەو زادەی خوێندنەوەی زۆر و دڵبەندی

ئەوە بە رابردووەوە. لەم کتێبەدا کە پەخشانێکی ریتمدار و ئاهەنگدارە زنجیرە گفتوگۆیەك لە نێوان کەسایەتییە مێژووییەکاندا دەربارەی بابەتێن جۆراوجۆر روودەدا، و لەندور لە پەنای گفتوگۆیەکانەوە، بێ پەروا شەرح و شرۆڤەی خۆی دەربارەی مێژوو لە زمانی کەسایەتییەکانەوە دەردەبڕێ. لەندور لە ساڵی ١٨٤٦دا (هێلینکا)-ی بەچاپ گەیاند کە تەرجەمەی ئینگلیزی یەکێك لە چامەکانی خۆی بوو.

لەندۆر، ئەگەرچی لەناو جەرگەی قۆناغی رۆمانتیکی دا دەژیا، بەڵام زیاتر پابەندی کلاسیزمی سەدەی هەژدەیەم بوو.

- ٨٨ -

لۆرد ئالفرێد تێنیسۆن

١٨٠٩-١٨٩٢

(Lord Alfred Tennyson)

ئەم شاعیرە لە خانەوادەیەکی کەشیشی، لە لینکنشایر هاتۆتە دنیاوە. هەر لە منداڵییەوە ئاشنایەتی لەگەڵ شیعردا پەیدا کردووەو کەڵکەڵەی لاساییکردنەوەی پۆپ، سکۆت، تۆماس مۆرو بایرۆن-ی کەوتە سەر. لە هەژدە ساڵیدا بە شەریکی لەگەڵ چارلز-ی برایدا کۆمەڵە شیعرێکی بەناوی (کۆمەڵە شیعرێك لەلایەن دوو براوە-١٨٢٧) بڵاو کردەوە، و لە ساڵی ١٨٢٨دا چووە زانکۆی کەمبریج. لە ساڵی ١٨٣٠دا کۆمەڵە شیعرێکی بەناوی (شیعرێن پتر لیریکی) بەچاپ گەیاند. ساڵی دواتر خوێندنی تەرك کرد. تینیسۆن کە زۆر لە ژێر کاریگەری شاعیرانی رۆمانتیکی ئینگلیزیدا بوو، بەتایبەتی جۆن کیتس، لە ساڵی ١٨٣٢دا کۆمەڵە شیعرێکی دیکەی بەناوی (شیعرەکانی ئالفرید تینیسۆن) بڵاو کردەوە کە (کۆشکی هونەر) و (خەیاڵڕێسانی بێ غەم) جوانترین شیعری ناو ئەو کۆشیعرەن. تینیسۆن لە ساڵی ١٨٣٣دا باشترین و عەزیزترین دۆستی خۆی (ئارتۆر هنری هەلەم ١٨١١-١٨٣٣)ی شاعیر و گوتارنووسی لەدەست داو زۆری لەبەر گران و ناخۆش بوو.

بۆیە لە شیوەنی ئەودا کتێبێکی نووسی بەناوی (بەیادی ئا... ١٨٥٠) کە بالاترین شیننامەی (مرپیە)ی ئەدەبیاتی ئینگلیزی لەخۆ گرتووە. ئەم شیننامانە رەنگدانەوەو دەنگدانەوەی ئومێد و دوو دڵی تینیسۆن و هاوعەسرانی ئەون و دەربڕی ئارەزووەکانی رۆحی مرۆڤێکن کە جگە لە مەرگ چ چارەنووسێکی دیکەی نییە.

تینیسۆن پاش دە ساڵ بێدەنگی، جارێکی دیکە لە ساڵی ١٨٤٢ بایدایەوە سەر شیعر هۆنینەوە و بڵاوکردنەوەی شیعرێن ئەندێشمەندانەو سفت و سۆڵ و زۆر بە زوویی وەکو شاعیرێکی بەتواناو ناسکخەیاڵ ناوبانگی دەرکرد. (ئۆلیس) یەکێکە لە شیعرە هەرە دڵگیرەکانی تینیسۆن و ئیلهامی ئەم شیعرەی لە بەسەرهاتی ئۆلیسی قارەمانی ئۆدیسەی هۆمەرەوە وەرگرتووە. لەم بەیتەدا قارەمانی پیر باسی کەڵکەڵەی سەفەرەکانی خۆی بۆ سەرزەمینانی دوور دەگێڕێتەوە. بەیتی (شازادە خانم ١٨٤٧) کە جوانترین شیعرێن تینیسۆنی لەخۆ گرتووە، لە راستیدا رۆمانێکە لە قالبی پەخشانە شیعردا: (قەسدەکانی شا-١٨٥٩) گەشتێکی دڵگیرە بە سەرزەمینی خەیاڵ وروژێنی ئارتۆرشادا.

تینیسۆن تراژیدیایەکی سێ بەشی مێژوویی لەپاش بەجێماوە کە بریتین لە (شابانۆماری ١٨٧٥، هارولد ١٨٧٧ و بیکیت- ١٨٨٤).

شیعرەکانی تینیسۆن لە رووی داهێنانی وشەی ریتمدار و کێشی پوختەو وێنەی وردەوە یەجگار پرشنگدارن. بەراستی بە نوێنەری سەردەمی ڤیکتۆریا لە ئینگلستاندا دەژمێردرێ و شیعرەکانی رەنگدانەوەی هۆشیاری و بایەخی فیکری و ئەخلاقی سەردەمی ڤیکتۆریا و چینی کۆمەڵایەتی دەسەڵاتداری ئەو سەردەمەیە. تینیسۆن لە ئاخر و ئۆخری سەدەی نۆزدەو سەرەتاکانی سەدەی بیستەمدا کەوتە بەر هێرش و پەلاماری ئەو شاعیرە ئینگلیز و ئەمریکاییانەی کە دژی پێوەرەکانی سەردەمی ڤیکتۆریابوون، و ئیرادی ئەوەیان لێدەگرت کە کەسێکی بێروح و گیان، سست فیکر، و نەتەوە پەروەرێکی کورت بین بوو. بەڵام لە ساڵانی دواتردا رەخنەگران بەردەوام ستایشی لێهاتوویی ئەوەیان لە بواری کێش و وێنە سازی بەرجەستەی هەندێ شیعری لیریکی دا دەکرد.

- ٨٩ -

رۆبێرت براونینگ

١٨١٢- ١٨٩٩

(Robert Browning)

له دەوروبەری لەندەن هاتۆته دنیاوه. بابی فەرمانبەری بانقی ئینگلستان بوو و شێتو شەیدای ئەفسانەکانی سەدەکانی ناڤین بوو. دایکیشی له بواری مۆسیقادا یەجگار بەسەلیقەو بەهرەدار بوو. باب و دایکی براونینگ کەسیان ئەندامی کلێسای فەرمی ئینگلستان نەبوون، لەبەر ئەمه رۆبیرت له خوێندنی زانکۆ بێ بەش بوو. بەلاّم له ماڵەوه کتێبخانەیەکی گەورەو دەوڵەمەندیان هەبوو، پڕبوو له کتێبی جۆراوجۆر، ئەمه خۆی لەخۆیدا بۆ ئەو (رۆبیرت) زانکۆیەکی گەوره بوو. براونینگ له ماڵەوه زانیاریانی بەربلاّوی کلاسیك، مۆسیقا، مێژوو و فەلسەفه فێر بوو. دڵگیری و جوانی شیعرەکانی کیتس و شیللی وایان لێکرد بەرەو دنیای شیعر دابکشێ.

له ساڵی ١٨٣٣دا یەکەم کۆمەڵه شیعری بەناوی (pouline) بلاّو کردەوه، که هیچ جۆره سەرکەوتنێکی بەدەست نەهێناو نەفرۆشرا. شیعرەکانی ئەم کۆشیعره زیاتر رەنگدانەوەی تەسەوراتی براونینگه دەربارەی شاعیر وەکو مێژوونووسی رۆحی بەشەر. کۆشیعری دووەمی شاعیری نێوبراو له ساڵی ١٨٣٥دا بەناوی (پاراسلسۆس)وه بلاّوبووەوه که له کۆڕ و ئەنجوومەنه ئەدەبییەکانی لەندەن دا دەنگی دایەوه. براونینگ به هاندانی (ولیام چارلز مکردی ١٧٩٣-١٨٧٣) ئەکتەر و شرۆڤەکاری تراژیدییەکانی شەکسپیر، چەند درامایەکی نووسی، بەلاّم سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا. تەنیا

تراژیدیای (سترافورد ١٨٣٧) بۆ چەند شەوێك له لەندەن نماییش کرا. ئەوەی راستی بێ براونینگ وەکو پێویست دەرەقەتی رەگەزەکانی نمایش نەدەهات، بەلاّم له بواری دەربڕینی دراماتیك، و مەنەلۆگ و نووسینی دەقی نمایشی کورتدا بەتوانابوو. بەهەرحاڵ هەندێ له دراماکانی دواتری براونینگ بریتین له: (ڤیکتۆر شا و چارلز شا- ١٨٤٢، گەڕانەوەی (روسس ١٨٤٣، نەنگییەکی خێزانی ١٨٤٣، لوریا ١٨٤٦ و تراژیدیای روح ١٨٤٦) براونینگ له ماوەی ساڵانی ١٨٤١-١٨٤٦دا زنجیرەیەك له شیعرەکانی خۆی بەنێوی (زەنگ و هەناران) بلاّو کردەوه. براونینگ لەم زنجیره شیعرەدا که هەشت بەرهەمی له خۆ گرتبوو، هەوڵی دابوو گوتار دەگەڵ مۆسیقا، مانا دەگەڵ دەنگ و خەیاڵدا ئاوێتەی شیعر بکات، یان ئەو توخمانه بشیعرێنێ. له کۆمەڵەی یەکەمی (زەنگ و هەناران)دا سەرکەوتووترین شیعری براونینگ (پیا تێدەپەڕێ) بلاّوبووەتەوه که بەسەرهاتی کیژۆڵەیەکی هەژاری ئیتاڵیایی دەگێڕێتەوه که له رۆژی پشووی ساڵی نوێدا بەدەم گۆرانی گوتنەوه به کوچەو کۆلاّناندا تێدەپەڕێ و کار دەکاته سەر رۆحی ژمارەیەك له خەڵکی. کۆمەڵەی سێیەمی (زەنگ و هەناران) ناوی (غەزەله دراماتیکەکان ١٨٤٢)ه که هەندێ شیعری وەکو پەیڤەکانی (رەبەنی ئەسپانیایی) لەخۆ گرتووه. لەم شیعرانەدا بوو که براونینگ فۆرم و قاڵبێکی تەواوی دۆزییەوه بۆ نیشاندانی بەهرەو توانای خۆی له بواری درامای سایکۆلۆژی دا، ئەم فۆرم و قاڵبه مەنەلۆگی نمایشی بوو. له ساڵی ١٨٤٥ حەوتەمین ئەڵقەی کۆشیعری (زەنگ و هەناران) بەناوی (رۆمانس و غەزەله دراماتیکەکان) بلاّو بووەو که شیعری (رابەری گوم بوو) باشترین و گرنگترین شیعری ئەو ئەڵقەیه بوو. براونینگ له ساڵی ١٨٤٦دا به پەنهانی زەماوەندی دەگەڵ شاعیری بەناوبانگ خائیلزابت بیرت ١٨٠٦-١٨٦١) کرد و له ئیتاڵیا ئاکنجی بوو. برت که هەمیشه نەخۆش بوو له ساڵی ١٨٦١دا کۆچی دوایی کردو، براونینگ به کۆڵێ خەم و پەژارەوه بۆ لەندەن گەڕایەوه. بەلاّم دوای ماوەیەك به گەرم و گوڕییەکی له جاران زیاترەوه کەوتەوه کار.

یەکەم کتێبی براونینگ که فرۆش و سەرکەوتنی تەواوی بەدەست هێنا کتێبی (کەسایەتیانی دراماتیك ١٨٦٤) بوو که بەناوبانگترین شیعری ناو ئەم کتێبه

(رابی بن ئیزرا) بوو. بەناوبانگترین بەرهەمی براونینگ (موستیلەو کتێب ١٨٦٨-١٨٦٩)ە. ئەمە بەیتێکی درێژە لە ١٢ بەرگدا و لەسەر بنەمای دادگاییەکی کوشتن لە ئیتاڵیادا ١٦٩٨) ڕۆنراوە. لەم کتێبەدا کە لە قاڵب و فۆرمی مەنەلۆگی درامی دا نووسراوە، ١٢ کەسایەتی هەن، هەر یەکێکیان بابەتی کوشتنەکە لە ڕوانگەیەکی جیاوازەوە دەگێڕنەوە. براونینگ ئەم بەیتەی (چیرۆکی شیعری) لەسەر بنەمای کۆنە کتێبێکی زەرد (دەربارەی دادگاییەکی کوشتن) کە لە ساڵی ١٨٦٠دا لە فلۆرانسادا دۆزی بوویەوە، ڕۆنابوو. شۆرەتی براونینگ دەگەڕێتەوە بۆ ڕوانینی سایکۆلۆژیانەی ئەو لە نیشاندانی کەڵکەڵەی کاراکتەرەکانیدا، بۆ توانای ئەو لە بواری فۆرمی مەنەلۆگی درامیدا، بۆ دەوڵەمەندی زانیارییەکانی، و بۆ کارکردنی بە ئاراستەی ناوەڕۆکی ڕێنیسانسی ئیتاڵیایی و بۆ سوود وەرگرتنی ئەو لە زمانی دیالۆگی.

- ٩٠ -

ئێلیزابێت باریت براونینگ

١٨٠٦-١٨٦١

(Elizabeth Barrett Browning)

گەورەترین کیژی ماڵباتێکی ١١ سەرخێزانی بوو. ڕۆژانی خۆشی منداڵیەتی لە ناوچەی جوانی هرفورد شایر، لە سنووری ویلز بەسەر بردووە. بابی پیاوێکی باش بوو، بەڵام هەندێ وشك و سەرسەخت بوو، ئەم پیاوە زۆر بەتوندی چاودێری هەڵس و کەوت و ڕەفتاری کیژەکەی دەکرد. لە ڕاستیشدا تا شووشی کرد هەر زیندانی بابی بوو، و کتێب هاوڕێی شەوو ڕۆژی بوو. لە تەمەنی سیانزە ساڵیدا (داستانی نەبەردی ماراتون)ی نووسیو لەسەر حەساوی باوکی چاپ و بڵاوبووەوە. لە تەمەنی پازدەساڵیدا تووشی پشت یەشەبووە و تا کۆتایی تەمەن بەو ئازارەوە تلایەوە. هەروەها کە چووە لەندەن و لەوێندەر جێگیربوو، تووشی نەخۆشی سیل بوو، و هێندەی دی وەزعی خراپ بوو. ئیلزابت لە ساڵی ١٨٤٣ دا هەندێ لە شیعرەکانی بە ناوی (هاواری منداڵان) وە بڵاوکردەوە، کە هاودەردی قووڵی خۆی لەگەڵ ئەو منداڵانەدا، کە لە کانگەو کارخانەکاندا ڕەنجیان دەدا، دەربڕیوەو هێرش دەکاتە سەر چەوسێنەرانی مناڵان.

ئیلزابت لە ساڵی ١٨٤٦دا لە ئەنجامی دڵدارییەکی پڕ جۆش و خرۆشی نهێنیدا لەگەڵ ڕۆبیرت براونینگدا زەماوەندی کرد. سەربوری ئەشق و دڵداری ئەم جووتە، توڕەبوونی بابە سەرسەختەکەی ئیلزابت لەم کارە، زەماوەندی شادی ئامێزی ئەم دووانە، هەڵاتنیان بۆ ئیتاڵیا و ڕۆژانی خۆشی هاوسەرییان، بە یەکێك لە ڕۆمانسە

ئەدەبییە هەرە جوانەکان دەژمێردرێ. یادگاری ئەم زەماوەندە زنجیرە غەزەلیاتێکە کە ئیلزابت لە کۆمەڵە شیعرێکدا بەناوی (سۆناتای پورتوغالی) پێشکەش بە مێردەکەی کردووە. کۆمەڵە شیعرێکی دیکەی هەیە بەناوی (پەنجەرەکانی کازاگوئیدی ١٨٥١) کە شیعرێکی درێژە دەربارەی کەڵکەڵە میللییەکانی فلۆرانسییەکان، هەروەها (ئورورالی ١٨٥٦) کە بەیتێکە دەربارەی کیژۆڵەیەکی هەتیوو.

راستە گوێنەدانی بەریت بەکێش و قافیە لە هەندێ رووەوە زیانی زۆری بە شیعرەکانی گەیاندووە. بەڵام جدییەت و هەستیاری ئەو سەبارەت بە زوڵمی کۆمەڵایەتی و تەبیعەت دۆستی ئەو، شیعرەکانی خستووەتە خانەی باشترین شیعری رۆژگاری ئەوەوە.

- ٩١ -

ئێدوارد فیتزجراڵد

١٨٠٩-١٨٨٣

(Edward FitzGerald)

ئەدیب و وەرگێڕێکی گەورە بوو، بەتایبەتی لە بواری وەرگێڕانی شیعردا، لە بنەماڵەیەکی دەوڵەمەند و پڕ ئیحتوباری کۆمەڵایەتی لەدایك بووە. لە ساڵی ١٨٣٠دا خوێندنی لە زانکۆی کمبریج تەواو کردووە. و خووی داوەتە زمانانی رۆژهەڵاتی، بەتایبەتی زمان و ئەدەبیاتی فارسی.

فیتزجراڵد لە ساڵی ١٨٥٣دا شەش درامای کالدیرونی وەرگێڕایە سەر زمانی ئینگلیزی و چاپ و بڵاوی کردەوە. پاشان بە هاوکاری (ئی بی کۆول)ی رۆژهەڵاتناس بەیتێکی (جامی)ی بۆ ئینگلیزی گۆڕی و لە ساڵی ١٨٥٦دا چاپ و بڵاو بووەوە.

فیتزجراڵد کە لەم سەروبەندەدا زۆر دڵبەندی عومەری خەیام بوو بوو، دەستی دایە وەرگێڕانی چوارینەکانی ئەو. ئەو چوارینانەی بە شیعر وەرگێڕان و لە ساڵی ١٨٥٩دا بەبێ ناوی وەرگێڕ بڵاوی کردنەوە. هەرچەندە ئەم وەرگێڕانە وشە بە وشە نییە و وەرگێڕانێکی تەواو ئازادە، لێ فیتزجراڵد رۆحی بەرهەمەکەی پاراستووەو چەمکی گشتی چوارینەکان و فەلسەفەی خەیامی بەچاکی نیشانداوە.

- ٩٢ -

ماتيو ئارنۆڵد

١٨٢٢-١٨٨٨

(Matthew Arnold)

شاعیر و رەخنەگرێکی ناسراوە، لە خێزانێکـی ئـایینی لـەدایك بـووە، بـابی لـەو کەشیشانە بوو کە بوو بوو بە بەڕێوەبەری قوتابخانەی راگبی. ماتیو لـە قوتابخانەیـەکی بابی دا کە یەکێك بووە لە قوتابخانە هەرە بەناوبانگەکانی ئینگلیستان، خوێندوویەتی. لە ساڵی ١٨٤١دا چووەتە زانکـۆی ئۆکـسفۆرد. لەوێنـدەر کەوتـە کـاری خوێندنـەوەو لێکۆڵینەوەو ئاشنایەتی لەگەڵ ئەدەبیاتی یۆنان و رۆم دا پەیدا کرد. لە ساڵی ١٨٤٥دا خوێندنی تەواو کرد و بۆ ماوەیەك لە قوتابخانەی (راگبی)دا دەرسی گوتەوە. ئارنۆڵد لە ساڵی ١٨٤٧دا بوو بە سکرتێری تایبـەتی لـۆرد لنـزداون-ی سیاسـەتوان و سـێ سـاڵ لەگەڵیدا مایەوە. لە ساڵی ١٨٥١دا لەسەر راسپارەدەی لنـزداون بـوو بـە موفەتیـشی قوتابخانەکان و تا ساڵی ١٨٨٦ لەو پۆستەدا مایەوە. زۆربەی ئەو ماوەیەی بە سەفەری ئەوروپا، بە مەبەستی تاوتویّ کردنی سیستەمی فێرکاری بردە سـەر، لەگـەڵ ئەوەشـدا هیچ کاتێك لە شیعر دوور نەکەوتووەتەوە لەم سەفەرانەدا دەرفەتی بـۆ هەڵکـەوت کـە نووسەرانی گەورەی وەکو سەنت بیف و رینان بدینێ و ئاشنایەتیان لەگەڵ پەیدا بکات. یەکەمین کۆ شیعری ئارنۆڵد بـەناوی (خۆشـگوزەرانی ئـاوارە- ١٨٤٩)و چـاپ و بـڵاو بووەوە. پاشان زۆر کۆمەڵە شیعری دیکەی بڵاو کردەوە لەوانە: (شیعران-بەرگی یەکـەم ١٨٥٣، شیعران بەرگی دووەم ١٨٥٥، تراژیدیایەکی کلاسیکی بەناوی میروپ ١٨٥٨،

و شیعرانی نویّ ١٨٦٧). شـیعرەکانی ئارنۆڵـد زیـاتر لاوانـەوەو خـەماوین. باشـترین نموونەی ئەو شیعرانەی(کێوەلی حـەکیم ١٨٥٣)ە کـە شـعرێکە دەربـارەی یـەکێك لـە خوێندکارانی ئۆکسفۆرد کـە هـەژاری و دەسـت کـورتی دەیخاتـە باوەشـی کێوەلیـانی بەرەڵڵا، هەروەها شیعری (ترسیس ١٨٦٦) کە ئارنۆڵد بۆ مەرگی ئارتـەر هیـوکلاو-ی هاوڕێی گوتویەتی و یەکێکە لە شیننامە هەرە جوانەکانی ئەدەبیاتی ئینگلیزی. رەنگە هۆنراوەی "کەناری دۆڤەر ١٨٦٧" بەناوبانگترین شیعری ئارنۆڵـد بـێ کـە پەرێـشانی زەینی پڕ هەستی ئەو لە سەردەمێکی ئاڵۆز و پەرێشاندا نیشان دەدات.

ئارنۆڵد لە ساڵی ١٨٥٧دا بۆ مامۆستای کورسی شیعری زانکۆی ئۆکسفۆرد هەڵبژێردرا، دە ساڵێك لەو پۆستەدا مایەوە، و لەو ماوەیەدا گەڵێك کـۆڕ و کۆبوونـەوەی ئـەدەبی گێـڕاو پاشان هەندێك لەو کۆڕانە کۆکرانەوەو لە چوارچێوەی کتێبدا چاپ کران. یەکـەمین کۆمەڵـە گوتاری ئەم بوارەی (دەربارەی وەرگێڕانی هومەر ١٨٦١)بوو، کە بە سەرەتای پەخشاننووسی ئارنۆڵـد دێتـە ژمـاردن، کۆمەڵـەی دووەم بـەناوی (دواپـەیڤ لەمـەڕ وەرگێڕانـی هۆمـەر ١٨٦٢)بوو. یەکەمین بەرهەمی گەورەی مەیدانی پەخشاننووسی ئارنۆڵـد (چـەند گوتارێـك لەمەڕ رەخنە)بـوو کـە لـە دوو کۆمەڵـەدا و لـە سـاڵانی ١٨٦٥، ١٨٨٨دا بـڵاو بـووەوە. مەنشوورەکە ئەم کتێبە شێوەی رەخنەنووسی فێری ئینگلیزەکـان کـردووە راووبۆچـوونەکانی ئارنۆڵد دەربارەی وەزع و حاڵی کۆمەڵایەتی و سیاسی لە کۆمەڵە وتارێکدا بەناوی (کەلتوور و ئەنارشی ١٨٦٩) کۆکراونەتەوە. (ئەدەبیات و دۆگما-١٨٧٣)ش کتێبێکی گرنگی دیکەی ئارنۆڵدە. ئارنۆڵد کارێکی زۆر قوڵی کردۆتە سەر روانگە و رەوت و رێبـازی فیکـری ئـاخر و ئۆخری سەدەی نۆزدەیەم. لە پاڵ کارلایـل و راسـکین دا دژ بـە ماددیگـەری سـەردەم و رۆژ وەستاوە. بەڵام بە پێچەوانەوەی ئەوانەوە عەودالّی بەها مەعنەوییـەکانی سـەدەکانی نـاڤین نەبوو. بەڵکو چاوی بڕیبووە ئایندەی بەشەر. لە روانـینی گـەلێك لـە هزرڤانانـەوە، لەگـەڵ پێشکەوتنی زانستدا، بونیادی ئیلاهی ئەخلاقیات و مەعنەویات رووخـابوو، و ئارنۆڵـد زۆر چاك دەیزانی کە دەبیّ بەهایەك جێی بەهای ئاین بگرێتەوە، ئەوەی ئەو لەم رووەوە پێشنیازی دەکرد ئەو بەها خودییانە بوو کە لە سروشتی مرۆڤاندا پەنهان بوو.

- ٩٣ -

ئێرسكین كالدویل

B.١٩٠٣

(Erskine Caldwell)

خەڵكی باشوورە، بابی كابرایەكی ئاییینی بوو. لە زانكۆیانی ڤیرجینیا و پەنسیلڤانیا خوێندوویەتی، ماوەیەكی زۆر لە ئەمریكای ناوەندیدا وێڵ و سەرگەردان بوو. بۆ ماوەیەك خووی دایە وەرزشی فوتبۆڵ و بوو بە یاریزانێكی پیشەیی، بۆ ماوەیەكیش كاری پەیامنێری رۆژنامانی كرد. نزیكەی سەد كورتە چیرۆك و چەند رۆمانێكی لە پاش بەجێماوە كە زیاتر بە دەوری تەوەری ژیانی جووتیاران و رەشپێستانی گوندەكانی جۆرجیادا دەسوڕێنەوە. ئەم بەرهەمانە سەرەڕای بەرگری ناراستەوخۆیان لەدادی كۆمەڵایەتی، بە بەرهەمی غەیرە ئەخلاقیش ناوزەدكراون. بە شێوەیەكی گشتی بەرهەمەكانی كالدویل، كە لێوانلێوی تەنز و ریشخەنن، ئەمریكا بە رووت و قووتی وێنە دەگرێ.

(جادەی تووتن ١٩٣٢) رۆمانێكی واقیعیانەی كالدویلە و دەربارەی ژیانی خەڵكی ناوچە گوندنشینەكانی ئەمریكایە. كەسایەتی سەرەكی ئەم رۆمانە جووتیارێكی دەستكورتی جۆرجیاییە كە لەگەڵ خێزانە برسییەكەیدا لە جادەی تووتندا دەژی. ئەو درامایەی كە لەم رۆمانەوە ئامادە كرا، لە ماوەی حەوت ساڵاندا (٣١٨٢) جار سەركەوتووانە لە نیویۆرك نمایش كرا.

(بستێك خاكی خودا ١٩٣٣) رۆمانێكی دیكەی نووسەرە دەربارەی كوێستان نشینانی هەژار و نەداری جۆرجیا. شاقارەمانی رۆمانەكە دەرامەدی دە هەزار مەتر چوار گۆشەی زەوییەكەی خۆی بۆ كڵێسا تەرخان كردووە، بەڵام بەردەوام شوێنی ئەو دە هەزار مەترە بە گوێرەی مەرام و بەرنامەكانی خۆی دەگۆڕێ.

هەندێ لە رۆمانەكانی كالدویل، وەكو (زۆڵ-١٩٢٩) و (گەوجی داماو ١٩٣٠) لەسەر ژیانی چینی كرێكار نووسراوە. رۆمانانی (رێبوار-١٩٣٥) و (هەرای تەمووز-١٩٤٠) و (ئەم زەوییە-١٩٤٨) تایبەتن بە باشوور. (چرایەك بۆ شەوان) دەربارەی خەڵكی ویلایەتی مین-ەو (سەرانسەری شەو-١٩٤٢) دەربارەی جەنگاوەرانی میلیشایی روسیایە. (زەمینی خەمین ١٩٤٤) و (دەستی دڵنیای خودا-١٩٤٧) دوو رۆمانی دیكە كالدویلن. كالدویل بە چەند كورتە چیرۆكێكی زۆر سەركەوتوو هاتە مەیدان كە پاشان لە چەند كۆچیرۆكێك دا بڵاوبوونەتەوە لەوانە: "كڕنۆش بەرانبەر بە خۆری پرشنگدار-١٩٣٥، خاكی ئەمریكا-١٩٥٠ و چیرۆكەكانی كەناری خەلیج-١٩٥٦". نێوەڕۆكی سەرەكی بەرهەمەكانی كالدویل بریتییە لە دەستكورتی ئابووری. بێدادی كۆمەڵایەتی و ئارەزوو مەیلی كەچرەوی سێكسی. بە شێوەیەكی گشتی نووسەرێكی فرە بەرهەمی ئەوتۆ بوو كە لە ساڵی ١٩٤٩دا نزیكەی ٢٠ ملیۆن نوسخە لە بەرهەمەكانی لە بازاڕی كتێباندا بوو.

- ٩٤ -

ساولْ بیلۆو

B.١٩١٥

(Saul Bellow)

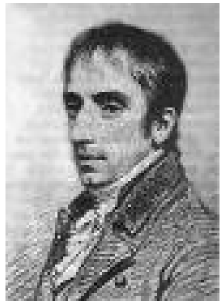

لە خێزانێکی جوولەکە، لە دەڤەری کێبێکی کانادا لەدایك بووە، بەڵام بە منداڵی لە شیکاگۆ ژیاوە. لە ساڵی ١٩٣٧دا لە زانستگەی نورت و ستڕن بەکالۆریۆسی لە واری کۆمەڵناسیدا وەرگرتووە و دەستی داوەتە کاری دەرس وتنەوە و هاوکاری دەگەڵ گۆڤاراندا. یەکەم رۆمانی ئەم نووسەرە ناوی "پیاوی ئاوێزان-١٩٤٤"ـە ئەم رۆمانە لە شێوەی دەفتەری بیرەوەری پیاوێك دا بە نێوی جۆزیف نووسراوە کە نیگەرانی ئەوەیە هەر ساتێ بیگرن و بۆ سەربازی ببەن. جۆزیف لەو ئاوێزانییە بێ تاقەت دەبێ و بەخۆی داوا دەکات کە بچێ بۆ خزمەتی سەربازی، هەڵبەتە نەك لە بەر بێزاری لە فاشیستان، بەڵکو لەبەر ئەوەی کە دەیەوێ ژیانی بکەوێتە سەر سکە و رەوتی لۆژیکی وەربگرێت. دووەم رۆمانی بلو (قوربانی ١٩٤٧)یە کە باسی پەیوەندی نێوان جوولەکان

و غەیرە جوولەکان دەکات. رۆمانێکی دیکەی هەیە بەناوی (سەرکێشییەکانی ئوگی مارچ-١٩٥٣) ئەم رۆمانە قەڵەمڕەوێکی کراوەتر و گشتی تری هەس. قارەمانی سەرەکی ئەم رۆمانە هەرگیز لەگەڵ ژینگە جیاوازەکاندا ناسازێ و بە سەلامەتی لە هەر قەوماوێك دەرباز دەبێ. لە رۆمانی (هندرسنی پاشای باران-١٩٥٩)دا قارەمانی رۆمانەکە کە ئارەزوویەکی یەجگار زۆری وەدەست هێنانی ئەزموونانی هەس، بۆ ئەفریقیا دەچێت، ئەگەر چی زۆر وریا دەبێ و ئاگاداری خۆیەتی، بەڵام تاسەی ژیان لەدەست نادات. (هیرزۆگ-١٩٦٤) رۆمانێکی دیکەی نووسەرە دەربارەی دەربارەی مامۆستایەکی مێژووە و زیاتر دەربارەی ژیانی خودی نووسەرە.

شانۆنامەی (دوا شیکاری-١٩٦٤) بلۆ کە لە برادوی نیویۆرك دا نمایش کرا، بەسەرهاتی پیاوێکی دەروونناسە کە کەسایەتی خۆی لەسەر شاشەی تەلەفزیۆن شی دەکاتەوە. بلو، شێوازێکی دەوڵەمەند، ئاڵۆز و برێ جار کۆمیدی هەیە. بە پشتیوانی ئەزموونەکانی خۆی، وێنەی زۆر جوان و دەوڵەمەندی ژیان دەگرێت.

- ٩٥ -

چارلی پیرس بۆدلێر

(١٨٢١-١٨٦٧)

(Charlie Pierce Bodler)

لە پاریس چاوی بە دنیادا هەڵێناوە، هەمیشە شاعیرێکی یاخی بووە، "یاخی لە کۆت و بەندی خێزانی، لە پرەنسیپانی قوتابخانەیی، یاخی لە هەر جۆرە هەڵسوکەوت و رەفتارێکی حورمەت ئامێز". هەرزوو ئەو تۆزە میراتییەی لە بابییەوە بۆی بەجێمابوو بەفیڕۆی داو گیرۆدەی قەرز و دەستکورتی و پەیوەندی ناشەرعی و ئاقیبەت شەڕ بوو. لەوە بەدواوە، لە ڕێگەی نووسینی رەخنەی هونەری، رۆژنامەنووسی و وەرگێڕانی کورتە چیرۆکەکانی ئیدگار ئالن پۆوە- کە لە سەرانسەری ئەوروپادا ناو و ناوبانگی بۆ پەیدا کرد بژێوی خۆی دابین دەکرد. بۆدلێر بە توندڕەوی لە بواری رابواردن و هەرزەکاریی دا، سەلامەتی خۆی خستە بەر مەترسی، و بۆ ژیان رووی کردە بەلجیك. لەوێندەر لە ئەنجامی شەپلەلێدانێکەوە، زمانی لەگۆ کەوت. پاشان بۆ پاریس گەڕایەوەو لەوێندەر مرد.

بۆدلێر شاعیرانی پارناس بە سیمبۆلیستانەوە دەبەستێ. وەکو پارناسیان- کە بە "نەوگوڵانی شەڕ ١٨٦٦" لە بلاڤۆکەکەیاندا بەشداری کرد- زیاتر تاکید لەسەر حەقیقەتخوازی و فۆرم دەکاتەوە تا بابەت و ناوەڕۆك. هەڵبەتە وەکو سیمبۆلیستەکان دەرونگەرا بوو و دەیویست پەیوەندی نێوان هۆکاری هەستە جۆراوجۆرەکان نیشان بدات، و مانای پەنهان و رەمزی لە پشت شتە بابەتییەکانەوە کە قاڵبی ئەو مانایانە بوون بدۆزێتەوە و کەشف بکات. لە خەمی شرۆڤەی ئەندێشەیەکی تایبەتی دا نییە، بەڵکو لە خەمی جووڵاندن و وروژاندنی زەین و هزری خوێنەر دایە.

کۆمەڵە شیعرەکەی بۆدلێر "گوڵانی شەڕ-١٨٥٨" ئالن پۆ و سوین برن دێنێتەوە یاد. شیعرەکانی ناو ئەو کۆشیعرە حاڵەتە رۆحییەکانی شاعیر پیشان دەدەن، دیارە شیعرەکان هەم جیاوازن و هەم لە یەك ئاستی هونەریدا نین، هەندێکیان زۆر بە بچووکییەوە پەشیمانی دەنوێنن، و هەندێکی تریان کفر و شەڕیان لێ دەبارێ. زۆر شیعریشی رەگی دەچێتەوە سەر بێزاری، مەرگ، هەرزەیی، گەندەڵی، دەروونگەرایی، توندوتیژی و هەستە تازە و سەیرەکانی شاعیر نیشان دەدەن.

شیعری بۆدلێر مۆسیقایەکی بەرزی تێدایەو لێوان لێوە لە وێنەی جوان و رەنگین و زەنگین. وێڕای شەقڵی هەستیاری دەروونگەرایی، یاسای کلاسیکی-شی فەرامۆش نەکردووە لە واری فۆرمەوە لە لوتکەی کەماڵ دایە. وەکو باوە شیعری تازەی فەرەنسا لە بۆدلێرەوە دەست پێدەکات.

- ٩٦ -

ئارچیباڵد مكلیش

(١٨٩٢-١٩٨٢)

(Archibald Macleish)

شاعیر و نووسەری كۆمەڵایەتی باكووری ئەمریكایە. پاش بڵاو كردنەوەی كۆشیعرێك بەناونیشانی (بورجی عاج-١٩١٧) وڵاتی خۆی بەرەو فەرەنسا بەجێهێشت. تا ساڵی ١٩٢٨ لە پاریس مایەوە، لەو ماوەیەدا لە ژێر كاریگەری پاوەند، ئیلیوت و سیمبۆلیستەكانی فەرەنسادا بوو. دوو كۆمەڵە كورتە غەزەلی بەناوی (زەماوەندی شاد -١٩٢٤) و (شەقامەكانی مانگ-١٩٢٦) بڵاو كردەوە كە تاقیكردنەوەی خۆی بوو لە مەیدانی وەزن و قافیەدا. كۆمەڵە شیعرێكی دیكەی بەناونیشانی "كونكویستادور-١٩٣٢" بڵاوكردەوەو خەڵاتی "پۆلیتسر"ی لەسەر وەرگرت. ئەم شیعرە درێژە پێكادانی دوو شارستانییەتی روو لە نەمان وێنە دەگرێت. لە ساڵانی سییەكانی سەدەی بیستەمدا چەند كۆشیعرێكی دیكەی بڵاو كردەوە، لەوانە (سەرزەمینی ئازادان-١٩٣٨، ئەمریكا خاكی میعاد بوو-١٩٣٩، و (شیعران: ١٩١٧-١٩٥٢) ١٩٥٢ كە خەڵاتی پۆلیتسەری وەرگرت. مكلیش لە ساڵانی سییەكانی سەدەی بیستەم دا زۆر شانۆنامەی شیعری بڵاو كردنەوەو دەنگیان دایەوە.

هەندێ شانۆنامەی پەیامی سیاسیان لەخۆ گرتووە لەوانە: "ترسی بێ بنج و بناوان-١٩٣٥، وێرانسازان-١٩٤٢، كەوتنی شار-١٩٣٧".

مكلیش لە ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا تەواو سەرگەرمی مەسەلە مرۆڤانییەكان بوو. لە ساڵی ١٩٣٩دا لە كتێبخانەی كۆنگرەدا پۆستی كتێبداری وەرگرت و دەورێكی چالاكی لە دامەزراندنی یۆنسكۆدا هەبوو. پاشان كۆمەڵێك كاری دیكەی دەوڵەتی وەرگرت و لە ساڵی ١٩٤٤دا گەییە پۆستی یاریدەدەری وەزارەتی دەرەوەی ئەمریكا. شیعری ئەم قۆناغەی ئەو لێوانلێوی سۆزی نەتەوەیی و نیشتمانپەروەرییە. مكلیش سێیەمین خەڵاتی پۆلیتسەری لەسەر شانۆنامەی شیعریی ئەیوب- ١٩٥٨ وەرگرت. لەم شانۆنامەیەدا كە لە حیكایەتی ئەیوبی ناو كتێبی پیرۆز وەرگیراوە، بەراوردێك لە نێوان ئەیوب و مرۆڤی سەردەمی تازەدا هەیە كە چۆن كەوتۆتە دنیایەكەوە ناتوانێ لە یاساكانی حاڵی ببێ.

"ئەسپی تەروا-١٩٥٢" بەرهەمێكی گرنگی دیكەی مكلیشە كە شانۆنامەیەكی رادیۆیی و تەنزییە لەسەر ترس لە كۆمۆنیزم، هەروەها "چەند گۆرانییەك بۆ حەوا-١٩٥٤" كە ئەمیش لە كتێبی پیرۆزەوە هەڵێنجراوە.

یەكێك لە بەرهەمەكانی دیكەی مكلیش تۆژینەوەیەكە بەناوی نامەسئولان-١٩٤٠ كە دەربارەی شاعیر و پەیامەكانی شاعیرە، پاشان كۆمەڵە وتارێكی هەڵبژاردەی بەناونیشانی "كاتی كار-١٩٤٣" بڵاو كردووەتەوە.

- ٩٧ -

ماکسوێل ئاندێرسۆن

١٨٨٨-١٩٥٩

(Maxwell Anderson)

یەکێك بوو لە درامانووسانی وەچەی ئۆنیـل کـە لـە واری تازەکردنـەوەی ژیـانی دراماداو لە پلەی دوای ئەوەوە دێ. ئاندیرسۆن هەوەڵێ تەمەنی لاوی لە پەنسیلڤانیا، داکۆتای باکوور و کالیفۆرنیا بە دەرسگۆتنەوە و رۆژنامەوانی گوزەرانـد. پاشـان بـۆ نیۆیـۆرك رۆیـی و سـەرکەوتووترین بەرهـەمی خـۆی لەوێنـدەر نووسـی. شـۆرەتی ئاندیرسۆن دەگەڕێتەوە بۆ پڕ ئـەزموونی لـە بـواری درامـای شـیعری و سـووربوونی لەسەر زەرورەتی خەباتی ئەخلاقی دەروونـی، و کارامـەیی لـە زەمینـەی درامـای مێژوویيدا. یەکەمین شانۆنامەی ئاندیرسۆن بەناونیشانی "بیابانی سـپی" لـە سـاڵی ١٩٢٣دا بڵاو بووەوە. پاشان بە هاوکاری شانۆنامەنووس "لـۆرانس سـتالینگز" کـە هاوڵاتی خۆی بوو، کۆمەڵێك شانۆنامەی نووسی و بڵاوی کـردەوە لەوانـە: "بـەهای سەرکەوتن ١٩٢٤" کە دەربـارەی جەنگـە و لـەم شـانۆنامەیەدا زمـانی گروبانـانی سوپایی هێناوەتە ناو شانۆوە، "یەکەمین فڕین-١٩٢٥" دەربارەی ئەنـدرو جکسـن-ـە، "دزی دەریایی-١٩٢٥" دەرباری سـێرهنری مۆرگانـە. ئاندیرسـۆن لـە ئـاخر و ئۆخری ساڵانی بیستەکانی سەدەی بیستەمدا کۆمەڵێك شانۆنامەی نووسـی لەوانـە: "منـاڵانی شـەممە-١٩٢٧" ئەوسـا بـە هاوکـاری هارولـد هیکرسـۆن شـانۆنامەی (خوداوەندانی هەورە تریشقە-١٩٢٨) نووسی کە دۆز و مەسـەلەی سـاکو- وانزتـی

کردووە بە هەوێن. ئاندیرسـۆن پاشـان لـە قـاڵبی شـانۆنامەیەکی شـیعریدا بـەناوی "گروپی زستانی-١٩٣٥" داپڕشتەوە و بڵاوی کردەوە.

ئاندیرسۆن لە ساڵانی سییەکانی سەدەی بیستەمدا گەڕایەوە سەر درامـای مێـژوویی، و دوو تراژیدیای شیعری ڕۆمانتیکی بە ناونیشانی "مەلیکـە ئیلیزابـت-١٩٣٠ و مـاری ئەسکاتلەندی-١٩٣٣" بڵاو کردەوە کە ناوەڕۆکی هەردووکیانی لە سەدەی شـازدەیەمەوە هەڵێنجاوە. هەر لە هەمان سەروبەندا دوو شانۆنامەی تری بڵاوکردۆتـەوە بـە ناونیـشانی "هەردوو ماڵەکەی ئێوە ١٩٣٣" و "گردی بەرز ١٩٣٧".

جەنگی جیهانی دووەم لە چەند شانۆنامەیەکی ساڵانی چلەکانی سەدەی بیـستەمی ئاندیرسۆن دا وێنەگیراوە. لەوانە: "مۆمی بەردەم با-١٩٤١"، ئەمە درامایەکی ئەنتی نازییە و ڕووداوەکانی لـە پاریـسدا ڕوو دەدەن. پـاش جـەنگ دیـسان گەڕایـەوە سـەر درامای مێژوویی. یەکێك لە کارەکانی ئەم بوارەی شـانۆنامەیەکە دەربـارەی سـوکرات بەناونیشانی "بە پێ خاوسی لە ئەسینا دا-١٩٥١".

هەندێ لە شانۆنامە بەرجەستەکانی ئاخروئۆخری تەمەنی ئاندیرسۆن بریتین لـە "گوم بووی نێو ستێران-١٩٤٩" کە ئیلهامی ئـەو شـانۆنامەیەی لـە ڕۆمـانێکی ئالن پیتون-ەوە وەرگرتووە. و "وەچـەی بـەد-١٩٥٥" کـە لـە ڕۆمـانێکی ولیـام مارچ-ەوە هەڵێنجراوە.

ئاندیرسۆن بیرو باوەڕی خـۆی لەمـەڕ شـانۆ لـە چـەند کتێبێکـی وەکـو (بنـەمای تراژیدیا-١٩٣٩) و (ئەوبەری برووددەی-١٩٤٠)دا دەربڕیوەو نیشانداوە.

- ٩٨ -

پۆل ڤارلین

١٨٩٦-١٨٤٤

(Paul Varlin)

ڤارلین شاعیرێکی دەست بڵاوو ئەهلی رابواردن بوو. هاوسەرەکەی لێی جیابووەوە. بەدەستی خۆی رامبۆی مورید و باشترین دۆستی خۆی بەر گوللە داو برینداری کرد. لەسەر ئەم کارە بۆ ماوەی ساڵ و نیوێك ١٨٧٣-١٨٧٥ لە موون زیندانی کرا. پاشان بۆ پاریس گەڕایەوەو تا کۆتایی تەمەنی بە دەست کورتی و کولەمەرگی ژیا.

شیعری ڤارلین لە باری رازئامێزی، ناسکی، مۆسیقا، دەروونگەرایی و ماخۆلان ئامێزییەوە مەنشورە. هەندێ لە شیعرەکانی رەنگدانەوەی عەیاشی و رابواردن و بێ سەروبەری شاعیرن و ئەوانی دیکەش لێوان لێون لە پەشیمانی و دینداری مەزەبی. یەکەم کۆ شیعری (اشعار کیوانی ١٨٦٦)ـە کە دەسەڵاتی پارناسییەکان و بۆدلێر بەسەر شاعیرەوە نیشاندەدا. (کۆڕی ناسکی ١٨٩٦) کۆمەڵێك وێنەی جوان و دڵگیری ڤیرسای سەدەی هەژدەیەم دەگرێت.

(ئاوازی خۆش ١٨٧٠) بریتییە لە ٢٦ شیعر و لە زەماوەندەکەی خۆی و "موتە دوفلۆرڤیل"ەوە هەڵیهێنجاوە. "سەربووری ڤیانی بێ گوتار-١٨٧٤" کۆمەڵە شیعرێکی لیریکییە لە ڤارلین دڵتەنگی و بێزاری و نامۆیی خۆی لە "موتە دوفلورڤیل" دەردەبڕێ. (ئاوەز-١٨٨١) کە یەکێکە لە گەورەترین کتێبانی شیعرێن مەزەبی لە جیهاندا و سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ نزیکی گیانی ڤارلین لە پرەنسیپەکانی کڵێسای کاتۆلیکی رۆم، و شیعرەکانی ماوەی زیندانی شاعیری لەخۆ گرتووە. "مانگەشەو، ئاسمان، لە سەربان، گۆرانی پاییزی" لە شیعرە هەرە بەناوبانگەکانی ڤارلین-ن.

- ٩٩ -

جێین ئارتور رێمبۆ

١٨٩١-١٨٥٤

(Jean Artur Rembo)

دۆست و موریدی ڤارلین بوو، تا تەمەنی ١٩ ساڵی هەموو شیعرەکانی خۆی گوت و لەوە بەدواوە هەرگیز شیعری نەگوت. پاش ئەوەی بەینی لەگەڵ ڤارلینی مامۆستایدا تێکچوو، چەند ساڵێك لە پاریس و ئەوروپادا مایەوە و لەم ماوەیەدا گەلێك کاری هەمەجۆری کرد وەکو مامۆستایەتی، فیتەری کەشتی، سەربازی، وەرگێڕی، ماموری سەربازگیری، سەندوقداری و دیدەوانی راووشکار. لە ساڵی ١٨٨٠دا چوو بۆ کەناری رۆژهەڵاتی ئەفریقا و ماوەی یازدە ساڵی لە حەبەشەدا بە کڕین و فرۆشتنی (قاوە، چەك، کۆیلە) بردە سەر. شیعری رامبۆ لە رووی ریتم و ئاهەنگەوە لە شیعری ڤارلین ناسکترە. دیارترین تایبەتمەندی شیعری رامبۆ بریتییە لە: "رەنگی تۆن، سادەیی هزر، دوورە پەرێزی لە یاسا و رێسا، سوود وەرگرتنی کەم لە شیعری ئازاد، رستەی کورت و ئاڵۆزاندنی بە ئانقەست، رازاندنەوەی وێنەو.. دوو کۆشیعری زۆر بەناوبانگی هەیە بەناونیشانی (ئیشراق-درەوشانەوە)، و وەرزێك لە دۆزەخ). هەڵبەتە وەرزێك لە دۆزەخ ژیاننامەی قۆناغی پێگەیشتنی شاعیرە. هەڵبەتە چەند بەیتێکی بەناوبانگیشی هەیە بەناونیشانی "بەلەمی مەست، و سوناتای پیتێن دەنگدار".

پێڕست

جیمز گرۆڤێر تێربێر ١١
ئێرنسێت هێمینگوای ١٣
تی. ئێس . ئیلیۆت ١٥
میلان کۆندێرا ١٧
رۆبێرت فرۆست ١٩
ئیزرا پاوند ٢١
خۆرخه لۆییس بۆرخیس ٢٣
جۆرجس سیمینۆن ٢٥
ویلیام فاکنەر ٢٧
جۆن دۆس پاسۆس ٢٩
هێنری رینێ ئالبێرت گی دو مۆپاسان ٣١
تۆماس مان ٣٥
ویلیام سۆمێرست موام ٣٩
ئیسماعیل گاداره ٤١
گۆستاڤ فلۆوبێر ٤٥
ئانا زیگێرز ٤٩
کارلۆس فۆینتس ٥٥
ویلیام سارۆیان ٥٩
لیۆن تۆلستۆی ٦٣
ئۆلدۆس هاکسلی ٦٧
ئێدوارد مۆرگان فۆرستێر ٦٩
هێنری بێیلْ ـ ستاندال ٧١
ئانتۆن چیخۆف ٧٣
کارلۆ گۆلدۆنی ٧٩
ویلا کاتێر ٨١
ستیڤن درین ٨٣
سارا ئۆرن جیۆییت ٨٥
رەی.ب. ویست "کور" ٨٧
پێگی هاردینگ لاف ٨٨
ناتانییێل هاوتۆرن ٨٩
ماری بۆلته ٩١
کاترین ئان پۆرتێر ٩٢
ئۆ. هێنری ٩٤
ئامبروز بیریس ٩٦
نیکۆلای گۆگۆل ٩٨
ئیدگار ئالین پۆ ١٠٠
شێروود ئەندێرسۆن ١٠٤
ئیڤان تۆرگینیڤ ١٠٨
لویجی پیراندێللۆ ١١١
ئیساك بابیل ١١٥
ئالبێرکامۆ ١١٨
جیمز جۆیس ١٢٢
وایت برینیت ١٢٧
فلانێری ئۆکۆنور ١٢٨
فیۆدور میخائیلۆڤیچ داستاییێفسکی ١٣٠
ماریۆ ڤارگاس یوسا ١٣٨
دێیڤید هێربێرت لاورێنس ١٤١

بێرتۆلت برێشت ١٤٤
بۆریس پاستێرناک ١٤٦
ئەلێکساندێر پوشکین ١٤٨
هێنریک ئیبسێن ١٥٠
ڤیکتۆر هوگۆ ١٥٤
کاواباتا یاسوناری ١٥٦
ماکسیم گۆرکی ١٥٧
فرانز کافکا ١٥٩
میگوێل دی سیرڤانتس ١٦١
هانس کریستیان ئاندێرسۆن ١٦٣
دۆرۆپی پارکێر ١٦٥
ئێمیل زۆلا ١٦٧
فێدێریکۆ گارسیا لۆرکا ١٧١
میخائیل ئەلکساندرۆڤیچ شۆلۆخۆف ١٧٣
چێرنیشێفسکی ١٧٥
جۆرج بێرنارد شاو ١٧٩
پیۆفیل گۆتیە ١٨١
نیکۆس کازانتزاکیس ١٨٣
جان پۆل سارتێر ١٨٩
فرێدریک ویلهێلم نیتشە ١٩١
جاک لەندەن ١٩٣
هاریێت بیچێر ستۆو ١٩٥
پێرل باک ١٩٧
بێرنارد مالامود ١٩٩
جۆن کیتس ٢٠٠
ویلیام شەکسپیر ٢٠٢
چارلۆت برۆنتی ٢٠٧
ئێمیلی برۆنتی ٢٠٨
ئان برۆنتی ٢٠٩
ئۆسکار وایڵد ٢١٠
سۆلجێنستین ٢١٣
جۆزێف کۆنراد ٢١٤
ئالێکسی تۆلستۆی ٢١٦
نیکۆلای ئەلکیسیفچ نیکراسۆف ٢١٧
چارلز دیکنز ٢٢١
ویلیام وۆردزوۆرس ٢٢٣
سامۆئیل تایلۆر کۆلریج ٢٢٥
جۆرج گۆردۆن لۆرد بایرۆن ٢٢٧
پێرسی بیش شێللی ٢٣١
والتێر ساڤیج لێندۆر ٢٣٣
لۆرد ئالفرێد تێنیسۆن ٢٣٥
رۆبێرت براونینگ ٢٣٧
ئێلیزابێت باریت براونینگ ٢٤٠
ئێدوارد فیتزجراڵد ٢٤٢
ماتیو ئارنۆڵد ٢٤٣
ئێرسکین کالدویل ٢٤٥
ساوڵ بیلۆو ٢٤٧
چارلی پیرس بۆدلێر ٢٤٩
ئارچیباڵد مکلیش ٢٥١
ماکسوێل ئاندێرسۆن ٢٥٣
پۆل ڤارلین ٢٥٥
جێین ئارتور رێمبۆ ٢٥٦